

V. Külaots

**REVOLUTSIOONILISEST
LIIKUMISEST VENE ARMEE
EESTIS ASUVAIS VÄEOSADES
AASTAIL 1914-1917**

Eesti Riiklik Kirjastus

A-21591

V. KÜLAOTS

REVOLUTSIOONILISEST
LIKUMISEST
VENE ARMEE EESTIS ASUVAIS
VÄEOSADES

AASTAIL 1914 - 1917

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

2

Tartu Riikliku Õlikooll
Raamatukogu

41972

SISSEJUHATUS

Revolutsioonilises liikumises tsaari-Venemaal etendas silmapaistvat osa sõjavägi. Armeed ja sõjalaevastik olid reaktioonilise tsaarivalitsuse tähtsamaks tugisambaks, löögijõuks, mille abil Venemaa rahvaid hoiti karmilt sõnakuulmises. Propaganda ning agitatsiooniga seda alustuge kõigutada ja purustada, moodustada soldatite ja madruste eesrindlikust osast revolutsiooni sõjaline jõud, mis tööliste ja talupoegade otsustava rünnaku ajal tsarismi vastu lähaks ülestõusnud rahva poole ja aitaks tal saavutada võit reaktioonilise mõisnike ning kapitalistide valitsuse üle — selline oli üks revolutsiooniliste sotsiaaldemokraatide ülesandeist.

Eeldused selle ulatusliku ning tähtsa ülesande edukaks täitmiseks olid olemas. Seda näitab V. I. Lenin, kes aastal 1902 kirjutas: «Näiteks on sõjaväelaste ringkonnas viimasel ajal märgata kaheldamatut demokraatliku vaimu elavnemist, osalt sagenevate tänavavõitluste juhtumite tõttu selliste «vaenlaste» vastu nagu töölised ja üliõpilased. Ja niipea kui olemasolevad jõud lubavad, peame me tingimata pöörama kõige tõsisemat tähelepanu propagandale ja agitatsioonile soldatite ja ohvitseride hulgas, «sõjaväeliste organisatsioonide» loomisele, mis kuuluksid meie parteisse.»¹ Teisal kirjutas Lenin: «Revolutsiooni armee on vajalik sellepärast, et suuri ajaloolisi küsimusi saab lahendada ainult *jõuga, jõu organisatsiooniks* tänapäeva võitluses on aga sõjaväeline organisatsioon.»²

Neist Lenini teesidest juhindudes arendasid sotsiaaldemokraadid kogu energiaga revolutsioonilist propagandat ja agitatsiooni sõjaväes. See töö kandis head vilja, mida tunnistab muuseas asjaolu, et alates 1902. aastast hakkas revolutsiooni vastu võitlemise küsimusega tegelema tsaar isik-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 5. kd., Tallinn 1951, lk. 423.

² V. I. Lenin, Teosed, 8. kd., Tallinn 1952, lk. 523.

likult, kellele kanti valitsusevastasest liikumisest armees ja laevastikus ette iga kuu. Samal ajal nõudis siseminister Plehve sõja- ja mereministrilt, et nad tugevdaksid igati võitlust revolutsioonilise propaganda vastu soldatite ja madruste hulgas, mis tema andmete järgi üha laienes ja süvenes.³

VSDTP II kongressil 1903. aastal lõhenes partei kaheks: bolševikeks, kes moodustasid leninliku revolutsioonilise võitluspartei, ja menševikeks, kes kajastasid mitteproletaarse väikekodanlike kihtide huve. Armees ja sõjalaevastikus tegid revolutsioonilist tööd bolševikud, kusjuures neil tuli pidada võitlust menševike ja teiste väikekodanlike parteidega, kes kaldusid kõrvale proletariaadi revolutsioonilistest ülesannetest ja astusid välja sõjaväe revolutsioneerimise vastu.

Valitsusvõimud võtsid tarvitusele karme abinõusid revolutsioonilise propaganda lõpetamiseks sõjaväes. Reeturite ning provokaatorite kaasabil õnnestus tsaari ohrankal saada korduvalt armees ja laevastikus tehtava sotsiaaldemokraatliku propaganda jälile. Sellele järgnesid agitatorite ja rahutustest ning ülestõusudest osavõtnud soldatite ja madruste arreteerimised, verine arveteõiendus nendega. Paljud mõisteti surma, saadeti sunnitööle Siberisse, said ihunuhtlust jne.

Palju parteirühmitusi ning ringe väeosades ja sõjalaevadel purustati. Kuid see ei kohutanud seltsimehi, kes jäid ellu ja vabadusse. Nad jätkasid ennastsalgavalt ohtlikku revolutsioonilist tööd sõjaväes. Rivist väljalangenud revolutsionääride asemele astusid uued, lõhutud parteiorganisatsioonid väeosades ning sõjalaevadel taastati ja revolutsioonilist tööd sõjaväes tehti senisest veelgi suurema innu ning andumusega.

Bolševike töö sõjaväes kandis vilja ja viis esimese Vene revolutsiooni ajal (1905—1907) paljudes väeosades ning sõjalaevadel relvastatud ülestõusule tsaarivalitsuse vastu ja Veebruari- ning Oktoobrirevolutsiooni päevil 1917. aastal tsarismi kukutamisele, millest kõrvuti tööliste ja talupoegadega võttis aktiivselt osa sõjavägi.

Revolutsiooniline liikumine toimus ka neis Vene armee osades, kes olid majutatud Eestisse. Nende, nagu ka kõigi

³ С. Ф. На й д а, Революционное движение в царском флоте, Москва 1948, lk. 84.

teiste Vene vägede revolutsioneerimist juhtis üldiselt Peterburi parteikeskus. Eestis aitasid sellele tööle tõhusalt kaasa kohalikud sotsiaaldemokraatlikud ringid ja nende poolt 1904. aasta teisel poolel moodustatud VSĐT(b)P Tallinna komitee. Niiviisi valmistati ka Eestis soldateid ja madru-seid ette ühiseks revolutsiooniliseks väljaastumiseks koos töötava rahvaga 1905.—1907. aasta revolutsioonis ja sellele kümme-kond aastat hiljem järgnenud kodanlik-demokraatli-kus ning Suures Sotsialistlikus Oktoobrirevolutsioonis.

REVOLUTSIOONILISTE TRADITSIOONIDE KUJUNEMISEST VENE ARMEES

Vene armee teadlik ja organiseeritud revolutsioneerimine algas 1900. aastal. V. I. Lenin põhjendas oma 1900. aastal asutatud ajalehes «Iskra» teoreetiliselt revolutsioonilise propaganda vajadust tsaari-armees ning sõjalaevastikus ja andis praktilisi juhendeid selle teostamiseks.

Stiihilisi, organiseerimata valitsusevastaseid väljaastumisi vene armees ja sõjalaevastikus esines juba varemategi aegadel. XVIII sajandi lõpul, keiser Paul I ajal, kes oma valitsemisviisidega ärritas ka sõjaväge, toimus Peterburis asuvais väeosades käärimine.⁴ Rahulolematuus armees jätkus ka Aleksander I ajal, eriti pärast 1812. aasta Isamaasõda, ja oli tihedalt seotud talurahva rahunutustega. Töölisklass ei etendanud tollal masside liikumises veel silmapaistvat osa ja tema «esiletõstmisest üldisest õigusetust «madalamast», «mustast» pärisorjaseisusest ei võinud juttugi olla.»⁵ Sõjakäigud välismaale, eriti Napoleoni vastu, võimaldasid soldatitel, kelleks olid tollal peamiselt talupojad, tutvuda eluga riikides, kus polnud enam pärisorjust. Pärast võitu Napoleoni üle lootsid arvukalt maakaitseväelastena sõjast osavõtnud talupojad, et neile antakse tänuks isamaa päästmise eest vabadus. Kuid väeteenistusest koju tagasi jõudes sattusid nad endiselt pärisorjusliku rõhumise alla. See kutsus esile hulgaliselt talurahva väljaastumisi mõisnike vastu. Aastail 1813—1825 oli Venemaal enam kui 500 niisugust talurahva rahunutust.⁶ Nende peamiseks loosungiks oli pärisorjusest vabastamise nõue.

Samal ajal tekkis seoses talupoegade väljaastumistega ka rahunuti sõjaväes. Soldatid ja madrused, kes tegelikult olid talupojad sõjaväemundris, jagasid oma omaste lootusi vaba-

⁴ B. D. Grekov jt., NSVL ajalugu, I kd., Tallinn 1951, lk. 572.

⁵ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., Tallinn 1953, lk. 226.

⁶ Э. Н. Бурджалов, История СССР, ч. II, Москва 1946, lk. 112.

dusele ja tundsid sügavalt kaasa nende võitlusele mõisnike vastu. Samuti lootsid soldatid ka oma olukorra parandamisele.

XVIII sajandil kestis sõjaväeteenistus 25 aastat, mida võidi isegi üheainsa eksimuse puhul pikendada eluaegseks. Soldatid ja madrused olid täielikult oma ülemuste meelevalda all, neid toideti halvasti, preisi eeskujul õmmeldud munder valmistas kandjale rasket kehalist piina. Näit. Ohhotski polgu soldatitel olid nii kitsad mundrid, et ühe brigaadi õppusel langesid 23 meest minestusse. Eksimuste eest teenistuses anti vitsu või peksti keppidega, kuni 1000 hoopi karistusalusele. Raske ihunuhtluse tagajärjel paljud surid. Meeleheitele viidud soldatid, kes olid jäetud täiesti õigusteta, deserteerusid või lõpetasid elu enesetapmisega. Oli juhtumeid, kus mõni täieliku ahastuseni viidud soldat tappis esimese vastutuleva inimese või isegi lapse, et nii kriminaalkurjategijana sunnitööle mõistmise läbi pääseda vihatud sõjaväeteenistusest.⁷

Kõik see tugevdas valitsusevastast meeleolu sõjaväes. Järgnes rida ülestõuse. Aastail 1816—1825 oli armees vähemalt 15 avalikku soldatite väljaastumist.⁸ Neist ulatuslikumad olid rahutused 1818. aastal Novgorodi kubermangu ja järgmisel aastal Tšugujevi sõjaväeasulates, 1820. aastal Semjonovski kaardiväepolgus Peterburis. See väeosa oli tuntud oma vägitegude poolest 1812. aasta Isamaasõjas ja sõjakäikude ajal välismaale. Kuid pärast sõda pandi siin taas maksma julm kepidistsipliin.⁹ 1825. aastal võttis Semjonovski kaardiväepolk osa dekabristide ülestõusust.

Kõik need ülestõusud armees suruti veriselt maha. Tšugujevis arreteeriti ligi 2000 inimest. Neist 52 aeti 12 korda kadalu 1000-mehelise rivi vahelt läbi. 25 inimest suri karistamise ajal.¹⁰ Ülestõusnud Semjonovski polk arreteeriti täies koosseisus ja paigutati Petropavlovski kindlusse.

Sama julmalt lämmatati ka dekabristide ülestõus.

Rahutused tsaari-armees ja talurahva hulgas kandusid ka Eestisse. Virumaal luges 1805. aastal Jõepere mõisa aednik

⁷ Е. А. Прокофьев, Военные взгляды декабристов, Москва 1953, lk. 62, 63.

⁸ История СССР, т. II под ред. М. В. Нечкиной, Москва 1955, lk. 105.

⁹ I. maist kuni 3. oktoobrini karistas polgu komandör Schwarz 44 soldatit kokku 14 250 kepihoobiga.

¹⁰ Э. Н. Бурджалов, История СССР, часть II, Москва 1946, lk. 114.

Jaan kõrtsis kokkutulnud talupoegadele ette mõisnikevastase üleskutse, mille ta oli saanud Peterburis Semjonovski polgu staabikapten Millerilt.¹¹ Talupoegade võitlus mõisnike vastu hoogustus. Rahutuste mahasurumiseks kohale toodud soldatite ja madruste poolehoid vastuhakanud talupoegadele oli sedavõrd ilmne, et mõisnikud kartsid tõsiselt vene soldatite üleminekut eesti talupoegade poole. Liikumise mahasurumiseks võeti kinni ja peksti eriti neid, keda peeti «ässitajaiks» ja «kurjategijaiks». Karistatute hulgas oli ka erusõdureid, kes olid organiseerivaks ning juhtivaks jõuks talurahvaliidumises.

Seega stimuleeris revolutsiooniline liikumine vene armees talurahva võitlust mõisnike vastu Eestis.

XIX sajandi keskel ja teisel veerandil, eriti aga Nikolai I valitsemisajal, suurenes stiihiline talurahva liikumine. Aastail 1825—1854 oli Venemaal 674 talurahva rahutust, mis suruti enamasti sõjalise jõuga maha. Talupojad protesteerisid suureneva rõhumise vastu ja nõudsid üha visamalt vabadust. Samal ajal tugevnes ka tööliste liikumine. Töölised avaldasid protesti madala palga ja selle mitteõigeaegse väljamaksmise, trahvirahade palgast mahaarvamise, pika tööpäeva, julma käitumise ja karistuste pärast. Aastail 1830—1850 toimus umbes 108 tööliste väljaastumist, millest suurem osa suruti samuti sõjalise jõuga maha.¹² «Lihtrahvas pole nüüd enam see, mis oli 25 aastat tagasi,» kirjutab sandarmiülem Benkendorff salaaruandes Nikolai I-le. «Kogu rahva vaim on suunatud ühele eesmärgile — vabanemisele... Üldse on pärisorjus püssirohukeldriks riigi all, seda ohtlikumaks, et sõjavägi koosneb nendest samadest talupoegadest.»¹³

Soldatiks võetud talupojad armees ja sõjalaevastikus protesteerisid samuti, lootes sellega saavutada teenistustingimuste kergendamist. Tsaari-sõjaväes ei olnud XIX sajandi teisel veerandil midagi muutunud. Nagu varemgi piinas soldateid kitsas kõrge kraega preisi munder ja sageli tühi kõht. Valitses endiselt metsik kepirežiim, rivi ja paraadi drill. Sealjuures pidi soldat intendantide armust tihti lep-pima ainult märgade või hallitanud kuivikutega.

¹¹ Eesti NSV ajalugu, I kd., Tallinn 1952, lk. 564.

¹² История СССР, т. II, под ред. М. В. Нечкиной, Москва 1955, lk. 179, 182.

¹³ Sealsamas, lk. 181, 182.

Sõjaväes tekkisid stiihilised rahutused. Ainult mereväes oli Nikolai I ajal 7 vastuhakku. Veel rohkem oli neid maa-
väes.¹⁴ Neist suuremad olid nn. «Koolera mäss» 1830. aastal Sevastopoolis asuvas Musta mere sõjalaevastikus. See algas hüüdega: «Anna pihta kindralitele ja ohvitseridele!» ja tõmbas endaga kaasa massiliselt kohalikke elanikke. Teine ulatuslikum vastuhakk toimus järgmisel aastal Novgorodi kubermangu sõjaväelistes asulates. Mõlemad lämmatati äärmise julmusega. Sevastopoolis peksti ülestõusnuid rihmnuutidega, aeti läbi kadalipu ja saadeti sunnitööle. 6000 inimest kohalike elanike hulgast saadeti sundasumisele Arhangelski kubermangu. Novgorodi sõjaväelistes asulates arreteeriti 4000 inimest, kellest paljud mõisteti ratas-
tamisele ja surma, mis pärast asendati läbi kadalipu ajamisega. Nende karistuste ajal paljud surid. «Mina arvan vaat nii,» ütles tsaar, «kõik need (s. o. ülestõusnud — V. K.) koos naiste ja lastega sulgeda samadesse majadesse, mis nende lurjuste jaoks olid ehitatud, ning siis põlema panna.»¹⁵

Raske elu ja rängad karistused ei suutnud meelega viidud soldatite vastupanu lämmatada.¹⁶ Nii mõnigi soldat ja madrus järgnes revolutsioonilisele agitatsioonile ja asus kartmatult revolutsionääride ridadesse. Sõjaväest vabane-
des etendasid mitmed neist silmapaistvat osa talurahva ja tööliste rahutustes ning ülestõusudes.

Eestis oli näit. 1840. aastal toimunud nn. «Pühajärve sõjas» mõisnike vastu ülestõusnud talupoegade juhiks eru-
sõdur Jaan. Väeteenistuses olles tuli eesti talupoegadel osa võtta tsaarivalitsuse sõdadest. Fr. R. Kreutzwald ütleb oma poemis «Sõda» Krimmi sõja puhul, et vene väes leidis eestlasi,

«Kellel aurist vahvas rinnas,
Mehine meel julges südames.»¹⁷

Arusaadav, et need nagu ka mitmed teised väeteenistusest vabanenud eesti soldatid tõstsid kodus protesti mõis-
nike rõhumise vastu ning astusid aktiivselt välja talurahva õiguste eest. Selline oli väljateeninud soldat Kaiu teomes.

¹⁴ С. Ф. Найда, Революционное движение в царском флоте, Москва 1948, lk. 36.

¹⁵ Э. Н. Бурджалов, История СССР, ч. II, Москва 1946, lk. 250, 251.

¹⁶ Sealsamas, lk. 61.

¹⁷ Fr. R. Kreutzwald, Viru lauliku laulud, Tallinn 1946, lk. 90.

Peeter Olander, kes E. Vilde sõnade järgi «kõige julgemaks ässitajaks ning pealetungijaks arenes»¹⁸ või jälle Anija talupoegade peamees piletisoldat Villem Känd, kes lasi end Tallinnas poolsurnuks peksta, aga mõisnikule alla ei vandunud.¹⁹ Mitte ainult sõjas vaenlase vastu, vaid ka rahuajal oma rahva parema käekäigu eest võideldes oli paljudel endistel soldatitel «mehine meel julges südames».

1861. aasta talurahva ja 1874. aasta sõjaväereformid ei toonud olulisi muudatusi. Masside liikumine jätkus. Aastail 1861—1863 oli Venemaal 1100 talurahva rahutust.²⁰ Samal ajavahemikul tekkis ka rida tööliste streike, mis nagu talurahva vastuhakudki suruti tsaarivõimude poolt karmilt maha.

Rahutused jätkusid ka armees ja laevastikus. Revolutsioonilist liikumist soldatite ja madruste hulgas soodustas mõnevõrra asjaolu, et ka ohvitseride seas hakkas tollal tekkima vabam õhkkond. Mereväkke kutsuti teenima tuntud kirjanikud Gontšarov, Grigorovitš ja Dal.²¹ Rohkesti ohvitseri, eriti nooremaid, pooldas Belinski, Herzeni, Tšernõševski, Dobroljubovi jt. revolutsioonilisi ideid, luges keelatud kirjandust ja oli huvitatud ühiskondlikust liikumisest. Uue ohvitseride põlvkonna kasvatamisel on olulisi teeneid N. G. Tšernõševskil, kes mõjutas neid ringkondi progressiivse sõjaajakirja «Vojennõi Sbornik» kaudu, mille toimeta- jaks ta oli pärast Krimmi sõda.²²

Valitsusvõimud pidid tollal tõsiselt arvestama progressiivse liikumisega ohvitserkonnas, mis nähtub kindralmajor Siversi poolt juulis 1862 sõjaministrile esitatud täiesti salajasest ettekandest, milles oli öeldud: «Kadetikorpused, laskeasjanduse kool, samuti ka akadeemiad on viimastel aastatel välja lasknud väeosadesse seevõrra valesti ning kahjulikult suunatud ettevalmistusega noori ohvitseri... et nende halb mõju... kõikjal väeosades, eriti spetsiaalväeosades, ratsavägi välja arvatud, ennast tunda annab. Neile on õpetatud mitte lugu pidama seadusest, kui see ei ühtu nende tõekspidamisega, levitama kaasteenijate-ohvitseride ja

¹⁸ E. Vilde, Mahtra sõda, Tallinn 1955, lk. 337.

¹⁹ E. Vilde, Kui Anija mehed Tallinnas käisid, Tallinn 1955, lk. 145.

²⁰ Э. Н. Бурджалов и др., История СССР, ч. III, Москва 1946, lk. 50, 51.

²¹ История русской армии и флота, т. XII, Москва 1913, lk. 9.

²² Н. Макеев, Н. Г. Чернышевский — редактор «Военного сборника». Москва, 1950, lk. 71.

alamväelaste hulgas absurdseid ideid reformide vajadusest riigis ja kritiseerima kõiki valitsuse korraldusi.»²³

Kuid progressiivselt meelestatud ohvitseride mõju ei suutnud oluliselt muuta sõjaväes valitsevat pärisorjuslikku korda, nagu seda ei võinud ka 1874. aasta sõjaväereform. Viimasega kehtestati küll üldine sõjaväeteenistuse kohustus, lühendati tunduvalt teenistuse aega, kuid feodaal-pärisorjuslik süsteem sõjaväe sisemises elus jäi endiselt püsima. Seaduse järgi võis iga alamväelane saada ohvitseriks, kuid tegelikult komplekteeriti ohvitserkonda endiselt peamiselt aadlikest. Ohvitseride silmis jäi soldat ja madrus endiselt matsiks, halliks tõbraseks. Metsik drill ja mõnitamine ülemuste poolt sai päevast päeva sõdurile ja madrusele osaks. Väikseimagi eksimuse eest karistati valjult või kasutati rusikavõimu.

Nii kirjutasid 1880. aastal nekrutid J. Pahu ja A. Daniel oma kaaslaste nimel Novgorodi kubermangust, kuhu eestlasi tollal aega teenima saadeti, kuidas neile õppuste ajal «sadas sagedasti kuumasi kuulisi kõrva taha».²⁴ Kui sõjaväeteenistus kutsus soldatite seas esile ägedat protesti rahu ajal, siis oli selleks võrratult rohkem põhjusi sõjas, eriti kui väejuhatatus ei seisnud oma ülesannete kõrgusel. Vene-Türgi sõjas aastail 1877—1878, kus rida diviisi komandöre ei avaldanud millegagi oma sõjalisi oskusi²⁵, tuli soldatitel asjatult palju kannatada. Sellest kirjutas näit. ajalehele «Sakala» Omski polgu 1. roodu soldat Juhan Kõressaar: «... mäe all pandi meid vankreid ja suurtükke eneste järel ülesse 30 versta vedama. See oli üks hirmus vaev, missugust sõja lahingus iial ei ole nähtud. Siia mägede peale pandi palju meie vendi viimast, igavest und puhkama...»²⁶

Andes hinnangu 1874. aasta sõjaväereformile, kirjutas V. I. Lenin: «... kasarm on täielikult läbi imbunud kõige pöörasema õigusetuse vaimuga. Talupojast või töolisest soldati täielik kaitsetus, inimväärikuse jalge alla tallamine, väljapressimine, peks, peks ja peks... Pole ime, et sellesse omavoli ja vägivalla kooli saatmine võib olla karistuseks ja koguni väga raskeks karistuseks, mis on lähedane õiguste

²³ С. Ф. Найда, Революционное движение в царском Флоте, Москва 1948, lk. 58.

²⁴ «Sakala» nr. 2, 10. jaanuaril 1881.

²⁵ Дневник Д. А. Милютина 1876—1877. Том второй. Москва 1949, lk. 195.

²⁶ «Sakala» nr. 40, 11. novembril 1878.

kaotusele. Valitsus loodab selles koolis «mässajaile» distsipliini õpetada. Kas ta aga ei eksi oma arvestuses? Kas Vene sõjaväeteenistuse kool ei kujune sõjakooliks revolutsioonile?»²⁷

Tõepoolest, feodaal-pärisorjuslikud vahekorrad tsaariarmees, mis säilisid suurel määral ka pärast 1874. aasta sõjaväereformi, aina soodustasid revolutsioonilise liikumise kasvu soldatite ja madruste hulgas. See liikumine oli tollal veel stiihiline, organiseerimata ja ülestõusud sõjaväes suruti võrdlemisi kergesti maha. Soldatitel ja madrustel ei olnud veel selget arusaamist vajadusest kukutada tsarism. Kuid sellele vaatamata oli revolutsioonilisel liikumisel sõjaväes XIX sajandil suur tähtsus. Ta pani aluse revolutsiooniliste traditsioonide kujundamisele armees ja andis sotsiaaldemokraatidele väärtuslikke kogemusi tsaariarmee plaanipäraseks ning sihikindlaks revolutsioneerimiseks, mis algas XX sajandi esimestel aastatel.

XX sajandi algul jätkus revolutsiooniline propaganda armees. Leninlik «Iskra» levis kiiresti sõjaväes. Juba 1902. aastal olid tal laialdased sidemed paljude väeosadega üle kogu Venemaa. Nende sõlmimisel etendasid tähtsat osa kohalikud VSDTP organisatsioonid. Sotsiaaldemokraatlik propaganda sõjaväes edenes nii jõudsasti, et sõjaminister Kuropatkin oli sunnitud salajase käskkirjaga 12. augustist 1902 kategooriliselt nõudma selle tõkestamist.²⁸

Eestis, eriti Tallinnas, juhtis tollal kohalikkudes väeosades tehtavat revolutsioonilist propagandat M. I. Kalinin. Teda abistas Kochberg ja keegi «Vasja» varjunime all tuntud seltsimees, kes olid sotsiaaldemokraatliku organisatsiooni liikmeiks ja esindajaiks sõjaväes.²⁹

1904. aastal puhkenud Vene-Jaapani sõda lugesid bolševikud ebaõiglaseks, imperialistlikuks sõjaks, vastandina menševikele, kes ajasid n. n. «isamaakaitsmise» poliitikat, püüdsid õigustada tsarismi poolt peetavat vallutussõda ja seega olid tegelikult mõisnike ja kapitalistide huvide kaitsjaiks. Vastavalt sellele suunasid bolševikud oma propagandat sõjaväes. Ühes VSDTP Peterburi komitee proklamatsioonis soldatitele novembrist 1904 kirjutati: «Surm Kaug-

²⁷ V. I. Lenin, Teosed, 4. kd., Tallinn 1950, lk. 373.

²⁸ Р. И. Сидельский, В. Т. Грушин, Военная боевая работа большевиков в период первой русской революции, Москва 1952, lk. 102, 103.

²⁹ «Eesti Bolševik» 1951, nr. 7, lk. 30.

Idas, võitluses roimarliku isevalitsuse huvide eest on õnnetu, haletsemisväärne, ent surm Peterburi tänavail revolutsiooni punalipu all võitluses kodumaa vabastamiseks rõhumise ning omavoli alt, on suur, austamisväärne surm.»³⁰

Bolševike intensiivse propaganda tagajärjel tekkis 1904. aasta suvel sõjaväkke vastuvõtupunktides massilisi nekruute deserteerimisi, rahutusi Mandžuuriasse saadetavates vägedes ja tagavaraväelaste hulgas Jekaterinoslavis, Pen-sas, Odessas jm.

Andevaeste väepealikute süü läbi paljude inimohvritega kaotatud lahingud Mandžuurias, taandumine, kehv riietus, puudulik toitmine — ei jätkunud isegi leiba, samal ajal kui intendandid rikastusid — kõik see tekitas soldatites nõrdimust isevalitsusliku korra vastu. Soldatite hulgas kasvas revolutsiooniline meeleolu.

Viha valitsuse vastu, kes oli alustanud seda õnnetut imperialistlikku sõda, tõusis ka rahvamassides. «Oma rumala ja kuritegeliku koloniaalavantüüriga on isevalitsus end sellisesse ummikusse ajanud, millest võib välja pääseda ainult rahvas ise ja üksnes tsarismi purustamise hinnaga,»³¹ kirjutas sel puhul V. I. Lenin.

Ja see purustamine algaski. Tõuke 1905.—1907. aasta revolutsiooni puhkemiseks andis Verine pühapäev 9. jaanuaril, kui tsaarivägede poolt Peterburi lossiplatsil mõrvati üle tuhande ja haavati kaks tuhat töölist.

Metsik arveteõiendus töolistega kutsus välja tormilise protestistreikide laine, mis levis üle kogu maa. Ka Eestis, kus töölised olid tihedasti seotud Vene, eriti Peterburi proletariaadi võitlusega, alustati streike. 12. jaanuaril algas Tallinnas üldstreik, millest võttis osa 10—12 tuhat töölist.

Alanud revolutsiooni puhul oli bolševike ülesandeks seda suunata ning juhtida. Partei III kongressil 1905. aasta aprillis tõsteti üles relvastatud ülestõusu küsimus. Seoses sellega otsustati luua sõjaväes tugevad illegaalsed organisatsioonid, mis kasvataksid partei juhtimisel soldatitest ja madrustest teadlikke revolutsioonilisi võitlejaid, kes oleks valmis ühinema ülestõusnud tööliste ja talupoegadega. 1907. aastal oli selliseid parteiorganisatsioone 51 garniso-

³⁰ С. Ф. Найдя, Революционное движение в царском флоте, Москва 1948, lk. 88, 89.

³¹ V. I. Lenin, Teosed, 8. kd., Tallinn 1952, lk. 34.

nis. Aastail 1905—1907 töötas neis enam kui 15 tuhat soldatit ja madrust. Niisugused organisatsioonid olid loodud Petrogradis, Moskvast, Odessas, Tallinnas jm. Samal ajal oli sõjaväega seotud ka enamik VSDTP organisatsioone.³²

Sõjaväeliste organisatsioonide töö üheks tähtsamaks tulemuseks oli relvastatud ülestõus soomuslaeval «Potjomkin», mis toimus 1905. aasta juunis. Ülestõus suruti maha, kuid armee üleminek «... revolutsiooni poole on fikseeritud kogu Venemaa ja kogu maailma ees,» kirjutas selle kohta V. I. Lenin.³³

Lenini sõnad leidsid kinnitust. Ülestõusule «Potjomkinil» järgnes 1905.—1907. aastal rida massilisi soldatite ja madruste revolutsioonilisi väljaastumisi üle kogu Venemaa, sealhulgas ka Eestis. Tallinnas töötas kohalikes mere- ja maaväeosades energiliselt VSDTP Tallinna komitee. Juunis tekkisid Tallinnas viibival soomuslaeval «Aleksander II», ristlajatel «Minin» ja «Kreml» rahutused. Ohvitseridel õnnestus aga rahutused maha suruda ja ülestõusnud madrustest anti 72 meest kohtu alla.³⁴ 29. juunil jätkusid rahutused Tallinna mereväe poolekipaazis ja detsembris Tallinna mereväe hospitalis. Revolutsiooniline käärimine toimus ka reas teistes Tallinna garnisoni väeosades. Eriti aktiivne oli see 89. Belomorski polgus, kus 1905. aasta augustis keeldusid soldatid täitmast oma ohvitseri käsku ning ei tulistanud Rakveres koosolekule tulnud rahvast. Tallinnas tõrkusid sama aasta sügisel 145. Novotšerkasski polgu soldatid, kes keeldusid nekrutite rahutuse puhul kasutamast nende vastu relvi. Rahutused haarasid isegi kasakaüksusi, näit. 25. juunil 1905. aastal keeldusid kasakad koosolekule kogunenud rahvast laiali ajamast. Tallinnas muutus garnisoni vägede meeoleolu niivõrd revolutsiooniliseks, et neid ei saadud kasutada kohalike elanike vastu, ja rahutuste mahasurumiseks toodi siia väeosi väljaspoolt.³⁵

1905. aasta jaanuarist kuni septembrini toimus ametlikel (seega kaugeltki mitte täielikel andmeil) armees ja laevas-

³² Р. И. Сидельский, В. Т. Грушин, Военная и боевая работа большевиков в период первой русской революции, Москва 1952, lk. 110.

³³ V. I. Lenin, Teosed, 8. kd., Tallinn 1952, lk. 522.

³⁴ С. Ф. Найда, Революционное движение в царском флоте, Москва 1948, lk. 175, 178. «Uus aeg» nr. 76, 5. juulil 1905.

³⁵ «Uus aeg» nr. 76, 5. juulil; nr. 143, 8. detsembril 1905; «Teataja» nr. 10, 18. jaanuaril; nr. 158, 26. juulil; nr. 260, 2. detsembril 1905.

tikus 21 ülestõusu ja 230 suuremat või väiksemat isevalituse-vastast väljaastumist, millest võttis osa 124 tuhat soldatit ja madrust. Ainult revolutsiooniliste soldatite ja madruste vastuhakkude lämmatamisest 1905. aastal ja 1906. aasta esimestel kuudel võttis osa 120 476 soldatit. Rahu- tuste puhul kutsuti vägesid 3893 korda välja. Muidugi rakendati suuremad jõud ülestõusnud tööliste ja talupoe- gade vastu. Näit. Peterburis aitas politseil «korda hoida» 160 roodu ja 36 eskadroni, kokku 22 tuhat meest.³⁶

1905. aasta detsembrikuu relvastatud ülestõusuga Mosk- vas jõudis esimene Vene revolutsioon haripunkti. Pärast seda algas revolutsiooni järkjärguline taandumine. Tsarism asus otsustavale pealetungile revolutsiooni jõudude lõpli- kuks purustamiseks. Riiginõukogu otsuse kohaselt, mille Nikolai II heaks kiitis, kästi «mässajaid» tulistada ainult lahingupadrunitega. Karistussalgad alustasid kõikjal oma verist tööd. Kuigi nende salkade meeskonnad ja juhid olid eriliselt välja valitud, ei saanud võimud neidki täielikult usaldada. Nii kõnelesid 1906. aasta jaanuaris Märjamaalt läbi läinud karistussalga soldatid kohalikele elanikele, et nad peavad oma tööd jälgiks. Sama arvamust avaldasid Bezobrazovi salga mehed. «Pole midagi teha,» rääkisid nad 1905. aasta detsembris Harjumaal, «meie ülemad, peale kindrali, on ju kõik parunid ja nende näpunäidete järgi kõik sünnibki.»³⁷ Sama meeoleolu väljendasid ka paljud Zelenoi karistussalga madrused 1906. aasta algul Saaremaal. Karis- tussalka kuulumist loeti häbistavaks ja sageli võeti Balti- maadel karistusretkelt tagasi jõudnud madruseid nende seltsimeeste poolt vastu pilke ja ähvardustega. Kohalikud võimud vajasid karistussalkadele täiendust, kuid ei julge- nud selleks otstarbeks kasutada Tallinnasse ja teistesse lin- nadesse majutatud 23. ja 24. jalaväediviisi osi, kuna revol- tsiooniline käärimine soldatite hulgas oli siin liialt tugev.

1906. aastal jätkus revolutsiooniline liikumine soldatite ja madruste hulgas. VSDTP Tallinna komitee ja tema sõja- väelise organisatsiooni töö tulemusena puhkesid 19. juulil rahutused Tallinna reidil seisval ristlejal «Pamjat Azova» ja õppelaeval «Riga». Ülestõus lämmatati ja arreteeriti 223 meest, kellest 18 mõisteti surma.³⁸ Rahutused jätkusid

³⁶ «Rahvaleht» nr. 155, 12. juulil 1906.

³⁷ «Postimees» nr. 16, 21. jaanuaril; nr. 7, 10. jaanuaril 1906.

³⁸ С. Ф. Найдя, Революционное движение в царском флоте, Москва 1918, lk. 335.

armees ka hiljem. 1907. aasta algul vangistati Peterburis 82 sõjaväelise salaühingu liiget. Samal aastal arreteeriti poliitilistel põhjustel Vilno sõjakoolis rida õpilasi, nende hulgas ka eestlasi.

3. juuni reaktsioonilise pöördega 1907. aastal lõppes esimene Vene revolutsioon ja algasid mustad reaktsiooni aastad. Sel etapil oli bolševike ülesandeks säilitada arreteerimisest pääsenud revolutsiooniliste soldatite ja madruste kaadreid, taastada ja konspireerida partei organisatsioonid väeosades ning laevadel, luua tingimused uute organisatsioonide moodustamiseks, säilitada revolutsioonilise võitluse traditsioone, selgitada revolutsioonilise võitluse kogemusi ja õpetada soldateid ning madruseid neid kasutama uutes reaktsiooni tingimustes.³⁹

³⁹ Revolutsioonilist liikumist tsaari-armee Eestis asuvates vägedes on autori poolt käsitletud artiklis «Revolutsiooniline liikumine tsaari-armee ja -laevastiku Eestis asuvais väeosades aastail 1905—1907», «Eesti Kommunist» 1955, nr. 3, lk. 20—29.

REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE SÜVENEMINE ARMEES ESIMESE MAAILMASÕJA AJAL (1914—1916)

19. juulil (1. augustil) 1914. aastal algas Esimene maailmasõda. Sõja puhkedes võttis tsaarivalitsus tarvitusele rea rangeid surveabinõusid töölisklassi suhtes, kes astus välja sõja vastu. Paljud töölisorganisatsioonid lõhuti, töölisklassi aktiivsem osa mobiliseeriti nn. valitsusele vaenuliku tegevuse pärast armeesse ja sõjalaevastikku. Sel teel tahtsid valitsusvõimud tööliste vastupanu murda. Ent nii armees, rindel kui ka tagalas jätkasid teadlikud töölisel sõja- ning valitsusevastast agitatsiooni soldatite ja madruste seas. Nii saavutas valitsus repressioonidega töölisklassi vastu otse vastupidiseid tagajärgi.

Iseäranis visalt jälitasid valitsusvõimud bolševikke. Julmale tagakiusamisele vaatamata arendasid VSĐT(b)P organisatsioonid edasi revolutsioonilist propagandat ja agitatsiooni rahvahulkades ning tsaarisõjaväes, kus valitsusevastase propaganda tegemine oli eriti ohtlik ja seotud tunduvate raskustega.

Bolševikud selgitasid rahvamassidele, sealhulgas soldatidele ning madrustele rindel ja tagalas, kes on süüdi selles, et puhkes sõda, mis nõuab tohutuid inimohvreid ja toob kaasa rahvahulkadele raskeid kannatusi, nad näitasid, et ainsaks vahendiks lõpetada sõjakoledused on revolutsioon, mis kõrvaldaks tsaari koos mõisnike ning kapitalistidega võimu juurest ja kehtestaks proletariaadi diktatuuri.

VSĐT(b)P Keskkomitee manifestis sõja kohta 14. novembrist 1914 öeldi, et «käesoleva imperialistliku sõja muutmise kodusõjaks on ainuke õige proletaarne loosung, nagu näitavad Kommuuni kogemused, nagu seda ette näeb Baseli (1912) resolutsioon ja nagu see tuleneb kõrgesti arenenud kodanlike maade vahel peetava imperialistliku sõja kõigist tingimustest. Kui suured ka paistaksid olevat sellise muutmise raskused ühel või teisel hetkel, sotsialistid ei loobu iialgi süstemaatilise, visast, järjekindlast ettevalmistus-

tööst selles suunas, kui sõda on kord saanud tõsiasiaks.»⁴⁰ Samale seisukohale imperialistliku sõja suhtes asusid ka VSDT(b)P välismaised seksioonid oma koosolekul Bernis 1915. aasta veebruaris.⁴¹

Nendest resolutsioonidest juhindudes levitasid bolševikud Petrogradis, Moskvas, Jekaterinoslavis, Bakuus, Kiievis, Samaaras, Riias ja teistes linnades sõja- ning valitsusevastaseid proklamatsioone, asutasid maaväeosades ja sõjalaevadel nii rindel kui ka tagalas bolševistlikke rakukesi. Sõja- ning valitsusvõimude vastast propagandat ja agitatsiooni tehes tekitasid bolševikud sõjaväeteenistusse vastuvõtupunktides tõsiseid rahutusi. Rahutused toimusid näit. Rostovis, Astrahanis, Novgorodis, Rjazanis, Tomskis jm. Miitingud ja meelevaldused korraldati loosungite all: «Maha isevalitsus!», «Maha imperialistlik sõda!», «Olgu tervitatud sotsialism!» jne.⁴²

Pärast sõjavastaste meelevalduste mahasurumist tsaarivõimude poolt sõja algperioodil lakkasid ajutiselt ulatuslikumad valitsuse vastu suunatud väljaastumised. Töölisliikumine oli repressioonide tagajärjel mõneks ajaks halvatud. Sõjaväkke võetud eesrindlike tööliste asemel tuli tööstusse linnast ja maalt inimesi, kes olid poliitiliselt vähem teadlikud ja kel puudusid kogemused revolutsiooniliseks võitluseks. Suur politseiaparaat jälgis teravalt meelevõlde kujunemist tööliklassis ja tegi kõik, et igasugust liikumist jubä eos lämmatada. Nälg, mis tekkis hilisemal perioodil, ei andnud ennast sõja esimesel aastal veel teravalt tunda. Loodeti, et mõne kuu pärast lõpeb sõda. Esimesed lahingud olid üldiselt edukad ja meelevõlde vägedes veel enam-vähem kindel. Samuti ei suutnud bolševike partei, kelle organisatsioonidest olid paljud sõja algul lõhutatud, veel korraldada sedavõrd oma ridu, et jätkata masside eesotsas aktiivset võitlust tsarismi vastu.

Esimese sõja-aasta lõpuks muutus järsult olukord rindel ja tagalas. Reas 1915. aasta kevadel ja suvel peetud lahingutes said vene väed rängalt lüüa, kandes raskeid kaotusi nii elavjõus kui ka materjalosas. Sõja algusest kuni 1915. aasta juulini kaotas armee ümmarguselt 3 400 000 meest,

⁴⁰ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn 1956, lk. 325.

⁴¹ Sealsamas, lk. 326, 330.

⁴² С. Ф. Н а й д а, Революционное движение в царском флоте. Москва 1948, lk. 494.

s. o. umbes 78% sellest jõust, millega ta oli astunud sõtta; ligi 300 000 meest sai surma, umbes 1 500 000 langes vangi või jäi teadmata kadunuks. Rivist langes välja umbes 45 000 ohvitseri (sõja alguses olnud 55 500-st). Tohtu hulk mitmesugust sõjavarustust, millest vene armee tundis niigi puudust, sattus sõjasaagina vaenlase kätte.⁴³

1915. aasta suvel tundis armee teravat puudust suurtükki-dest (iseäranis raskeist), püssidest, kuuli- ning miinipildu- jatest; äärmiselt vähe oli laskemoona. Sellises olukorras, kus paljudele soldatitele ei jätkunud relvi, tekkis mõnes väe- osas isegi kavatsus mehi teivastega varustatult öösi vaen- lase vastu lahingusse saata. Sõjaministeeriumi ja Suur- tükkiväe Peavalitsuse poolt oli sõja alguseks varutud 800 mürsku iga suurtüki ja 1000 padrunit püssi peale, millest ei jätkunud aga esimesteks lahingutekski.⁴⁴

Juba esimestes operatsioonides demonstreerisid paljud vanemad väejuhid oma saamatust lahingute juhtimisel, organiseerimisel ja läbiviimisel. Selle tulemuseks olid ras- ked lüüasaamised ning suured inimohvrid. Enamik kaadri- ohvitseridest pärines aadlikest, kes suhtusid soldatitesse nagu mõisnikud oma pärisorjadesse — talupoegadesse. Harrastati soldatite drillimist ja rusikadistsipliini, kuigi viimane oli ametlikult keelatud.

Usalduslikumad vahekorrad soldatite ja ohvitseride vahel said tekkida alles siis, kui pärast esimeste lahingute suuri kaotusi kaadriohvitseride hulgas hakkas rindele tulema n. n. täiendusohvitseri, kellest paljud pärinesid väikekodanluse, tööliste ja talupoegade seast ning seisid soldatite massile klassikuuluvuse poolest lähemal. Ka täiendusohvitseridesse suhtusid kaadriohvitserid üleolevalt.

Rasketes ning alandavates elu- ja teenistustingimustes, eriti rindel, puudus soldatitel tahtmine sõdida, põlnud usku asjasse, mille eest nad pidid verd valama, puudus usaldus valitsuse vastu, kes neid ei suutnud varustada lahingu- moona ja isegi toiduga. Rindel levisid soldatite hulgas tea- ted selle kohta, et tagalas rikastuvad «isamaa kaitsmise» sildi all täites sõjalisi tellimusi töösturid, mõisnikud jt. kodanlikud tegelased. Kõige selle tagajärjel kasvas ning

⁴³ Э. Н. Бурджалови др., История СССР, ч. III, Москва 1946, lk. 629; Е. Барсуков, Царская армия накануне Октябрьской рево- люции, «Военно-исторический журнал» 1940, nr. 4, lk. 36—55.

⁴⁴ Э. Н. Бурджалови др., История СССР, ч. III, Москва 1946, lk. 630.

tugevnes soldatites protestimeeleolu valitsusvõimude ja ohvitseride vastu. Rahulolematuse väljendus algul tahtlikult enesele kehaliste vigastuste tekitamises, väejooksus, vastu-panuta vangiaandmises — kõik sel eesmärgil, et pääseda sõjaväeteenistusest ja rindelt. Juba esimesel sõja-aastal tõusis selliste end meelega haavanud soldatite ja väejooksikute arv sadadesse tuhandettesse.

12. jaanuaril 1916. aastal anti tsaari poolt välja seadus, mis määras väejooksus viibimise, vaenlase juurde põgenemise, sõjaväeteenistusest kõrvalehoidmise ja tahtliku ter-vised rikkumise eest raskeid karistusi, surmanuhtlusi kaasa arvatud.⁴⁵ Kuid kõik see ei aidanud. Enesevigastajate hulk kasvas, desertööride arv aga tõusis 1916. aasta talveks enam kui 1 500 000 meheni.

Sõja jätkudes ja soldatite olukorra halvenedes muutusid nende passiivse iseloomuga protestiavaldused järk-järgult võimsaks stiihiliseks valitsuse ja ka ohvitseride vastu suu- natud revolutsiooniliseks liikumiseks. See liikumine hõlmas mitte ainult soldateid, vaid tungis ka kõrgematesse armee ringkondadesse. 1916. aasta algul lugesid ohvitserid palju- des väeosades keelatud kirjandust, kritiseerisid täiesti vabalt kõrgema juhtkonna juuresolekul valitsust, kes pole suuteline juhtima sõda ja korraldama riigi majanduselu.⁴⁶

Rindel arenev revolutsiooniline liikumine kandus üle tagalasse ja liitus siin tööliste ja talupoegade masside valitsusevastase meeleoluga. Linnades ei jätkunud toidu- aineid. Talupoegade siirdumine maalt linna vabrikutesse ja tehastesse, nende massilised mobiliseerimised armeesse, millest mõned (näit. 1916. a.) teostati otse suviste hoog- tööde ajal, laostas põllumajandust. Transport töötas hal- vasti, häirides kogu riigi majanduselu. Üldine laos süvenes. Sajad tuhanded haavatud, paljud tapetud, väejooksikute hulgad — kõik see näitas rahvahulkadele, mis tähendab tõeliselt sõda.

28. detsembril 1915. aastal teatas ohranka, et Petrogradi garnisoni väeosades on märgata äärmist «närvilisust». 9. jaanuaril 1916. aastal streikis bolševike juhtimisel Petro- gradis ligi 100 tuhat töolist. Meeleavaldajate punaste lip- pude ees, nagu kirjutas ajaleht «Sotsiaaldemokraat», võtsid

⁴⁵ «Tallinna Teataja» nr. 19, 25. jaanuaril 1916.

⁴⁶ Е. Барсуков, Царская армия накануне Октябрьской рево- люции, «Военно-исторический журнал» 1940, nr. 4, lk. 36—55.

soldatid mütsid maha ja hüüdsid «Hurraa!», «Maha sõda!». Nii näitasid soldatid avalikult oma poolehoidu töölistele.⁴⁷ 1916. aasta jaanuaris pandi alus soldatite ja proletariaadi ühinemisele.

Mobiliseeritud ning rindele saadetud töölisliikumise aktivistid asusid siin soldatite stiihilist liikumist organiseerima. Rindel laienes ning süvenes revolutsiooniline propaganda, levitati proklamatsioone ja muud keelatud kirjandust. Rida agitaatoreid sattus valitsusvõimude kätte ja anti välja kohtu alla, kusjuures karistuseks oli sageli mahalaskmine. Kuid üha uued võitlejad asusid revolutsionääride ridadesse ja bolševike propaganda haaras järjest uusi väeosi.

«Politseilistest abinõudest üksi ei jätku,» kirjutas 11. armee komandör kindral Klembovski oma direktiivis korpuse komandöridele, «näib, et võitluses propaganda vastu on parimaks abinõuks arendada vägedes teadlikku suhtumist päevasündmustesse, eriti käesolevasse sõjasse. Teen kogenud roodu- ja pataljoni-, aga samuti ka polgukomandöridele ülesandeks korraldada noortele ohvitseridele, sobival juhul aga ka soldatitele vestlusi käesoleva sõja tähtsuse kohta.»⁴⁸

Kindral Klembovski kätte olid sattunud mõned bolševike proklamatsioonid. Ühes neist kirjutati: «... masside revolutsioonilise võitluse protsessis on vajalik luua organisatsiooniline keskus, mille revolutsiooni korral võiks muuta revolutsiooni võimu organiks.» Nende ridade juurde oli kindral teinud märkuse: «Haava oks ootab meid.»⁴⁹

Revolutsioonilises võitluses tsarismi vastu kasutasid bolševikud iga valitsuse eksisammu kodanluse paljastamiseks. «Ainsaks tõelise, mitte ainult sõnades, «kodurahu» katkestamise, klassivõitluse tunnustamise poliitikaks on niisugune poliitika, kus proletariaat *kasutab ära* oma valitsuse ja oma kodanluse *raskused* selleks, et *neid kukutada*,» kirjutas selle kohta Lenin.⁵⁰

Revolutsioonilisele tööle sõjaväes määras bolševike partei oma parimaid jõude. Läänerindel, 3. ja 10. armees, töötas M. V. Frunze, samal rindel polgu õppekomando ülemana A. F. Mjasnikov, ühes Tveri (praegu Kalinin) garnisoni

⁴⁷ С. Ф. Найда, Революционное движение в царском флоте, Москва 1948, lk. 497, 498.

⁴⁸ Э. Н. Бурджалов и др., История СССР, ч. III, Москва 1946, lk. 634, 635.

⁴⁹ Sealsamas, lk. 635.

⁵⁰ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., Tallinn 1953, lk. 248.

väeosas A. A. Ždanov. Vahetult võtsid revolutsioonilisest propagandast sõjaväes osa ka mitmed teised VSĐT(b)P juhtivad tegelased.⁵¹

Bolševike töö armees oli silmapaistvaid tagajärgi. 1917. aasta alguses keeldusid soldatid mitmes kohas minemast rindele, ja vastupanuliikumine võttis paiguti nii suure ulatuse, et selle mahasurumiseks tuli rakendada isegi terveid väekoondisi.⁵² Rindel laienes 1916. aastal juba eelmisel aastal alanud vennastumine. Samal ajal suurenes tagalas laos kõigis majandusharudes ning tugevnes rahvamasside liikumine sõja ja tsaarivalitsuse vastu.

Revolutsiooniline kriis oli kätte jõudmas. Ka armee oli selleks ette valmistatud.

Eriti suure ulatuse saavutas revolutsiooniline liikumine 1915.—1917. aastal Põhjarinde vägedes. Selle rinde ülesandeks Esimeses maailmasõjas oli kaitsta pealinna, s. o. Petrogradi, vaenlase pealetungi vastu. See ülesanne muutus eriti aktuaalseks pärast 1915. aasta lahinguid, kui Vene väed olid sakslaste surve all sunnitud tõmbuma tagasi Riia lähistele ja Daugava jõe joonele, kust vaenlane ohustas juba vahetult pealinna.

Seetõttu olid Põhjarindel võrreldes teiste rinnetega rakendatud tugevamad jõud. 1917. aasta 8. veebruari seisuga koosnesid need 12 armeekorpusest (Vene armees oli tollal üldse 68 armeekorpus), mille moodustasid 490,5 jalaväepataljoni, 256 ratsaväe eskadroni ja -sotnjat, ligi 2 tuhat mitmesuguse kaliibriga suurtükki, 174,5 inseneri- ja sapööriroodu, kokku 12 480 ohvitseri ja 522 851 soldatit; peale selle allusid rindejuhatusele mõned tagavara- ja maakaitseväe brigaadid, mitmesugused töö- ja tagalameeskonnad, raudteevägede üksused ja Petrogradi garnison — üldkokkuvõttes enam kui 1,5 miljonit inimest.⁵³

Põhjarinde peajõud jagunesid kolmeks armeeks. Neist elavjõu ja sõjatehnika poolest tugevam oli 12. armee, millesse kuulus 3 armee- ja 2 Siberi kütiväekorpust, Ust-Dvinski kindluse garnison, rannakaitse osad, mis asusid Soome lahe lõunakaldal Riist kuni Tallinnani. Tallinna kindlustatud piirkond ühes Peeter Suure nimelise mere-

⁵¹ Э. Н. Бурджалов и др., История СССР, ч. III, Москва 1946, lk. 335, 636.

⁵² Sealsamas, lk. 638.

⁵³ А. Шелюбский, Большевицкая пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2, lk. 67.

kindlusega allus Balti mere sõjalaevastiku juhatusele ja moodustas rinde koosseisus erilise operatiivgrupi.

Teised kaks, 5. ja 1. armee, teostasid kaitset Daugava jõe üldjoonel. Soomes asus pärast 6. armee Põhjarindelt üleviimist 42. üksik armeekorpus, mille juhatusele allusid Viiburi ja Kroonlinna garnisonid.

Põhjarinde tagala ning kaitseala moodustasid Läti, Eesti ja Soome ning Petrogradi, Novgorodi, Olonetsi, Arhangeliski, Pihkva, Kaunase kubermangud ja osaliselt Tveri (praegu Kalinini oblast), Jaroslavi, Vilniuse, Vitebski kubermangud.⁵⁴

VSDT(b)P sõja- ning valitsusevastane propaganda ja agitatsioon Põhjarindel ja selle tagalas algas juba Esimese maailmasõja puhkedes. Eriti soodne olukord selleks tekkis 1915. aasta suvel pärast Põhjarinde vägede taandumist Ida-Preisimaalt Riia lähistele ja Daugava jõe joonele. Pärast suuri kaotusi elavjõus ja varustuses hakkas siin end eriti tunda andma toiduainete, laskemoona, relvade jm. sõjavarustuse puudus, mis tekitas rahulolematust valitsuse vastu mitte ainult soldatite, vaid ka paljude riviohvitseride hulgas.

Seda stiihilist liikumist püüdsid bolševikud muuta organiseeritud väljaastumiseks tsarismi ja selle poolt alustatud imperialistliku sõja vastu. Revolutsioonilist tööd Põhjarindel suunas oma kohalike organisatsioonide kaudu VSDT(b)P Petrogradi komitee. Tähtsamateks revolutsiooni kolleteks olid Riia, Helsingi, Tallinn, Narva, Dvinsk.⁵⁵ Petrogradi komiteel oli laialdasi sidemeid üle kogu Venemaa. Komitee trükitud lendlehed ja proklamatsioonid, mida levitati juba sõja esimestel päevadel Moskvast, Jekaterinoslavist, Bakuust, Samaaras, Tallinnas ja teistes linnades, tungisid ka Põhjarinde vägedesse, kus nad leidsid innukaid lugejaid.

Tõhusat abi VSDT(b)P Petrogradi komiteele Põhjarinde vägede revolutsioneerimisel andis Läti sotsiaaldemokraatlik partei eesotsas Riia organisatsiooniga. Partei poolt levitati 1915. aastal moodustatud Läti kütipolkudes ja teis-

⁵⁴ А. Шелюбский, Большеви́стская пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2 lk. 67.

⁵⁵ М. И. Капустин, Большевики Северного фронта в борьбе за солдатские массы в 1917 г., «Вопросы истории» 1955, nr. 11, lk. 105.

tes Põhjarinde vägedes hulgaliselt proklamatsioone, milles selgitati soldatitele tõe imperialistlikust maailmasõjast ja kutsuti üles muutma seda kodusõjaks.

Peale bolševike partei Petrogradi komitee ja Läti sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide tegid Põhjarinde vägede hulgas revolutsioonilist tööd paljud bolševikud individuaalselt. Selle tulemuseks oli bolševike gruppide asutamine reas väeosades. Näit. eksisteeris üks niisugune grupp 12. armeesse kuuluva 109. jalaväediviisi 436. Novo-Laadoga jalaväepolgus. Selle grupi liikmete aktiivsel kaasabil organiseeriti hiljem bolševike grupid ka sama diviisi 433., 434. ja 435. jalaväepolgus. Üksikuid bolševikke oli 11., 17., 18. ja 55. Siberi kütipolgus. Nende poolt organiseeriti väeosades revolutsiooniliste soldatite ringe, kes suhtusid pooldavalt bolševikesse.⁵⁶

Valitsuse- ja sõjaväestast meeleolust olid haaratud ka mitmed rinde tagalas asuvad tagavaraväeosad, töökomandod jt., mis komplekteeriti enamasti tehase- ja vabrikutööstest. Näit. Luuga garnisonis etendas 1916. aastal soldatite revolutsioonilises liikumises juhtivat osa 4. autoremonditöökoja põrandaalune organisatsioon. See organisatsioon pidas siset VSDT(b)P Petrogradi komiteega, levitas keelatud kirjandust ja aitas kaasa Luugasse majutatud tagavara-suurtükiväedivisjoni revolutsioneerimisele.⁵⁷

Valitsusvõimud ja väejuhatas võtsid tarvitusele karme abinõusid, et panna piir bolševike propagandale rindel. Põhjarinde ülemjuhataja direktiivis 30. juunist 1916 öeldi: «Viimasel ajal on hakanud Põhjarinde armeede rajoonis, eriti Liivi kubermangus, võtma hoogu mitmesuguste sotsialistlike parteide propaganda, mida tehakse kuritegeliku sisuga proklamatsioonide ja lendlehtede levitamisega väeosade asukohtades.» Ülemjuhatause poolt kästi «võtta tarvitusele abinõud, et tõkestada valitsusevastast propagandat tegevarmee ridades, paljastada kuritegelikke elemente ja lõpetada igasuguse revolutsioonilise kirjanduse vägedesse toomine.» Sama direktiivi kohaselt tuli revolutsioonilise propaganda tegijad võtta vastutusele ja sõjaväe seaduste järgi valjusti karistada.⁵⁸

⁵⁶ А. Ш е л ю б с к и й, Большеви́стская пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2, lk. 73.

⁵⁷ Sealsamas.

⁵⁸ «Красная летопись» 1927, nr. 3, lk. 166.

Karistuseks võis soldatitele määrata ka ihunuhtlust, mis küll 1904. aastal oli ära kaotatud, kuid mis kõrgema ülemjuhataja käskkirjaga 1915. aasta juulis uuesti armees maksma pandi. Muide, see inimväärikust alandav karistusviis äratas soldatites nii suurt meelepaha, et Põhjarinde ülemjuhataja oli 1916. aasta aprillis sunnitud andma käskkirja, mille järgi igast ihunuhtluse andmise juhtumist tuli kui erakorralisest sündmusest kõrgemale juhtkonnale ette kanda.⁵⁹

Paralleelselt surveabinõudega soovitas väejuhatatus «kultuur-selgitustööga» juhtida soldatite tähelepanu revolutsiooniliselt propagandalt kõrvale, «lähendada» ohvitseri soldatitele, võimalikult piirata soldatite väljalubamist väeosa piiridest jne.

Kuid kõik need abinõud revolutsioonilise liikumise tõkestamiseks Põhjarinde vägedes ei andnud ega saanudki anda võimude poolt soovitavaid tulemusi. «Nagu iga kriis, nii teravdas sõda sügaval peidus olnud vastuolusid ja tõi nad päevavalgele, rebides puruks kõik silmakirjalikud katked...» kirjutas selle kohta V. I. Lenin.⁶⁰

Rahulolematuus soldatite hulgas kasvas. Seda stimuleeris pidev sõjaline ebaedu, järjest suurenev lahingu- ja toidumoonna puudus ning hoolimatu käitumine ülemuste poolt. Peale selle rõhus soldateid mure omaste pärast, kelle elutingimused tagalas üldise majandusliku laose ja reaktsiooni tugevneva surve tingimustes olid muutunud väljakannatamatuks.

Sõjaväes tekkis arvukalt juhtkonna korraldustele ning käskudele vastuhakke. Vaenlasega vennastumise kohta ütles V. I. Lenin: «On selge, et vennastumine on *rahvahulkade* revolutsiooniline initsiatiiv, on rõhutatud klasside südametunnistuse, mõistuse ja julguse ärkamine, on, teiste sõnadega, üks lüüsid sotsialistliku proletaarse revolutsiooni poole astutavate sammude ahelas.»⁶¹ Seepärast pooldas ning toetas bolševike partei igati soldatite vennastumist vaenlasega, püüdes ühtlasi seda stiihilist liikumist organiseerida ja talle anda selge poliitiline eesmärk.

Vennastumine, mis sai alguse Vene-Saksa rindel juba

⁵⁹ А. Шелюбский. Большеви́стская пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2, lk. 75.

⁶⁰ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., Tallinn 1953, lk. 79.

⁶¹ V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., Tallinn 1954, lk. 288.

1915. aastal, võttis järgmise aasta kevadel Põhjarinde vägedes laia ulatuse. Rinde juhatus oli häiritud ning püüdis vennastumist igati tõkestada, nähes selles ohtu edaspidisele lahingutegevusele rindel.

Soldatite protest imperialistliku sõja, armee juhtkonna ning valitsuse vastu avaldus samuti väejooksus. 15. augustiks 1917 oli Põhjarinde vägedest deserteerinud 83 186 inimest, neist 49 055 inimest enne Veebruarirevolutsiooni. Deserteerumine võttis 1916. aasta lõpuks Põhjarindel nii suure ulatuse, et rinde juhatus oli sunnitud 23. oktoobril andma käskkirja, mille alusel moodustati tagavaraüksuste juurde mittekoosseisulised roodud ja komandod nende jookkus olevate või omavoliliselt väeosast lahkunud soldatite jaoks, kelle isiku kindlakstegemisel tuli ette raskusi. 22. veebruaril 1917. aastal tegi rinde ülemjuhataja kõrgema ülemjuhataja staabi ülemale ettepaneku anda desertööride roodude ning komandode ülematele õigus karistada alluvaid ihunuhtlusega 25 kuni 100 hoopiga.⁶²

Kõige teravamal kujul avaldus soldatite protest sõja vastu nende kollektiivses keeldumises minna pealetungile. Niisugused üldised vastuhakud muutusid sageli avalikeks ülestõusudeks, mis suruti valjude abinõudega maha. Siiski süvenes rahulolematuus ning käärimine soldatite hulgas, mis õõnestas üha rohkem tsaari-sõjaväe aluseid.

Selliseid vastuhakke tuli Esimese maailmasõja ajal ette kogu Vene armees. Ulatuslikumaks vastuhakuks kujunesid Siberi kütipolkude väljaastumised Põhjarinde 12. armees. Rahutused Siberi polkudes, keda muide loeti parimaiks Vene armees, algasid juba esimesel sõja-aastal ja arenesid 1916. aasta oktoobris-detsembris tõsiseks vastuhakuks. Soldatid tõrkusid Riia all pealetungile minemast, mis oli ette nähtud läbi viia 23.—25. detsembrini. Ohvitseridele, kes püüdsid neid veenda käsku täitma, tegid soldatid vestluse ajal vahemärkusi: «Parem tehtagu rahu, kui käske kirjutada!», «Mispärast ei ole siiani mõistetud kohut Suhhomlinovi üle ja aetud maalt välja sakslasi nagu Strümer ja Frederiks?», «Miks tsaar ei tee oma ministreid vastutavaks?» jne. Soldatid rääkisid erutatult, et on kindlasti vaja teha rahu, sest perekonnad kodus nälgivad, kuna kogu leib võe-

⁶² А. Шелюбский, Большевицкая пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, пр. 2, lk. 76.

takse kroonule, samal ajal aga mõisnikel on vilja küllalt, ja kaebasid oma raskete elutingimuste üle kaevikuis.⁶³

Kaevikueltu polnud tõepoolest kerge. Kõrgema väejuhatuse saamatus lahinguoperatsioonide juhtimisel, ohvitseride omavoli ja hoolimatu suhtumine alluvate kõige algelisematessegi vajadustesse, halb laskemoon ning käsigranaadid — kõik see tekitas soldatites sügavat meelepaha. Teati, et halva lahingu organiseerimise tõttu külmus 1916. aasta märtsikuus pärast ebaõnnestunud rünnakut palju inimesi surnuks oma kaevikute ees või et soldatitel tuli redelite puudusel ronida üksteise selga mööda vaenlase järsule, 4,5 arssinat kõrgele kaitsevällile, kusjuures roodud kaotasid ligi poole oma koosseisust.

Siberlaste meelepaha kasvas 1916. aasta detsembris mõnes 17. ja 55. polgu allüksuses isegi avalikuks keeldumiseks minna pealetungile. Ülestõusnud püüdsid tõmmata kaasa ka polgu teiste allüksuste soldateid, eriti aga 14., 15. ja 18. polgu mehi, kes tundsid nende võitlusele kaasa. Ainult puuduliku organiseerimise ja juhtimise tõttu ei arenenud 23. detsembri väljaastumine ühiseks ülestõusuks Siberi korpustes.

Juhtkonnal õnnestus kiiresti ülestõus maha suruda. 17. polgus anti 167 meest kohtu alla, neist 24 lasti maha. 55. polgust mõisteti surma 13 meest.⁶⁴

12. armee tegevuspiirkonda kuulus peale Läti suur osa Eesti territooriumist, välja arvatud Tallinna piirkond ühes Peeter I nimelise merekindlusega, mis allus Balti mere sõjalaevastiku juhatusele. Armee tagalasse, sealhulgas ka Eestisse, olid majutatud armee varud, tagavaraväeosad, mitmesugused komandod, asutused jne., mis paiknesid garnisonidena Tartus, Võrus, Valgas, Viljandis, Pärnus ja teistes Eesti linnades, osalt aga ka suuremates asulates maal.

Armee tagalal asuvasse vägedesse levis revolutsiooniline liikumine Põhjarinde teistest, eriti aga 12. armee vägedest. Samuti aitasid armee revolutsioneerimisele tunduvalt kaasa VSDT(b)P kohalikud, eeskätt aga Tallinna, Tartu ja

⁶³ А. Ш е л ю б с к и й, Большеви́стская пропаганда и революцио́нное дви́жение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2, lk. 78.

⁶⁴ Sealsamas, lk. 77, 79.

Narva organisatsioonid. Juba 1916. aastal nimetati sandarmivalitsuse aruandeis neid linnu kui bolševistliku propaganda keskusi.⁶⁵

VSDT(b)P Tallinna, Narva ja teiste organisatsioonide revolutsioonilist tööd suunas partei Keskkomitee Petrogradis. Petrogradi komitee levitas 1915.—1916. aastal proklamatsioone ning lendlehti üle kogu Venemaa, saates neid ka Põhjarindele, 12. armee piirkonda. Politseidepartemangu andmeil levitati Peterburi sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide poolt väljaantud keelatud kirjandust Pihkvas, Helsingis, Beloostrovis ja Tallinnas,⁶⁶ kus seisid Põhjarinde juhatusel alluvad garnisonid.

Bolševike propagandakirjandus jõudis kiiresti soldatite ja madruste hulka. Näit. Peterburi komitee tuntud proklamatsiooni «Töölistele ja soldatitele», mis oli välja antud 1915. aasta veebruaris kurikuulsa saksa salakuulaja polkovnik Mjassojedovi paljastamise puhul, levitati Tallinna garnisonis sama aasta aprillis. Proklamatsioonis kutsuti võitlema üldrahvaliku kohtu eest isamaareetjate üle ja muutma imperialistlik sõda kodusõjaks. Samal ajal saadeti Tallinna ja Pihkvasse Peterburi bolševike-raudteelaste sõjavastane proklamatsioon. Juunis 1916 toodi Tallinna 250 eksemplari bolševistliku Keskkomitee brošüüri «Sõda ja elukallidus», juuli algul oodati sandarmite andmeil jälle uut saadetist proklamatsioone, mis tulid jagada eeskätt siin seisvatele sõjalaevadele.⁶⁷

Kuid Peterburi bolševikud ei piirdunud ainult sellega, et nad varustasid VSDT(b)P Eesti organisatsioone propagandakirjandusega, vaid aitasid ka aktiivselt teha propagandat ning agitatsiooni soldatite ja madruste hulgas.

Selle tagajärjel võttis revolutsiooniline liikumine 6. armee piirkonnas, kuhu kuulus tollal ka Eesti, juba Esimese maailmasõja algul niisuguse ulatuse, et armee juhatus oli sunnitud andma 11. jaanuaril 1915 ringkirja võitluse organiseerimise kohta valitsusevastase propaganda ning agitatsiooniga. «Viimasel ajal,» öeldi ringkirjas, «ilmub väeosade kasarmutesse koos teiste külastajatega isikuid,

⁶⁵ А. Ш е л ю б с к и й, Большеви́стская пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2, lk. 69.

⁶⁶ Большевики в годы империалистической войны, Сборник, Москва 1939, lk. 201, 202.

⁶⁷ Листовки петербургских большевиков, Сборник, т. II, Москва 1939, lk. 141, 142, 148—150, 164, 165.

kelle eesmärgiks on teha propagandat valitsuse vastu... Peale selle leidub tihti puhkusest tulevatel alamväelastel revolutsioonilise sisuga proklamatsioone, millega neid varustavad tänavail tundmatud isikud.»⁶⁸

Valitsusevastase kihutustöö lõpetamiseks armees ja sõjalaevastikus andis armee staap käsu organiseerida range kontroll isikute üle, kes külastavad väeosade asupaiku, ja koguda nende kohta täpsemaid andmeid. Tehti ettepanek piirata kasarmutesse sissepääsu võimalusi ja korraldada sisse- ning väljapääsude valve ja toimetada süstemaatiliselt soldatite isiklike asjade ülevaatust. Ohvitserid pidid mõjutama alamväelasi, et nad paljastaksid agitaatoreid, annaksid ära proklamatsioonid ja muu propagandakirjanduse. Samuti soovitati soldatite ja madruste seas levitada võimalikult suuremal arvul «Novoje Vremjat», «Soldatski Vestnikut» ja teisi reaktsioonilise sisuga ajalehti.⁶⁹

Teistsuguste abinõudega püüdis revolutsioonilise propaganda vastu soldatite hulgas võidelda 12. armee juhtkond. Nimelt asendati hiljem Eestit ja Peterburi kaitsev 6. armee 12. armeega. Armee staabi tsensuuriosakonna ülem soovitas oma aruandes 14. novembrist 1916 armee juhatusel korraldada soldatitele pühapäeviti meelelahutust, organiseerida näitemänge, millest soldatid ise tegelastena osa võtaksid, varustada neid küllaldasel määral «kasuliku» sisuga lugemisvaraga jne. Niisuguse «kultuurharidusliku» tööga loodeti soldatite tähelepanu revolutsiooniliselt propagandalt kõrvale juhtida.⁷⁰

Sellele tsensuuriosakonna juhataja ettepanekule kirjutas armee komandör kindral Radko-Dmitrijev järgmise otsuse: «Hoolitseda selle eest, et niisuguseid meelelahutusi korraldataks. Aga peamiseks vahendiks on ohvitseride poolseitsimeheliku, poolteenistusliku iseloomuga vestlused soldatitega patriootilistel teemadel.» Mis puutub lugemisvarasse, siis käskis kindral tellida soldatite jaoks igasse väeossa pildiajakirju.⁷¹

⁶⁸ А. Ш е л ю б с к и й, Большеви́стская пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2, lk. 74, 75.

⁶⁹ С. Ф. Н а й д а, Революционное движение в царском флоте, Москва 1948, lk. 499.

⁷⁰ А. Ш е л ю б с к и й, Большеви́стская пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2, lk. 74, 75.

⁷¹ Sealsamas, lk. 74.

Kuid need väejuhatuse poolt tarvitusele võetud abinõud ei suutnud revolutsioonilist liikumist soldatite seas tõkestada. Ei suutnud seda märgatavalt nõrgendada ka aktiivsete bolševike-agitaatorite jälitamine, läbiotsimised, vangistamised ja rasked karistused.

Näit. 18. aprillil 1916 teostati Tallinnas massilisi arreteerimisi.

25. aprillil kandis Peeter Suure nimelise merekindluse prokurör mereväe peaprokurörile ette, et 2. aprillil toimetati läbiotsimisi ja arreteerimisi eesmärgiga likvideerida VSDT(b)P Tallinna organisatsioon. Sel puhul oli prokuröri andmeil vahistatud 12 Tallinna komitee aktiivsemat tege- last, enamikus eestlased.⁷²

See oli Tallinna ja kogu Eesti bolševikele raskeks löögiks. Kuid VSDT(b)P Eesti organisatsioonid jätkasid tegevust — arreteeritud seltsimeeste asemele astusid teised, kes jätkasid revolutsioonilist tööd sõjaväes.

Bolševikud asutasid väeosadesse partei rakukesi ja gruppe, kes tegid revolutsioonilist propagandat soldatite seas. Sellele vihjab 12. armee komandöri kindral Radko-Dmitrijevi kiri 9. septembrist 1916 Põjarinde staabi ülemale kindral Danilovile. Kirjas öeldakse, et armees on avastatud kaks organisatsiooni, kes teevad soldatite hulgas «kuritege- likku valitsuse ja sõjavastast propagandat» ja et tema, armee komandöri arvates, peitub armees veel palju selliseid agitaatoreid.⁷³

Eestis asuvatest 12. armee tagavara-väeosadest, kelle bolševiseerimisel olid tegevad VSDT(b)P Eesti organisat- sioonid, levis revolutsiooniline propaganda, eriti marsiroo- dude⁷⁴ kaudu, eesliinil asuvatesse väeosadesse ja -koondis- tesse. Seda tõendab näit. üks Dvinski sõjaväeringkonna (sellele ringkonnale allus Narva ja osa idapoolset Eestit) käskkiri 21. detsembrist 1914, milles märgiti, et «marsiroo- dude saabumise järel väeosadesse võib seal märgata sot- sialistliku propaganda tundemärke».⁷⁵

Revolutsiooniline töö madruste hulgas, mida teostasid

⁷² С. Ф. На й да, Революционное движение в царском флоте, Москва 1948, lk. 547.

⁷³ А. Ш е л ю б с к и й, Большеви́стская пропаганда и революцион- ное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2, lk. 69.

⁷⁴ Marsirooduks nimetati väeühikut, mis moodustati tagavaraväe- osadest rinde täienduseks.

⁷⁵ «Красная летопись» 1927, nr. 3, lk. 162.

peamiselt VSĐT(b)P Petrogradi, Kroonlinna, Helsingi ja Tallinna komiteed, kandis rikkalikku vilja, tõmmates seega enesele varsti kõrgema juhtkonna tähelepanu. 1915. aasta sügisel tekkis mitme sõjalaeva madruste hulgas tõsiseid rahutusi. Sel puhul tegi laevastiku ülem viitseadmiral Kanin 21. novembril 1915 Põhjarinde vägede ülemjuhatajale kindral Russkile, kellele laevastik allus operatiivselt, ettepaneku formeerida aktiivsematest revolutsioonilistest madrustest pataljon ja saata teenima maaväkke. Kuid ka uude teenistusk kohta jõudes jätkasid madrused valitsusevastast propagandat soldatite hulgas, süvendades ning laiendades seega revolutsioonilist liikumist maaväes.⁷⁶

Madruste propagandal oli soldatite seas peagi märgata- vaid tulemusi. Seda võib järeldada Põhjarinde staabi ülema kindral Danilovi kirjast 29. novembril 1916 kõrgema ülemjuhataja staabile 128 revolutsioonilise Balti madruse järjekordse saatmise puhul maaväkke. Kirjas öeldi, et Põhjarinde ülemjuhataja «kinnitab, niipalju kui see puutub Põhjarindesse, et on täiesti lubamatu saata poliitiliselt ebaustavaid maa- ja mereväkke kuuluvaid alamväelasi tegevarmeesse, kus nad levitavad kuritegelikku propagandat.»⁷⁷

Tallinnas, Paldiskis, Pärnus ja teistes Eesti sadamalinnades, kus alaliselt või ajutiselt seisis sõjalaevu, tõmbasid revolutsioonilised madrused kohalikke maaväeosade soldateid kaasa ühisele võitlusele reaktioonilise tsaarivalitsuse ja kodanluse poolt peetava imperialistliku sõja vastu.

Revolutsiooniline propaganda levis 12. armees, sealhulgas ka Eestis asuvates väeosades, sageli üksikute soldatite kaudu. Puhkusele minnes viisid soldatid enesega küladesse ja linnadesse revolutsioonilisi meeleolusid. Peale selle said nad soldatite klubidest juhiseid revolutsiooniliseks tööks tagalas. Sellised klubid eksisteerisid kõigis suuremates linnades, samuti Tallinnas.

Oma väeosadesse tagasi jõudes jutustasid soldatid siin kaasvõitlejaile tööliste ja talurahva järjest raskenevast olukorrast majandusliku laose ning jätkuva imperialistliku sõja tingimustes, samuti aga tööliste streikidest, mis algasid juba 1915. aastal ja saavutasid 1916. aastal haripunkti.

⁷⁶ С. Ф. На й д а, Революционное движение в царском флоте, Москва 1948, lk. 518.

⁷⁷ А. Ш е л ю б с к и й, Большеви́стская пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2, lk. 69.

Soldatid tõid puhkuselt kaasa keelatud kirjandust. Ühes käskkirjas armeele öeldi, et paljud alamväelased toovad puhkuselt tagasi tulles enesega kaasa revolutsioonilisi lendlehti sõja lõpetamise kohta.⁷⁸ Seega õhutasid kodust puhkuselt tulnud soldatid rindelviibijaid jätkama revolutsioonilist võitlust.

Soldatite kirjad omastele armeest aitasid samuti kaasa valitsusevastaste meeleolude kujunemisele tagalas. Näit. üks 12. armee soldat kirjutas oma kirjas 1916. aasta aprillis: «Lahingusse paisatakse diviiside kaupa, ja kõik viimaseni langevad rivist välja. Aga kui palju vastu lõugu andmist, see on harilik asi. Arvatakse, et meie oleme kõigega varustatud, kuid oleme vaid varustatud peksuga, tunneme nälga ja külma. Ühe sõnaga hukkume, saame otsa ei millegi eest; meie elu pole kopikatki väärt. Lugege ja imetlege, kuidas meie sõdime... Kui see kestab veel suve läbi, siis oleme kadunud ja ka teie pole surnust üles tõusnud. Meie saame hukka tuhandetena, teie aga... ükshaaval, kähkistatakse surnuks maksudega... Seni oleme elu ja surma vahel, ootame kuuli, rusikat ja nuuti... Kogu armee hõõgub kuumusest, aga ikka veel ei sütti.»⁷⁹

Ent ka süttimise aeg polnud enam kaugel. 1917. aasta alguseks kujunes Põhjarindel, sealhulgas ka 12. armee Eestis asuvais väeosades välja revolutsiooniline situatsioon. Bolševike suurte jõupingutuste tulemusena olid töölisel ja talupojal nii linnas kui maal revolutsiooniks ette valmistatud.

Bolševike tööd sel alal hinnates, kirjutas V. I. Lenin: «Sotsialismi reetjad *ei valmistunud ette* 1914.—1917. aasta jooksul armeede kasutamist *iga* rahvuse imperialistliku valitsuse vastu. Bolševikud valmistasid seda ette kogu oma propagandaga, agitatsiooniga, illegaalse organisatsioonilise tööga 1914. aasta augustist alates.» Ja edasi «... meie aga *oleme uhked* sellele, et täitsime oma kohuse, laostades oma klassivaenlase jõude, võites *temalt* tööliste ja talupoegade relvastatud massid *võitluseks* ekspuaterijate vastu.»⁸⁰

⁷⁸ «Красная летопись» 1927, nr. 3, lk. 163.

⁷⁹ А. Шелюбский, Большевицкая пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2, lk. 75.

⁸⁰ V. I. Lenin, Teosed, 30. kd., Tallinn 1954, lk. 236.

REVOLUTSIOONILINE LIIKUMINE ARMEES
1917. AASTA VEEBRUARIREVOLUTSIOONI
PÄEVIL

Pärast streike ja poliitilisi demonstratsioone, mis toimusid 1917. aasta jaanuaris Petrogradis, Moskvas ja paljudes teistes linnades üle kogu maa, algasid veebruaris laiaulatuslikud tööliste meeleavaldused Petrogradis. Üheks meeleavalduste ajendiks oli asjaolu, et jaanuaris ja veebruaris hakkas toiduainete puudus ennast teravalt tunda andma, eriti Petrogradis ja Moskvas. Selle all kannatasid kõige rohkem töölised.

18. veebruaril puhkes Putilovi tööliste streik; 24. veebruaril streikis VSDT(b)P üleskutsel Petrogradis juba ligi 200 tuhat töolist. Sel päeval võis märgata tsaari-sõjaväes ilmse poolehoidu tekkimist töörahva vastu — kasakad keeldusid paguti abistamast politseid streikivate tööliste laialiajamisel. 25. veebruaril algas Petrogradis tööliste poliitiline üldstreik; 26. veebruaril hakkas see muutuma relvastatud ülestõusuks.

Valitsusvõimude püüded kasutada ülestõusnud rahvahulka vastu sõjaväeosi nurjusid. Soldatid, kelle hoiak ülestõusnute suhtes oli alguses kõhklev, hakkasid hiljem hulgaliselt rahva poole üle tulema. 27. veebruaril asus 200-tuhandelisest pealinna garnisonist rahva poole 60 tuhat soldatit; 28. veebruaril tõusis see arv 127 tuhande ja 1. märtsil kuni 170 tuhande meheni.⁸¹

Petrogradi garnisoni, samuti valitsuse poolt rindelt abiõuna kohaletoodud vägede üleminek ülestõusnud töörahva poole otsustas tsaarivalitsuse saatuse.

Rahva võitlust isevalitsuse vastu juhtis bolševike partei oma Keskkomitee büroo kaudu, mis asus Petrogradis.

Sõnum revolutsiooni võidu kohta Petrogradis levis välgukiirusel üle kogu maa. Eestis sai see teatavaks 28. veebruaril. Mõni päev enne seda tõid kohalikud võimud Tallinna uusi usaldusväärseid vägesid, nagu soomusautode divisjon

⁸¹ С. Ф. На й д а, Революционное движение в царском флоте, Москва 1948, lk. 569.

Haapsalust jt., et kasutada neid siin revolutsiooni puhkemisel.

1. märtsil jätsid töölised Tallinnas töö seisma. Suuremates vabrikutes ja tehastes peeti koosolekuid, kus esineti selgitavate kõnedega tekkinud olukorra kohta; ühtlasi kutsuti töölisi üles korda hoidma ning sündmuste käiku rahulikult ära ootama. Sama päeva õhtul kogunes suur hulk töölisi Uuele turule. Koosolijate hulgas oli sõjaväelasi, nende seas ka ohvitsere.⁸²

2. märtsil korraldasid kõik ettevõtted revolutsiooniliste loosungite all miitinguid; Vene-Balti ja Bekkeri tehase ning Lutheri vabriku töölised tulid tänavale. Nendega ühinesid linna garnisoni soldatid ja mereväe maal asuvate komandode madrused. Kella 11 ajal koguneti Uuele turule miitinguks, millest võttis osa paarkümmend tuhat inimest. Sealt mindi sadamasse, et ühineda sõjalaevade meeskondadega.⁸³

Kuid tööliste ja maal olevate komandode madruste püüetel tõmmata väljaastumisele kaasa sadamas asuvate sõjalaevade madruseid ei olnud edu. Kontrevolutsioonilisel mereväe ohvitserkonnal eesotsas ristlejate brigaadi ülema kontraadmiral Pilkini ja allveelaevade brigaadi ülema kontraadmiral Verderevskiga läks korda mõningate soodustuste lubamisega hoida madruseid tagasi. Maale lubati ainult piiratud arv mehi ja sedagi tingimusel, et nad linnas rahu- tustest osa ei võta. Seda keeldu laevadelt maale lastud madrused siiski ei täitnud, võttes (kaasaegsete mälestuste järgi) kõige aktiivsemalt osa poliitiliste vangide vabastamisest.⁸⁴

Pärast keskpäeva liikusid ülestõusnud töölised, soldatid ja madrused vanglaks muudetud «Paksu Margareeta» juurde, kus hoiti kinni poliitilisi vange. Tallinna komandant kontraadmiral Gerassimov püüdis ülestõusnuid veenda, et nad lajali läheksid; kuid tema sõnadele ei pööratud tähelepanu. Siis käskis komandant vangla valvel avada ülestõusnute pihta tuli. Meeleavaldajate poolt tulistati vastu. Tekkinud tulevahetuse tagajärjel oli mõlemal poolel kaotusi. Vangla ülem sai surma ja komandant haavata. Vangla

⁸² «Päevaleht» nr. 50, 2. (15.) märtsil 1917; «Tallinna Teataja» nr. 50, 2. (15.) märtsil 1917.

⁸³ «Päevaleht» nr. 53, 7. (20.) märtsil 1917.

⁸⁴ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 23, 24. С. Ф. На й д а, Революционное движение в царском флоте, Москва 1948, lk. 578.

valve vastupanu murti ja vangid vabastati. Pärast vangide vabastamist süüdati vangla põlema.

Öhtupoolikul toimus Uuel turul jälle rahvarohke miiting, millest võttis osa palju sõjaväelasi. Peeti kõnesid eesti ja vene keeles, kanti punaseid lippe ja loosungeid: «Elagu uus valitsus!», «Elagu võit!», «Elagu vabariik!», «Elagu uuen-datud Venemaal» jne.

Sama päeva öhtul vabastati vangid ka Toompea, sõjaväe ja teistest vanglatest, purustati salapolitseid ja kubernerid kantselei, tungiti sisse ringkonna- ja sõjakohtu ruumidesse. Kohtuaktid loobiti välja ja põletati samas ära. Nendest rahva meeleavaldustest võtsid hulgaliselt osa sõjaväelased.⁸⁵

2. märtsil oli revolutsioon Tallinnas võitnud.

Tallinna garnisoni soldatid ja madrused läksid revolutsioonilise rahva poole üle. Avalikke kontrrevolutsioonilisi väljaastumisi maa- ja mereväeosade poolt ei esinenud.

3. märtsi hommikul kleebiti Tallinna tänavanurkadele järgmine teadaanne: «Sõjalaevastiku komandör ja keiser Peeter Suure merekindluse komandant on kogu mere- ja kindluseväega Ajutise Valitsusega ühinenud, mille pärast elanikke kutsutakse üles linnas korda ja rahu alal hoidma.»⁸⁶

Korrapidamiseks asuti rahvamiilitsa organiseerimisele. 3. märtsil moodustati Tallinna miilitsakomitee, kelle sekretäriks valiti bolševik I. V. Rabštinski. Sandarmitelt, politseilt ja kaitsepolitseilt võeti ära relvad.⁸⁷

Samal päeval avaldasid bolševikud, kes olid 1. märtsil pärast tsaristliku isevalitsuse kukutamist põrandaalt välja tulnud ja asunud avalikult juhtima võitlust reaktsioonilise valitsuse vastu, VSĐT(b)P Tallinna komitee nimel järgmise üleskutse:

«Seltsimehed Tallinna töölised, maa- ja merevägi!

Seltsimehed! Kutsume teid üles uulitsatel rahu ja korda pidama, rahulikkude elanikkude juures vägivalla tarvita-mist mitte lubama, sihita laskmist uulitsatel mitte ette võtma, vaid padroneid reaktsiooniga võitlemiseks hoidma. Ärge hävitage ilma tarviduseta kroonu varandust, sest see on meie oma. Meie sõdime Nikolai valitsusega, aga mitte üksikute isikute vastu.

⁸⁵ «Päevaleht» nr. 53, 7. (20.) märtsil 1917.

⁸⁶ «Päevaleht» nr. 51, 3. (16.) märtsil 1917.

⁸⁷ Sealsamas; «Ревельский Наблюдатель» nr. 52, 4. (17.) märtsil 1917.

Seltsimehed! Ärge unustage, vaenlane ei ole veel murtud, võitlus on veel ees, hoidke energiat tulevikuks ning pidage endid üles, nagu see vabastatud rahvale kohane, näitame, et meie vabadust ka kasulikult oskame tarvitada, vaid mitte üksnes vägivalla ja riisumise peale. Seltsimehed, igaüks teist peab kaabakaid kinni pidama, kes revolutsioonilise liikumise kätte all oma musti asju püüavad ajada...»⁸⁸

Järgnevatel päevadel jätkusid Tallinna maa- ja mereväeosade demonstratsioonid koos kohaliku elanikkonnaga. Kodanlus, keda toetasid nõukogudes enamuses olevad menševikud ja esseerid, püüdis rahvahulkade vähest teadlikkust ära kasutada oma klassihuvides, sisendades töölistesse, soldatitesse ning madrustesse, et revolutsioon on juba lõppenud ja selle eesmärk saavutatud. Revolutsioonilise meeleolu «rahustamiseks» kasutati oraatoreid, kelle kõned olid üle külvatud petlike lubadustega.

3. märtsil toimus linnas paljudes kohtades miitinguid. Kaks jalaväepolku marssisid lauldes orkestrite saatel läbi linna. Elanikud tervitasid neid rõõmuhüüetega. Raudteejaama kogunes palju töölisi ja sõjaväelasi, et võtta pidulikult vastu Riigiduuma liikmeid Mankovi ja Jevsejevit, keda viitseadmiral Nepenin oli kutsunud Tallinna «rahustama» rahvast.

4. märtsil toimus Vanal turul Raekoja ees mereväelaste manifestatsioon. Kõnelesid madrused ja ohvitserid. Tuliste sõnadega tootati toetada uut valitsust Riigiduuma näol viimase veretilgani.

5. märtsil toimusid jälle massilised sõjaväe meeleavaldused. Polgud tulid koos komandöridega välja oma lippude ja orkestritega. Raekoja ees pidasid polguülemad soldatitele vaimustavaid kõnesid. Järgmisel päeval tulid väeosad koos juhtkonnaga jälle Uuele turule.⁸⁹

10. märtsil korraldati Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu poolt bolševike algatusel pidulik rongkäik revolutsiooni ohvrite mälestamiseks Rahumäele. Rahumäele suunduvast rongkäigust võttis osa linnaelanikke ja maa- ning mereväelasi, kokku ligi 50 tuhat inimest.

Pärast esialgset vaimustust ja massilisi demonstratioone, millest võttis suurel hulgal osa soldateid ja madruseid, hakkas revolutsioonilaine Tallinnas vaibuma. Äsja-

⁸⁸ «Päevaleht» nr. 51, 3. (16.) märtsil 1917.

⁸⁹ «Tallinna Teataja» nr. 52, 6. (19.) märtsil 1917.

moodustatud Tallinna Töoliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu Täitevkomitee tegi käskkirjaga 4. märtsist 1917 kõigile Tallinna vabrikute ja tehaste töölistele ettepaneku hakata esmaspäevast, 6. märtsist alates tööle; garnisoni väeosi ja mereväekomandosid kohustati aga asuma oma igapäevase tegevuse juurde.⁹⁰

Selle käskkirja andnud täitevkomitees olid enamuses kokkuleppeparteide — menševike ja esseeride — esindajad, kes tegutsesid ilmselt kodanluse huvides ja ruttasid nüüd revolutsiooni lõpetama.

Tallinna tööliste ja sõjaväelaste saadikute valimisega läks kogu võim nõukogu ja tema täitevkomitee kätte.

Tallinna Nõukogu ja Täitevkomitee moodustati 3. märtsil. Eelmise päeva õhtul toimus bolševike algatusel Tallinna tööliste aktiivi koosolek, kus otsustati kohe läbi viia valimised tööliste ja sõjaväelaste saadikute nõukogusse. Selleks tuli kõigil töölistel järgmise päeva hommikul ilmuda oma käitistesse. Valitud pidid peale lõunat kogunema koosolekule.

Samal ajal toimus sõjaväelaste saadikute valimine, mis viidi kontradmiral Pilkini juhiste järgi läbi ohvitseride ja menševike ning esseeride kaasabil ja mõjutusel. Igast väeosast ja sõjalaevalt valiti üks ohvitser ja kaks soldatit või madrust.⁹¹

Nõukogus tõstsid maa- ja mereväe esindajad eesotsas ohvitseridega menševike ning esseeride toetusel üles mitmesuguseid majanduslikke ja olustikulisi küsimusi, püüdes seega juhtida soldatite ja madruste tähelepanu kõrvale aktuaalsetest poliitilistest probleemidest. Ohvitseridest saadikud ajasid kodanlusega kokkuleppe poliitikat ja püüdsid igal võimalikul juhul näidata, et neil on soldatite ning madrustega ühised huvid, ja et nende vahel valitseb vastastikune usaldus ning puuduvad vastuolud. Reaktsioonilise Mereväeohvitseride Liidu täitevkomitee istungil 16. aprillil «tõestasid» ohvitserid jälle, et nende ja madruste vahel valitseb täielik arusaamine ning usaldus ja kinnitasid seda surudes madruste esindajate kätt ja andes suud.⁹²

⁹⁰ «Päevaleht» nr. 52, 6. (19.) märtsil 1917.

⁹¹ С. Ф. Найдя, Революционное движение в царском флоте, Москва 1948, lk. 579; А. В. Богданов, Моряки балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 24.

⁹² ORKA, f. R- 1216, nim. 1, tmk. 4, l. 2; «Päevaleht» nr. 58, 19. (27.) märtsil 1917; nr. 84, 19. (25.) aprillil 1917.

Niisuguste võtete abil tahtis reaktsooniline ohvitserkond meelitada soldateid ja madruseid sõnakuulmisele ja hoida sõjaväge kontrrevolutsioonilise Ajutise Valitsuse sõiduvees. Tallinna Nõukogu esimesel istungil võeti vastu järgmine resolutsioon: «Meie, Tallinna linna töölised, madrused ja soldatid toome oma südamliku tänu Petrogradi tööliste alatud töölistkonna ja töötava rahva masside vabastamise eest tsaarivalitsuse võimu alt ja palume viia see üritus Asutava Kogu kokkukutsumiseni ja üldise, otsese, võrdse ja salajase hääletamise teel Vene vabariigi asutamiseni.»⁹³

Resolutsiooni viimane osa, mis puudutas Asutava Kogu kokkukutsumise ja Venemaa tulevase riigikorra kindlaksmääramise küsimust, oli võetud sisse teadlikumate saadikute, s. o. sõjaväelaste, sealhulgas ka bolševike nõudmisel. Sellega taheti paljastada mõisnike ja kapitalistide esinda-jaist koosneva Ajutise Valitsuse kontrrevolutsioonilist poliitikat, mis taotles tsaari kõrvaldamist, kuid kodanluse võimu säilitamist.

Kohe pärast revolutsiooni võitu Tallinnas toimus revolutsioon Narvas, Tartus, Võrus, Valgas, Pärnus, Kuressaares ja mujal Eestis. Valiti tööliste ja soldatite saadikute nõukogud, kes asusid kohapeal teostama võimu.

Soldatid ja madrused, kes olid veel menševike ja essee-ride mõju all, läksid (tolleaegse kodanliku ajakirjanduse andmeil) koos rahvaga ja avaldasid valmisolekut alistuda uuele Ajutisele Valitsusele ning teda toetada. Kuid samal ajal, juba 2. märtsil ilmusid töölistel bolševike juhtimisel demonstratsioonile loosungi all «Maha sõda!». Esimesel Tallinna Nõukogu organiseerimiskoosolekul asusid tööliste esindajad enamuses seisukohale, et töölistel pole mingit tagatist selleks, et vana valitsuse kukutamise järel ei kordu 1905.—1907. aasta revolutsiooni saatus. Töölised ei saa usaldada praegust Ajutist Valitsust jne.⁹⁴

Narvas levitati 3. märtsi varahommikul bolševike algatusel moodustatud ajutise revolutsioonilise komitee üleskutset, milles nõuti töö seismapanekut. Määratu suur rahvahulk liikus 285. tagavara-jalaväepolgu kasarmute juurde. Kogu polk koos ohvitseridega liitus rahvaga ühiseks massiliseks meelevalduseks.

⁹³ ORKA, f. R — 1216, nim. 1, tmk. 4, 1. 1.

⁹⁴ «Известия Ревельского Совета рабочих и воинских депутатов» nr. 1; «Tallinna Teataja» nr. 58, 12. (25.) märtsil; «Päevaleht» nr. 52, 6. (19.) märtsil; nr. 54, 8. (21.) märtsil 1917.

Kuressaares (praegu Kingissepp) kogunesid madrused 3. märtsi pärastlõunal miitinguks turuplatsile. Nendega ühinesid maaväeosad. Ülestõusnud purustasid politsei- ja kohtuhoone, võtsid relvad politseilt ja hävitasid sandarmite ning kohtu dokumendid. Võim linnas läks madruste ja soldatite kätte. 7. märtsil moodustati Kuressaares Muhu väina kindlustatud piirkonna nõukogu täitevkomitee. Viljandis peeti turuplatsil koos sõjaväelastega rahvamiiting. Hiiumaal, Kärdlas korraldas siiasaabunud Riigiduuma liige Mankov sõjaväeosade ja rahva osavõtul tänujumalateenistuse vabaduse ja uue korra saabumise puhul Venemaale.

Soldatite rahulolematuse valitsusvõimudega ning viha reaktsioonilise ohvitserkonna vastu oli Esimese maailmasõja ajal, eriti enne Veebruarirevolutsiooni puhkemist, paisunud nii suureks, et pärast teadet tsarismi kukutamise kohta hakati mõnede rohkem vihatud ülemuste suhtes tarvitama omakohut. Tallinnas, 3. kindluse suurtükiväepolgu tapeti 3. ja 4. märtsil 7 ohvitseri, Pärnus — linna komandant. Narvas vangistati 285. tagavara-jalaväepolgu komandör polkovonik Savitski ja veel mõned ohvitserid. Tartus arreteeriti linna komandant kindralmajor Petrov ja 25. tagavara-brigaadi komandör kindralmajor Talkovski. Samuti esines ohvitseride arreteerimisi Hiiumaal, Haapsalus, Saaremaal ja mujal.⁹⁵

Bolševike poolt püüti omakohtule vastava selgitustööga panna piiri. Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu Täitevkomitee mõistis oma 6. märtsil toimunud koosolekul omakohtu tarvitamise hukka, millest teatati ka väeosade komiteedele. Mõne ülemuse kõrvaldamiseks tuli teha Nõukogu sõjalisele seksioonile motiveeritud ettekanne, mis anti viimase arvamusega edasi kõrgematele sõjaväeliste instantsidele otsustamiseks.⁹⁶

Enamikus tööliste ja soldatite saadikute nõukogudes moodustasid peale Veebruarirevolutsiooni enamuse menševikud ja esseerid. Ainult Narvas etendasid bolševikud juba pärast Veebruarirevolutsiooni silmapaistvat osa. Tallinnas said bolševikud enamuse pärast 1. augustil toimunud valimisi.

⁹⁵ «Tallinna Teataja» nr. 53, 7. (20.) märtsil; nr. 54, 8. (21.) märtsil 1917.; «Päevaleht» nr. 60, 16. (29.) märtsil 1917.

⁹⁶ ORKA, f. R-1216, nim. 1, tmk. 3, 1. 2.

Alles juulis ja augustis kindlustasid bolševikud tunduvalt oma mõju nõukogudes.⁹⁷

Nõukogude ja nende organite koosseis oli erinev. Näit. Narva nõukogusse, mis oli valitud umbes 15 tuhande kodaniku ja samapalju sõjaväelase kohta, kuulus saadikuid sotsiaaldemokraatlikust parteist ja 13-st ametiühingust (iga 200 liikme kohta saadeti 1 esindaja); sõjaväelasi esindasid igast roodust 1—2 meest, igast väeosast 4 ohvitseri ja 1 sõjaväearst garnisonist.⁹⁸ Narva garnisoni soldatite saadikute nõukogu (asutati 6. märtsil 1917) 41 liikmest oli 15 ohvitseri. Propagandistideks garnisonis valiti 5 ohvitseri (lipnikud) ja 4 soldatit — menševikku.⁹⁹ Narva nõukogus olid kohaliku manufaktuuri tööliste esindajatest enamuses sotsiaaldemokraadid;¹⁰⁰ kõik teised saadikud olid üks rohkem, teine vähem menševike ja esseeride mõju all.

Eriti tugev oli esseeride ja menševike mõju sõjaväes. Sellal kui bolševikud pärast põrandaalt väljatulemist töötasid vahetult armees soldatite seas, läks kokkuleppeparteidel korda saavutada ülekaal soldatite saadikute nõukogudes. Neid toetas armee juhtkond ja teised reaktsioonilised ringkonnad, kes tahtsid sõda «võiduka lõpuni». Bolševike tegevust armees püüti aga igati takistada.

Bolševikud, kelle eesmärgiks oli kodanliku Ajutise Valitsuse vastu võitlemine, selle kukutamine ja proletariaadi diktatuuri kehtestamine, algasid visa võitlust menševike ja esseeride vastu, kes olid Ajutise Valitsuse ustavaks toeks. Bolševike ülesandeks oli isoleerida kokkuleppeparteid, kaotada nende mõju sõjaväes ja võita soldatite ning madruste hulgad enda poole. Plaanikindla ning kannatliku selgitustööga näitasid nad rahva- ja soldatihulkadele, et menševikud ja esseerid toetavad tegelikult Ajutise Valitsuse reaktsioonilist sise- ja välispoliitikat, sealhulgas ka tema poolt jätkatavat imperialistlikku röövsõda. Bolševikud kutsusid töölisi ja soldateid üles võitlema viivitamatu rahu sõlmimise eest «ilma anneksioonideta ja kontributsioonideta», 8-tunnilise tööpäeva kehtestamise ja mõisnikelt maa äravõtmise eest veel enne Asutava Kogu kokkukutsumist.

Bolševike propagandal ning agitatsioonil oli peagi tule-

⁹⁷ Р. Миккер, Борьба за советскую власть в Эстонии в 1917—1919 г., «Исторический журнал» 1940, пр. 1, lk. 46.

⁹⁸ ОРКА, f·R — 1233, nim. 1, tmk. 4, l. 9, 10.

⁹⁹ ОРКА, f·R — 1233, nim. 1, tmk. 15, l. 1.

¹⁰⁰ ОРКА, f·R — 1233, nim. 1, tmk. 4, l. 9, 10.

musi. Põhjarindel alustasid parteigrupid ja -rakukesed, mis olid omandanud põrandaalusel tööl rikkalikke kogemusi, energilist tegevust, mille eesmärgiks oli arendada edasi revolutsiooni.

Menševike ja esseeride vastutötamisele vaatamata saavutasid bolševikud peagi märgatavaid tulemusi. 436. Novo-Laadoga jalaväepolgu üldkoosolekul, mis toimus 14. märtsil 1917. aastal, võeti vastu n. n. polgu põhikiri, mille eesmärgiks oli aidata soldatitel õigesti orienteeruda revolutsiooni esimese etapi sündmuste käigus. Sellest juhendusid ka paljud 12. armee ja teised Põhjarinde väeosad, näit. kõik 109. jalaväediviisi polgud, 135. jalaväediviisi 537. ja 538. polk, 186. jalaväediviisi 742. polk ja mitmed teised väeosad ning -üksused.¹⁰¹

Samasuguse eduga tegid bolševikud revolutsioonilist tööd Põhjarinde tagalas, eriti 12. armee piirkonnas. Seda tööd organiseeris ning juhtis VSĐT(b)P Põhja-Balti organisatsioon, mille keskus asus Tallinnas. Bolševike Tallinna organisatsiooni mõju ulatus ka maa- ja mereväeosadele, mis asusid Tallinna ümbruses, Narvas, Tartus, Pärnus, Rakveres, Tapal, Paldiskis, Rohukülas ja mujal Eestis ning Põhja-Liivimaal.¹⁰²

Uus VSĐT(b)P Tallinna komitee moodustati märtsis 1917, kuid komitee töö massides, eriti aga mereväes, oli algul seotud mõningate raskustega.¹⁰³

Tallinnas ja kogu Eesti rannikul asusid tugevad sõjalised jõud, Tallinna sadamale baseerus suur osa Balti mere sõjalaevastikust. Eesti territooriumil asuvaid soldateid ja madruseid käisid agiteerimas Kerenski, Breško-Breškovskaja, Tšernov, Lebedev, Bunakov jt., mis tõstis kokkuleppeparteide mõju Eestis, eriti aga Tallinnas. Peale selle baseerusid Tallinnale peamiselt münü- ja allveelaevad, mille meeskonnad olid arvult võrdlemisi väikesed ja komplekteeriti eriliselt valitud meestest, kes olid revolutsioonilisele propagandale ning agitatsioonile vähem vastuvõtlikud.

Pärast paljude Tallinna komitee juhtivate tegelaste arre-

¹⁰¹ А. Шелюбский, Большеви́стская пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года, «Вопросы истории» 1947, nr. 2, lk. 439, 440.

¹⁰² «Известия Академии Наук СССР», Серия истории и философии, 1948, nr. 5, lk. 437.

¹⁰³ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы 1917 г., Москва 1955, lk. 39.

teerimist 1916. aastal, ei suutnud uus VSDT(b)P Tallinna komitee veel luua selliseid kindlaid võitlustraditsioone, nagu näit. olid Sveaborgi (Helsingi) ja Kroonlinna komiteedel. Pealegi töötas Tallinnas bolševike vastu 1917. aastal loodud Mereväeohvitseride Ühing, mis taotles kodanluse võimu säilitamist ja kindlustamist armee ja sõjalaevastiku üle.¹⁰⁴ Ühingu eesmärke pooldas ja püüdis tegelikult ellu viia ka osa reaktsooniliselt meelestatud maaväe ohvitseride, näit. Tallinnas asuva 118. jalaväediviisi ja teiste kindluse garnisoni väeosade, Narvas paikneva 7. tagavara-jalaväebrigaadi, Tartus asuva 25. tagavara-jalaväebrigaadi, Muhu väina kindlustatud piirkonna vägede ja teiste sõjaväeosade ohvitserid.

Oma kontrrevolutsioonilises tegevuses toetusid need ohvitserid menševikele ning esseeridele nõukogudes ja kutsusid soldateid üles toetama Ajutist Valitsust, usaldama ohvitseri ja unustama neile tehtud «ülekohut».

Visa ja süstemaatilise tööga said Tallinna bolševikud nendest raskustest võitu. Paljastades soldatite hulkade ja rahva ees kodanliku Ajutise Valitsuse, teda toetava reaktsoonilise ohvitserkonna, menševike ja esseeride reeturlikku poliitikat, suurendasid bolševikud järk-järgult Tallinna, Narva, Tartu ja teiste Eesti linnade garnisonide vägedes oma mõju.

Tallinna bolševike üheks efektiivseks võitlusvahendiks oli oma ajalehe loomine. Juba 1917. aasta märtsi esimestel päevadel avaldas Tallinna komitee üleskutse selle asutamiseks.¹⁰⁵ 18. märtsil ilmus ajalehe «Kiir» esimene number. «Kiir» levis üle kogu Eesti, sealhulgas ka eesti rahvusväeosades ja aitas tunduvalt kaasa eesti töötava rahva ja soldatite poliitilise teadvuse kasvatamisele, paljastades eesti kodanluse rahvavastast poliitikat ja menševikke ning esseere, kes reetsid töötava rahva huve. «Kiir» aitas kaasa sõpruse loomisele Eestis asuvate teistest rahvustest soldatite ja madrustega, ühendades neid võitluseks tsarismi ja kapitalistide vastu.

Tõhusaks propagandavahendiks Eesti bolševikele oli ka 23. märtsil 1917. aastal ilmuma hakanud VSDT(b)P Põhja-Balti organisatsiooni Tartu komitee häälekandja «Jurjev-

¹⁰⁴ A. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955 lk. 39.

¹⁰⁵ «Päevaleht» nr. 54, 18. (31.) märtsil 1917.

skaja Pravda», iseäranis aga bolševike partei keskorgan «Pravda». Viimasel oli suur levik kogu Põhjarinde territooriumil, sealhulgas ka Eestis asuvates vägedes. Rindel levitati seda lehte 53 väeosas.¹⁰⁶

«Pravda» mõju oli sunnitud tunnistama ka 12. armee komandör kindral Radko-Dmitrijev, kes ühes oma ettekandes kirjutab: «Ei või märkimata jätta seda moraalselt äärmiselt rikkuvat mõju, mida avaldab ajaleht «Pravda» soldatitele. Tuleks kaitsta armeed seesuguste peaaegu pogrommi lehekeste eest.»¹⁰⁷

«Pravda» vastu astusid terava laimukampaaniaga välja kodanluse, sealhulgas Eesti kodanluse, samuti aga menševike ning esseeride häälekandjad. Rida nõukogusid astus välja «Pravda» kaitseks. Näit. Tartu Nõukogu avaldas 13. märtsil 1917 teadaande, milles öeldi: «Tartu Soldatite, Töölise ja Üliõpilaste Saadikute Nõukogu Täitevkomitee, lähitudes kättevõidetud vabadusest, protesteerib reaktsiooniliste elementide pravokatsiooniliste väljaastumiste vastu VSĐT(b)P Keskkomitee ja Petrogradi komitee organi «Pravda» levitamise puhul ja kuulutab selle levitamise ühel alusel teiste parteide häälekandjatega vabaks.»¹⁰⁸

Tehes revolutsioonilist tööd rahvamassides, armees ning laevastikus, hoolitsesid bolševikud ühtlasi ka oma partei ridade kasvu eest. Kohe pärast põrandaalt väljatulemist ning legaalsele tegevusele asumist, astus Tallinna komitee, samuti nagu Kroonlinna, Helsingi ja teised komiteed, samme revolutsiooniliste tööliste, soldatite ja madruste kutsumiseks parteisse. Selleks organiseeriti partei rakukesi ja kollektiive kõigis suuremates käitistes ja sõjaväes.

Partei liikmete arv kasvas jõudsasti. 1917. aasta aprilli lõpuks, s. o. pärast bolševike Põhja-Balti organisatsioonide konverentsi, oli Eesti VSĐT(b)P organisatsioonis üle 2800 liikme; neist Tallinnas koos Nõmme ja Kopli rajooniga, 1780, Tartus — 65, Valgas — 70, Rakveres — 70, Aseris — 97, Kundas — 300 ja Narvas — 460 inimest. Suur osa neist olid sõjaväelased.¹⁰⁹

Sedamööda, kuidas VSĐT(b)P Tallinna ja teised Eesti organisatsioonid korraldasid oma ridu ja ammutasid uusi

¹⁰⁶ «Правда» nr. 10, 12. (25.) aprillil 1917.

¹⁰⁷ Sealsamas.

¹⁰⁸ «Известия Академии Наук СССР», Серия истории и философии, 1948, nr. 5, lk. 444.

¹⁰⁹ Sealsamas, lk. 443.

kogemusi revolutsiooniliseks tegevuseks, paranesid ka nende töö tulemused sõjaväes. Revolutsiooniliste meeleolude kasvu näitasid muuseas soldatite komiteede ja väeüksuste üldkoosolekuil vastuvõetud resolutsioonid, soldatite kirjad omastele jne.

Märtsikuus soldatite poolt koju saadetud kirjades soovitati omastel võimalikult rohkem vilja maha külvata. Seejuures ei ole kirjades veel märgata otsest rahulolematust uue riigikorraga. Aprillikuus saadetud kirjades andsid soldatid aga omastele nõu haarata mõisnikelt maad; neis kutsutakse avalikult üles mitte kuulama mõisnike käske, töotatakse koju tagasi tulles relvad kaasa võtta ja mõisnikega arved õiendada, esineb otseseid ähvardusi Miljukovi ja Gutškovi aadressil.¹¹⁰

Soldatite revolutsioonilise meeleolu tõus peegeldub selgesti nende poolt tehtud otsustes. 21. aprillil võeti Tartu garnisoni vägede üldkoosolekul vastu järgmine resolutsioon: «Pidades silmas, et Ajutine Valitsus ei ole suuteline teostama kõiki demokraatlikke nõudeid, mida esitab revolutsioon, ja et tema oma tegevusega 1. mail (uue ajaarvamise järgi) väljendas avalikult oma taandumist sellest, mis on kuulutatud välja Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu poolt, siis Tartu garnisoni üldkoosolek on selle poolt, et kogu võim viibimata antaks üle tööliste ja soldatite saadikute nõukogude kätte.¹¹¹ Samasuguseid resolutsioone võeti vastu Siberi kütiväeosades rindel.

Huvitav on märkida, et samal ajal kui 1917. aasta aprillis olid soldatite massid bolševike revolutsioonilise propaganda mõjul meelestatud üldiselt reaktsioonilise Ajutise Valitsuse vastu ning nõudsid oma koosolekutel kogu võimu üleandmist nõukogudele, ajasid viimased aga ülekaalus olevate menševike ja esseeride eestvedamisel «isamaa kaitsmise», kodanlusega kokkuleppe ning Ajutise Valitsuse toetamise poliitikat.

Näit. nõuti Tallinna Nõukogu mandaadis saadikule, kes saadeti delegaadina Petrogradi 25. märtsil toimuvale nõukogude kongressile «armee ja sõjalaevastiku täielikku lahinguväljundile» ja nende varustamist toiduainetega esimeses järjekorras.¹¹²

¹¹⁰ «Известия Академии Наук СССР», Серия истории и философии, 1948, nr. 5, lk. 445.

¹¹¹ Sealsamas, lk. 446.

¹¹² ORKA, f. R-1216, nim. 1, tmk. 4, 1. 25.

Samale seisukohale asus ka Muhu väina kindlustatud piirkonna soldatite ja madruste volinikkude koosolek 1917. aasta märtsis, kus avaldati usaldust piirkonna Täitevkomiteele ja otsustati üksmeelselt toetada Ajutist Valitsust.

Tallinna Nõukogu 20. märtsil toimunud koosolekul püüdis sõjaväelaste delegaat Larionov eitada vastuolusid reaktiooniliste ohvitseride ja soldatite vahel ning nõudis sõja jätkamist. Sõja jätkamist nõudis ka sõjaväe juhtkond. Näit. Tallinna Nõukogu Täitevkomitee koosolekul 11. märtsil 1917 avaldati väljavõte 13. kütipolgu komandöri kirjast, milles öeldi, et «väed tervitavad röömuavaldusega riigipööret, säilitavad rahu ja on otsustanud kindlalt viia sõda võiduka lõpuni.»¹¹³

Samal ajal olid bolševikud igati sõja vastu. Bolševikud mõistsid hukka kokkuleppeparteide «isamaa kaitsmise» poliitika ja nõudsid Ajutiselt Valitsuselt, et ta lõpetaks tsaarivalitsuse poolt alustatud imperialistliku röövsõja ja teeks rahu. Bolševikud kiitsid heaks vennastumise rindel, nähes selles revolutsiooniliste soldatite tahet lõpetada sõda «altpoolt».

Jätkates revolutsioonilist tööd rahvahulkades ja sõjaväes, taotlesid bolševikud V. I. Lenini Aprilliteeside ja koos sellega VSDT(b)P VII (aprilli-) konverentsi otsuste elluviimist.

VSDT(b)P VII konverents tegi parteile ülesandeks igakülgseks toetada revolutsiooni arengut kohtadel, süstemaatiliseks võidelda nõukogudes kokkuleplaste vastu ja proletariaadi taotluste elluviimise eest, «... kõikide jõupingutuste ning kogu tähelepanu suunamiseks tööliste ning talupoegade massile...»

Iseloomustades Ajutist Valitsust kui mõisnike ja kodanluse ülevõimu organit, mis toetub Petrogradi Nõukogu usaldusele ja otsesele kokkuleppele, seadis konverents parteile ülesandeks tõsta proletariaadi klassiteadlikkust, sest «... ainult niisugune töö kindlustab kogu riigivõimu eduka ülemineku tööliste ja soldatite saadikute nõukogude kätte...»¹¹⁴ Loosungitega: «Kogu võim nõukogudele!», «Ei mingit toetust Ajutisele Valitsusele!» püüdsid bolševikud sihikindla selgitustööga saavutada enamust nõukogudes,

¹¹³ ORKA, f·R-1216, nim. 1, tmk. 4, l. 21; f·R-1216, nim. 1, tmk. 3, l. 4.

¹¹⁴ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn 1956, lk. 353—355.

isoleerida rahvast menševikud ning esseerid ja minna üle kodanlik-demokraatlikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile.

Bolševike nõudmine, et kogu mõisnikele kuuluv maa tuleb võõrandada enne Asutava Kogu otsust ja anda üle rahvale ühiseks harimiseks, leidis soldatite ja madruste hulgas tulist poolehoidu.

Võitluse Aprilliteeside ning partei VII konverentsi otsuste elluviimise eest lülitusid ka eesti bolševikud.

Nende organiseerimisel toimus miitinguid, rahvakoosolekuid, loenguid, mis lõppesid enamasti sellega, et võeti vastu resolutsioon, mis paljastas Ajutise Valitsuse ja teda toetavate kokkuleppeparteide rahvavastast poliitikat.

Bolševike poolt juhitud meelevaldustest kujunes Tallinnas suurejoonelisemaks töörahva rahvusvahelise solidaarsusepäeva puhul 1. mail (18. aprillil) organiseeritud demonstratsioon. Sellest võtsid peale töötava rahva rohkete esindajate ja mitmesuguste organisatsioonide osa ka Tallinna garnisoni maa- ning mereväeosad. Meelevaldajate suure hulga kohta annab tunnistust asjaolu, et defileerimine Kadrioru lossi ees, kus asus Tallinna Nõukogu, kestis ligi 3 tundi.¹¹⁵ Demonstratsioonist osavõtjad kandsid punaseid lippe loosungitega: «Maha sõda!», «Kogu võim nõukogudele!», «Olgu tervitatud sotsialism!» jt.

Tallinna bolševikkude revolutsioonilist tööd kohalikes maa- ja mereväeosades aitas tunduvalt tõhustada VSĐT(b)P komitee juurde loodud sõjaväeline organisatsioon. See organisatsioon tegi energilist revolutsioonilist propagandat ning agitatsiooni Eestis asuvates maavägedes ja sõjalaevadel.

Revolutsioonilise propaganda paremaks organiseerimiseks korraldas VSĐT(b)P Tallinna komitee erilised kursused. Nende kursuste tegelikuks organiseerijaks ja lektoriks oli V. Kingissepp. Propaganda- ja agitatsioonitööle rakendusid veel mitmed teised eesti bolševikud, kes pärast Veebruarirevolutsiooni vabanesid vanglast ja asumiselt.

Eesti bolševike organisatsioonide valitsusevastase propaganda efektiivsusest annavad tunnistust ka kõrgema ülemjuhataja staabi ülema kindral Aleksejevi sõnad rinnete ülemjuhatajate nõupidamisel Mogiljovis (Dnepri ääres) 1. mail 1917: «12. armee jätab masendava mulje. Aga kui

¹¹⁵ «Päevaleht» nr. 84, 19. aprillil (1. V) 1917.

1. armee osad jäävad Tapa, Narva ja Tallinna ümbrusse, siis nad laostuvad.» Samu mõtteid väljendas koosolekul Põhjarinde vägede kohta ka kindral Dragomirov, kellele kui selle rinde staabi ülemale pidi oma rinde vägede meeoleolu olema teada veel paremini kui kõrgema ülemjuhataja staabile.¹¹⁶ «Masendava mulje» ja «laostumise» all mõtlesid kindralid muidugi seda, et neis vägedes oli intensiivne Aju-tise Valitsuse, armee juhtkonna ning sõjavastane liikumine, mida juhtisid bolševikud, sealhulgas ka VSDT(b)P Eesti organisatsioonid.

Sõjaväes revolutsioonilist propagandat ning agitatsiooni tehes pöörasid bolševikud erilist tähelepanu Ajutise Valitsuse imperialistliku poliitika paljastamisele. Ajutise Valitsuse välisminister Miljukov teatas 18. aprillil 1917 Ameerika Ühendriikide, Inglise ja Prantsuse valitsustele, et Ajutine Valitsus on otsustanud jätkata sõda koos liitlastega, milline otsus tähendas Venemaa eluliste huvide allutamist ameerika-inglise-prantsuse imperialistidele.

Püüdes lüüa revolutsioonilist liikumist Venemaal ja orjastada teda majanduslikult ning poliitiliselt, andsid Entente'i imperialistid kontrrevolutsioonilisele Ajutisele Valitsusele laenu ja igasugust muud abi. Ameerika ja inglise saadikud Venemaal hakkasid Ajutisele Valitsusele dikteerima oma ultimatiivseid nõudmisi.

Ajutise Valitsuse reaktsiooniline poliitika kutsus esile terava pahameele töörahva hulgas. VSDT(b)P Keskkomitee üleskutsel toimus 20.—21. aprillil Petrogradis protestidemonstratsioon, millest võttis osa umbes 100 tuhat töölist ja garnisoni väeosade soldatit loosungite all: «Maha sõda!», «Avaldada salalepingud!», «Kogu võim nõukogudele!»¹¹⁷ Samasuguseid meeleväljendusi toimus üle kogu maa.

Üldrahvalik meelevähe Miljokovi noodi puhul kiirendas Ajutise Valitsuse kriisi saabumist. Lahkunud ministrid asendati menševike ja esseeridega. Tekkis koalitsioonivalitsus. Menševikud ja esseerid läksid seega avalikult üle kodanluse leeri.

Samal ajal kui rahvas ja armees kasvas rahulolematust valitsusvõimudega, avaldasid nõukogud, milles olid enamuses menševikud ja esseerid, ühel või teisel viisil oma

¹¹⁶ А. Зайончковский, Мировая война 1914—1918 г., т. II, Москва 1938, lk. 369.

¹¹⁷ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 66—68.

poolehoidu uuele valitsusele. Näit. Narva garnisoni soldatite saadikute nõukogu avaldas oma koosolekul (31. mail 1917. a.) täielikku toetust Ajutisele Valitsusele.¹¹⁸

Bolševikud võtsid Ajutise Valitsuse ja menševike ning esseeride rahvavastase poliitika terava kriitika alla, paljastades seda oma ajalehtedes ja miitingutel. Seega suurendasid bolševikud oma mõju töötava rahva ja soldatite ning madruste seas.

¹¹⁸ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 16, l. 1.

ARMEE OSA MASSIDE REVOLUTSIOONILISEL MOBILISEERIMISEL MAIS — AUGUSTIS 1917

Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise käigus omas suurt tähtsust ajavahemik 1917. aasta maist augustini. Peamiselt sel perioodil toimus masside mobiliseerimine rünnakuks kodanliku Ajutise Valitsuse vastu ja selle kukutamiseks. Sealjuures suunati peamised jõupingutused kokkuleppeparteide vastu, kes olid kodanliku Ajutise Valitsuse peamiseks ideoloogiliseks toeks. Võitluses menševike, esseeride ja teiste väikekodanlike parteide isoleerimise eest juhitud bolševikud loosungist: «Kogu võim nõukogudele!»

See võitlus kulges pidevalt areneva majandusliku laose olukorras. Järjest enam tööstusettevõtteid suleti, töötaolek kasvas kiiresti, linnu ähvardas nälg. Ajutine Valitsus näitas oma täielikku saamatust võitluses majanduse laostumise ega pööranud sellele vajalikku tähelepanu, rakendades kogu oma jõu revolutsiooni lämmatamiseks.

Oma senise poliitika ebaõnnestumise tõttu oli kodanlus sunnitud 6. (19.) mail moodustama koalitsioonivalitsuse, kes otsustas jätkata liitlaste huvides sõda ja asus ette valmistama pealetungi. Valitsus tegi katse taastada armees ning laevastikus kõikumalöönud distsipliini. Sel eesmärgil koostatud käskkirjas avaldatud «Soldati õiguste deklaratsiooni» paragrahv 14-ga oli ohvitseridel lahinguolukorras käsualuste sõnakuulmisele sundimiseks õigus võtta tarvitusele relvi. Peale selle kavatses valitsus kehtestada seaduse «Kuritegude kohta rahu rikkumise alal riigis», mille 129. ja 131. paragrahvi järgi võis väiksemagi valitsusvõimude kriitika eest mõista inimesi sunnitööle.¹¹⁹ Nende abinõudega loodeti murda soldatite ning madruste vastupanu ja nad kuulekana viia pealetungile.

¹¹⁹ A. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 90 ja 91.

Kuid kõik need koalitsioonivalitsuse üritused pealetungi ettevalmistamise alal ei saavutanud eesmärki. Rahulolematu armee üha kasvas.

Bolševikud jätkasid areneva revolutsioonilise liikumise organiseerimist sõjaväes, püüdes seda muuta teadlikumaks. Nad selgitasid soldatitele koalitsioonivalitsuse rahvavastast poliitikat, tema tõelisi kavatsusi sõja küsimuses ja paljastasid konkreetsete näidete abil valitsust toetavate menševike ja esseeride reetlikkust, kutsudes töötavat rahvast üles võitlusse võimu ülevõtmiseks nõukogude kätte.

Bolševike propaganda ning agitatsioon kandis vilja. Soldatid, eriti rindel, olid sõjast väsinud ega tahtnud kuulda selle jätkamisest ning pealetungile üleminekust. Seda pidi tunnistama isegi kõrgem väejuhatatus. Rinnete juhatajate nõupidamisel kõrgema ülemjuhataja juures Mogiljovis ütles kindral Brussilov, et Edelarindel, kus ta oli ülemjuhatajaks, soldateid pealetungile keelitades olevat need talle vastanud: «mispärast peaksime pealetungile minema, kui on välja kuulutatud, et tuleb teha rahu ilma anneksioonideta, milleks meil siis veel verd valada?» Sealjuures olevat soldatid demonstreerinud kindralile koosolekule kaasatoodud proklamatsiooni: «Maha sõda, iga hinna eest rahu teha!»¹²⁰

Samal koosolekul ütles Põhjarinde ülemjuhataja kindral Dragomirov, iseloomustades olukorda oma vägedes: «Üldine meeleolu armeedes on: rahu, maksu mis maksab. Kõik viimase ni on veendunud, et rahu võib teha ja peab tegema.»¹²¹

Tõepoolest, Põhjarindel oli võitlus rahu eest eriti tugev. Soldatid olid kategooriliselt pealetungile mineku vastu. Üheks vormiks võitluses sõja vastu oli soldatite vennastumine vaenlasega, mis 1917. aasta kevadkuudel muutus otse massiliseks.

Tehes propaganda- ja agitatsioonitööd, koondasid bolševikud ühtlasi oma jõude. Põhjarinde 12. armee moodustati bolševike organisatsioon juba 1917. aasta mai esimesel poolel, 5. armee — sama aasta septembris ja 1. armee — oktoobrikuus. Üldist bolševike rindeorganisatsiooni aga veel ei olnud. Üle rinde kõige tugevamaks parteiorganisatsiooniks oli 12. armee oma, mis asutati 436. Novo-Laadoga jalaväepolgu bolševike poolt, ja mis juhendus oma tegevuses täiesti bolševike VII konverentsi otsustest. Parteiorga-

¹²⁰ А. Зайончковский, Мировая война 1914—1918 г., т. II, Москва 1938, lk. 367.

¹²¹ Sealsamas, lk. 371.

nisatsioonide loomine ja tugevnemine armees näitas selgesti, et bolševike töö kandis vilja.¹²²

Ka Eestis, s. o. 12. armee tagalas, kus soldatite seas aitasid teha revolutsioonilist tööd VSDT(b)P Eesti organisatsioonid, arenes revolutsiooniline propaganda- ja agitatsioonitöö edukalt.

Suurt tähtsust seejuures omas venekeelne bolševistlik ajaleht «Utro Pravdõ», mis hakkas ilmuma 17. (30.) mail 1917. See ajaleht levis kiiresti Eestis asuvates maa- ja mereväeosades, aidates paljastada Ajutise Valitsuse ja menševike ning esseeride rahvavastast poliitikat, selgitades jätkuva sõja imperialistlikku olemust ja kutsudes üles arendama edasi revolutsioonilist võitlust. Samuti levitas Tallinna komitee proklamatsioone, mis aitasid kaasa soldatite vabanemisele menševike ja esseeride mõju alt.

Tallinna bolševikke toetasid seejuures teised VSDT(b)P, kõigepealt Helsingi ja Kroonlinna komiteed. Eriti tõhusat abi VSDT(b)P Tallinna komiteele osutasid kaks Kroonlinna bolševike delegatsiooni, kes käisid juunikuus eesti bolševikke abistamas agitatsioonitöö läbiviimisel Tallinna, Haapsalu ja Rohuküla garnisonides. Helsingi komitee organiseeris 1917. aasta aprillis ajalehe «Volna» levitamist Tallinnas ja saatis siia oma esindaja. See abi oli eriti hinnatav seepärast, et tollal aktiviseerusid kohalikud kontrevolutsioonilised elemendid.¹²³

Koalitsioonivalitsuse poolt ettevalmistatava pealetungi puhul püüdsid Tallinna garnisoni vägede kontrevolutsiooniliselt meelestatud ohvitserid menševike ning esseeride toetusel laiendada oma mõju soldatite ja madruste hulgas.

Selles suunas tegutsesid Tallinnas näit. 118. jalaväediviisi staabi ülem polkovnik Voinolovitš ja 469. Arzamassi jalaväepolgu komandör polkovnik Anikejev ühes grupi ohvitseridega. Arutanud küsimust, otsustas Tallinna Nõukogu Täitevkomitee oma koosolekul 27. mail tagandada mõlemad polkovnikud reaktioonilise tegevuse pärast ja paigutada ümber 11 Arzamassi polgu ohvitseri 107. jalaväediviisi, mis asus Muhu väina kindlustatud piirkonnas.¹²⁴

¹²² М. И. Капустин, Большевики Северного фронта в борьбе за солдатские массы в 1917 г., «Вопросы истории» 1955, nr. 11, lk. 105.

¹²³ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 40, 96—98.

¹²⁴ ORKA, f. R-1216, nim. 1, tmk. 3, l. 27.

Pealetungi meeleõlused käis maikuu Tallinnas loomas ka Ajutise Valitsuse sõja- ja mereministri abi esseer Lebedev, kelle propagandakoosolek Bekkeri tehases aeti aga bolševike poolt nurja.

Ajutisel Valitsusel läks korda kasutada oma sõja- ning pealetungipoliitika propageerimiseks ka Musta mere laevastiku madruseid, kes olid enamikus menševike ja esseeride mõju all. Nende delegatsioonid külastasid sel eesmärgil väeosi rindel ja tagalas. Üks delegatsioonidest pidi tulema Eestisse ja külastama Tallinna, Narva, Tartu, Võru, Valga, Antsla ja Tapa garnisone, «et tutvustada,» nagu oli öeldud Põhjarinde staabi ülema telegrammis nr. 1407 1. juunist 1917, «Musta mere sõjalaevastiku mõtete ja tööga kohalikke garnisone ja aidata kaasa nende valgustamise tööle.»¹²⁵

Musta mere laevastiku esseeridest madruste delegatsiooni esinemised Ajutise Valitsuse sõja jätkamise poliitika kaitseks Petrogradis, Kroonlinnas ja Helsingis nurjusid. Tallinnas ootas delegatsiooni samasugune saatus. Juba delegatsiooni liikmete esimesed väljaastumised olid sisult niivõrd provokatsioonilised, et isegi menševistlik Tallinna Nõukogu pidi soldatite, madruste ja tööliste survele keelduma abistamast delegatsiooni koosolekute korraldamisel.

Tallinna Nõukogu Täitevkomitee protokollis 17. maist 1917 öeldi selle kohta: «Arutanud läbi mõnede Musta mere delegatsiooni esindajate poolt madruste miitingul klubis «Ühendus» peetud kõned, mis lähevad lahku Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu enamuse poolt sõja ja rahu küsimustes vastuvõetud otsustest, samuti ka abinõud, mis delegatsiooni liikmed ja miitingu juhataja mitšman Koptelov kasutasid koosoleku mõjutamiseks, Täitevkomitee, püüdes vältida arusaamatusi, nagu need miitingul aset leidsid ja mille tagajärjel mitšman Koptelov haavas teenimatult sõnadega madruste klubi «Ühendus» juhatajat, ei pea võimalikuks abistada Musta mere sõjalaevastiku delegatsiooni koosolekute korraldamisel.»¹²⁶

Kontrrevolutsiooniliste elementide tegevusest Tallinnas võtsid aktiivselt osa ka kohalikud kodanlik-natsionalistlikud organisatsioonid ja nende ajakirjandus.

Koalitsioonivalitsuse imperialistliku poliitika propaganda

¹²⁵ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 27, l. 27.

¹²⁶ ORKA, f. R-1216, nim. 1, tmk. 3, l. 21.

õigustamine soldatite ning madruste seas ei andnud üldiselt soovitavaid tulemusi. Mõnes nõukogus aga, kus kokkuleplaste mõju oli tugev, leidis nimetatud propaganda sõjaväelastest saadikute seas isegi tingimusteta pooldamist. Näit. Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu soldatite sektsiooni koosolekul 31. mail 1917 tehti järgmine otsus: «1) avaldada tingimusteta ja täielikku usaldust ning valmisolekut toetada koalitsioonivalitsust; 2) pidada õigeks, et vennastumine rindel selle igasugustes liikides ja vormides tuleb viivitamata lõpetada; 3) võtta arvesse, et maa-küsimuse peab lahendama Asutav Kogu ja et vägivaldne maa võõrandamine ei ole lubatav.»¹²⁷

Sellal kui paljud nõukogud ja nende organid, kus juhtivat osa etendasid menševikud ning esseerid, toetasid Aju-tise Valitsuse sise- ja välispoliitikat, kasvas rahvas ja sõjaväes järjekindlalt bolševike mõju.

Bolševike mõju tugevnemine tekitas eesti kodanluse ridades rahunust. Eesti kodanlus püüdis kõigi abinõudega takistada revolutsiooni arenemist, et säilitada ning kindlustada kodanlikku korda, mis ähvardas kokku variseda. Võitluses areneva revolutsiooni vastu hakkas kodanlus otsima enesele tuge, asus looma oma relvastatud jõude.

Eesti rahvusest sõjaväelaste omaette väeüksustesse koondamise küsimus tõusis päevakorrale juba pärast Veebruarirevolutsiooni. Märtsi keskel toimusid Tallinnas I tagavara-polgu, Dankovi polgu ja linna ümbruses paiknevate väeosade eesti soldatite koosolekud, millest võttis osa mitusada meest. Arutati päevasündmusi, erinevatest väeosadest soldatite vaheliste sidemete tugevdamise, ühinemise ja hariduse korraldamise küsimusi. Samuti kõneldi eesti pataljoni asutamisest, selles küsimuses ei võetud aga vastu mingisugust kindlat otsust.¹²⁸

28. märtsil toimus kinos «Grand Marina» koosolek, kus võeti arutusele eesti väeüksuste moodustamise küsimus. Küsimuse lahendamine kohapeal ei olnud võimalik. Kodanlik ajaleht «Päevaleht» kirjutas näit., et eesti pataljoni loomine ei suudaks muuta olukorda rindel, küll aga võiks eestlastest soldatite rindelt äratoomine tekitada segadust ja teisest rahvusest soldatite seas pahameelt. Sel moel võiksid

¹²⁷ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 15, l. 50 ja 51.

¹²⁸ «Tallinna Teataja» nr. 63, 24. märtsil (6. IV); nr. 66, 23. märtsil (5. IV) 1917.

eesti väeüksused sattuda teiste põlguse alla. Pealegi ei ole rinde lõhkumine praegu, sõja ajal soovitav. Sisult samasugusele seisukohale asus ka Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu soldatite grupp oma koosolekul 28. aprillil ja paljud eesti soldatid, kes teenisid Kroonlinna kindluse ja garnisoni väeosades. Oma koosolekul 17. aprillil 1917 otsustasid viimased kuni asjaolude selgumiseni mitte lahkuda Kroonlinnast.¹²⁹ Eesti soldatid ei tahtnud lahkuda oma vene seltsimeestest, kellega neid sidus sõprustunne ja ühine võitlus tsaarivalitsuse ja kapitalistide vastu.

Eesti rahvuslike väeosade asutamise küsimuse tõstis samuti üles eesti kodanlus. 17. aprillil toimus Tallinnas nõupidamine, millest võtsid osa kodanluse esindajad eesotsas K. Pätsiga ja merekindluse staabi kõrgemad ohvitserid koos staabi ülem alampolkovnik Konstandiga. Sel koosolekul võeti vastu otsus moodustada eesti diviis, mis pidi esialgu koosnema kahest jalaväepolgust. Seda kodanluse üritust toetas ka Balti mere sõjalaevastiku juhataja, kes komandeeris Petrogradi sõjaministri juurde mitšman Lukk'u, et muretseda sealt eesti rahvusväeosade asutamise luba, mis ka saadi.

Teade eesti väeosade asutamise kohta Eestis leidis armees elavat vastukaja. Paljud soldatid ja ohvitserid olid sõjast tüdinud ja järgisid meeleldi kutsele astuda rahvuspolkudesse. Tung pääseda rindelt kodumaale oli nii tugev, et paljud lahkusid väeosadest ja sõitsid kodumaale omavoliliselt. Soldatid deserterusid ja tulid Tallinna isegi Eesti piires asuvatest garnisonidest, näit. Narvas asuvatest väeosadest. Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu esindaja teatas Tallinna Nõukogu koosolekul 1. mail 1917 eesti soldatite omavolilisest lahkumisest Tallinnasse. Tallinna Nõukogu mõistis hukka soldatite deserterumise ja nõudis Narva Nõukogu Täitevkomiteelt süüdlaste kinnipidamist.¹³⁰

Kodanluse katset asutada rahvuslikke väeosi arutati Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu 29. aprillil toimunud koosolekul, kus võeti 3—4 liikme vastuseisust hoolimata vastu järgmine J. Anvelti poolt esitatud resolutsioon: «Silmas pidades, et: 1) armee lahutamine rahvusli-

¹²⁹ «Päevaleht» nr. 71, 30. märtsil (12. IV); nr. 87, 22. aprillil (5.V); «Kiir» nr. 33, 4. (17.) mail 1917.

¹³⁰ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 11, l. 33; f. R-1216, nim. 1, tmk. 4, l. 52.

keks väeosadeks kutsub möödapääsematult välja ja osaliselt juba ongi kutsunud lahkeli erinevaist rahvusist soldatite vahel, kuna Eesti pataljonide komplekteerimist võetakse õigusega eesti soldatite eesõigusena, 2) et eesti pataljonide formeerimist tuleb vaadelda kui kontrrevolutsioonilist üritust kodanluse poolt, kelle eesotsas seisab Aju-tine Valitsus, kui katset lõhestada revolutsiooniline armee, Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu loeb tarvilikuks saata eesti polk Eestimaa kubermangu piirides ja rindelähedasel maa-alal kindluse staabi äranägemise järgi viivitamata laiali. Desertöörid ja puhkuselolijad, kes on tagasiilmumise tähtaja mööda lasknud minna, saata oma väeosadesse.»¹³¹

Ühel järgmisel Tallinna Nõukogu koosolekul otsustati Eestimaa kubermangu jaoks koostada üleskutse, milles seletatakse elanikkonnale, mispärast Nõukogu suhtub eita-valt Eesti polkude organiseerimisse.

Nõukogu otsus Eesti rahvuslike väeosade laialisaatmise kohta ei saanud muidugi meeldida Tallinna oma ihukaitseväge organiseerimiseks kogunenud eesti kodanlastele ja kõrgematele sõjaväelastele. Kodanluse poolt saavutatigi, et Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu pidi 1. mail vastuvõetud otsuse võtma revideerimiseks uuesti päevakorda. Nõukogu otsustas seekord: 1) kategooriliselt kinnitada oma endist otsust, 2) paluda sõjaministrit anda korraldus eesti polkude laialisaatmiseks Nõukogu poolt varem vastuvõetud otsuse kohaselt, juhtides tähelepanu soovimatute komplikatsioonide tekkimise võimalusele, 3) paluda kindluse komandanti pöörduda kiires korras sõjaministri poole vastavate sammude astumiseks, 4) küsida Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu Täitevkomiteelt nõu, missuguseid abinõusid tarvitusele võtta Tallinna Nõukogu Täitevkomitee palve puhul saata laiali eesti polgud ja keelata rahvuslike väeosade formeerimine, 5) teha ettepanek eesti polgu kohalikele organisatsioonidele, et nad ei jätkaks küsimuse lõpliku lahendamiseni polkude organiseerimist.¹³²

Eesti kodanlusel aga, keda toetasid menševikud ja essee-rid, kes Nõukogus hääletasid silmakirjalikult eesti väeosade loomise vastu, läks korda Ajutise Valitsuse juures vastupi-

¹³¹ ORKA, i. R-1216, nim. 1, tmk. 4, l. 49.

¹³² Sealsamas, l. 55.

diseid samme astuda. Nagu nähtub Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu protokollist 8. maist 1917, sai Nõukogu sõjaminister Kerenskilt järgmise telegrammi: «Tunnistatakse õigeks ühe eesti jalaväepolgu formeerimine eranditult ainult juba Tallinnas olevatest eesti soost soldatitest, lõpetades edaspidised eesti soldatite teistest väeosadest komandeerimised. Eesti polgu formeerimine teostada 1. armee piirkonnas.»¹³³

Soldatite juurdevool Eesti polku jätkus. Nagu nähtub käskkirjast Narva garnisonile 18. juunist 1917 oli polgus üle koosseisu umbes 4000 jala- ja ligi 400 ratsaväelast, peale nende veel autojuhte. Põhjarinde ülemjuhataja käsul andis rinde staabi ülem korralduse lõpetada eestlastest soldatite juurdevool polku. Polgu komiteel kästi üleliigsed soldatid oma väeosadesse tagasi saata, et vältida lubamatut kogunemist formeeritava polgu asukohta ja selle ümbruskonda.¹³⁴

Mida kujutas siis endast Eesti polk? Eesti polgu etteotsa asusid kodanluse mahitusel enamuses reaktsiooniliselt meelestatud ohvitserid. «Neist on ainult vähesed niisugused,» kirjutati ajalehes «Töö Lipp», «kes soldatitega käsikäes käivad ja üksteisest vastastikku aru saavad. Enamik ohvitseridest on sõna tõsisel mõttes seesugused, kellele korda ei lähe ükski partei. Ja ükski vabadushelk neid ei vaimusta, ei kisu neid kaasa revolutsioonijaja võitlusse. Elavad niisama «oma ette» tuhmilt täis iseteadvust ja enesejumaldamist...»¹³⁵

Võib arvata, et just selline väikekodanlikult kitsarinnaline juhtkond, kes oli valmis automaatselt täitma ülemuse korraldusi ja nõudma sedasama ka oma alluvailt, oli sobivaks tööriistaks eesti kodanlusele. Ometi oli «suurem protsent eesti polgu soldatitest maatamehed, töölisel ning talupojad, kes demokraatia püüetele õieti väga vastuvõtlikud oleksid olnud, kui neile tarvilikul määral äratust ja selgitust oleks pakutud...»¹³⁶

Sellist äratust ja selgitust ei võinud ega tahtnudki soldatitele pakkuda Eesti polgu reaktsiooniline juhtkond ja teda toetav eesti kodanlus. Selle ülesande võtsid endale bolševi-

¹³³ ORKA, f. R-1216, nim. 1, tmk. 4, l. 56.

¹³⁴ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 27. l. 33.

¹³⁵ «Töö Lipp» nr. 30, l. (14.) juulil 1917.

¹³⁶ Sealsamas.

kud, kelle propaganda mõjul enamik soldateid läks Oktoobripäevadeks üle rahva poole.

Bolševike propaganda ning agitatsioon rahu eest, sõja- ja pealetungipoliitika vastu leidis soldatite hulgas, eriti 12. armees, vastuvõtlikku pinda. 478. Toržoki, 479. Kadnikovi ja 437. jalaväepolgu soldatid võtsid polgukoosolekul 6. juunil 1917 vastu otsuse mitte minna pealetungile. Teistes väeosades nõudsid soldatid polgu- ja diviisikomiteede, kus menševikud ja esseerid olid enamuses, ümbervalimist.¹³⁷ Repressioonid, mida kõrgem juhtkond võttis sel puhul tarvitusele revolutsiooniliste soldatite vastu, ei andnud tulemusi.

Revolutsiooniline meeoleu kasvas ka 12. armee tagavara-väeosades Tallinnas. 6. (19.) juunil pöördusid Naissaare töölised ja madrused, kokku ligi 1500 inimest, oma miitingul Ülevenemaalise Nõukogude Kongressi poole nõudmisega võtta võim riigis enda kätte, avaldada salalepingud, võõrandada mõisnikelt maa ja anda see harimiseks rahvale.¹³⁸

Kuid Ülevenemaaline Nõukogude Kongress, kus menševikud ja esseerid olid võrreldes bolševikega tunduvalt ülekaalus, ei täitnud revolutsioonilise rahva ja soldatite ning madruste poolt temale pandud lootusi. Kongressil vastu võetud otsused kandsid oportunistlikku iseloomu.

See asjaolu virgutab reaktsioonilisi elemente mobiliseerima oma jõude võitluseks süveneva revolutsioonilise liikumise vastu. Kapitalistid, töösturid, mõisnikud, jõukas kasakond, vanausulised jt. korraldasid kongresse ja koosolekuid võitluse organiseerimiseks revolutsiooni vastu. Kadetid nõudsid üha visamalt sõja jätkamist «liitlaste» huvides.

Tundes oma jõude kasvavat, otsustas Ajutine Valitsus panna karmide abinõudega korra maksma revolutsiooniliste soldatite seas. 12. ja 13. diviisi neli polku, kus soldatid keeldusid pealetungile minemast, saadeti laiali. Sõjaminister Kerenski telegrammis nr. 2891 6. juunist 1917, mis oli avaldatud käskkirjas Narva garnisonile ning määratud levitamiseks soldatitele rindel ja tagalas, öeldi: «... Kahetsen väga, et minu poolt juhitas armees on soldateid, kes keelduvad täitmast oma kohust Venemaa ees. Käsin viivita-

¹³⁷ М. И. Капустин, Большевики Северного фронта в борьбе за солдатские массы в 1917 г., «Вопросы истории» 1955, nr. 11, lk. 107, 108.

¹³⁸ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 113.

mata täita korraldused, mis on antud minu teadmisel vabaduse kaitsemise huvides. Igasugust vahelesegamist strateegilistesse kaalutlustesse loen täiesti lubamatuks. Edaspidiste sõnakuulmatuse juhtumel käsin ülemaid sundida süüaluseid kõige karmimate abinõudega rahva tahtele alluma.»¹³⁹

Samal ajal kui Ajutine Valitsus valmistus niisuguste abinõudega pealetungiks rindel, halvenes kogu maal majanduslik olukord, mille tagajärjel klasside vahekorrad teravnesid. Streikivate tööliste arv suurenes. 1917. aasta maist juulini, s. o. kolme kuu kestel, suleti 439 kätist. 95 tuhat töolist jäi tööta. Juulis 1917 esines 43 kubermangu talupoegade vastuhakke mõisnikele. Linnades suurenes toiduainete puudus.

Kõik see suurendas rahva rahulolematust Ajutise Valitsusega, mis peegeldus selgesti ka sõjaväes.

Rahva rahulolematust Ajutise Valitsuse vastu väljendus ilmekalt VSDT(b)P Keskkomitee poolt 18. juunil 1917 Petrogradis korraldatud demonstratsioonis, millest võttis osa ligi 400 tuhat inimest. Demonstratsioon viidi läbi bolševike loosungite all, mis näitas bolševike partei mõju kasvuhahvahulkades, eriti aga armees ja sõjalaevastikus. Umbes 150 tuhande mehe suurusest Petrogradi garnisonist võttis demonstratsioonist osa ligi 70 tuhat soldatit ja madrust.¹⁴⁰

Samasugused demonstratsioonid toimusid ka Eesti linnades, nagu Tallinnas, Narvas, Tartus ja mujal. Demonstratsiooni eesmärgiks Tallinnas oli «näidata revolutsioonilise demokraatia jõudu, organiseeritud olekut, distsipliini ja mälestada neid, kes langesid 16. oktoobril 1905 vabaduse eest.» Tallinna Nõukogu poolt kutsuti demonstratsioonist osa võtma kõik revolutsioonilised parteid, ametiühingud, kooperatiivid, klubid, kõik ettevõtete töötajad ja Tallinna garnisoni väeosad (ilma relvadeta). Soldatid ja madrused liikusid rongkäigus koos töölistega, millega taheti näidata nende ühtekuuluvust. Kanti bolševistlikke loosungeid: «Kogu võim nõukogudele!», «Maha tsaariduma!», «Maha riiginõukogu!», «Maha kümme ministrit-kapitalisti!» jne.¹⁴¹

Kontrevolutsioonilised elemendid tegid demonstratsiooni

¹³⁹ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 27, l. 31.

¹⁴⁰ М. Логинов, Армия и флот накануне Октября, «Блокнот агитатора вооруженных сил» 1947, nr. 26, lk. 13.

¹⁴¹ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 120.

ajal katses hävitada bolševistlike loosungitega plakateid, segada kõnelejaid jne., kuid demonstratsiooni nurja ajada neil ei õnnestunud.¹⁴²

Demonstratsiooni ajal pöördus Bekkeri laevaehitustehase tööliste esindaja Tallinna Nõukogu liikmete poole, öeldes: «meie avaldasime teile selgelt ja arusaadavalt, et teie peate taotlema tööliste ja soldatite nõukogude ainuvõimu, sest nõukogude kui masside revolutsiooniliste nõudmiste demokraatliku väljendaja ainuvõimus peitub edu pant põhiliste küsimuste — vabaduse, leiva, sõja ja rahu lahendamisel.»¹⁴³

18. juuni demonstratsioonid näitasid, et revolutsiooniline liikumine sõjaväes kasvab, ja et soldatid ning madrused koonduvad üha tihedamini bolševike ümber võitluseks koos tööliklassiga võimu ülevõtmise eest nõukogude kätte.

18. juunil 1917 algas Ajutise Valitsuse poolt kaua ettevalmistatud pealetung Edelarindel. Pealetungiga tahtis Ajutine Valitsus tõsta oma autoriteeti, kindlustada kodanluse diktatuuri püsimist ja likvideerida Veebruarirevolutsiooni järel tekkinud kaksikvõim. Pealetungi ebaõnnestumise puhul kavatseti süü veeretada bolševikele ja teha katse õiendada sel põhjusel nendega arved.

Nõukogud, kus kokkuleppeparteide esindajad olid enamuses, toetasid Ajutise Valitsuse pealetungipoliitikat ja võtsid vastu resolutsioone, mis pidid vaimustama soldateid. Näit. Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu soldatite seksioon otsustas oma koosolekul 27. juunil 1917 «palavalt tervitada seltsimehi kaevikuis... Nähes pealetungis üht võimsat tegurit, mis lähendab meid rahule, üldisele rahule, mis on rajatud revolutsioonilise Venemaa poolt väljakuulutatud alustele, rahule ilma anneksioonide ja kontributsioonideta, rahvaste enesemääramise põhimõtte alusel, kohustub Nõukogu osutama seltsimeestele kaevikuis täielikku toetust, täiendades nende hõrenevaid ridu ja jätkates kohapeal oma peamise ülesande — võitlus rahu eest — täitmist.»¹⁴⁴

Pealetung Edelarindel, mis oli alguses edukas, pandi vaenlase vasturünnakutega seisma. Vene väed tõmbusid tagasi oma lähtepositsioonidele. Sakslased tõid juurde abivägesid ja läksid juuli algul vastupealetungile, tõrjudes

¹⁴² A. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 120.

¹⁴³ «Утро правды» nr. 10, 20. juunil (3. VII) 1917.

¹⁴⁴ ОРКА, f. R-1233, nim. 1, tmk. 15, l. 61, 62.

Vene väed Galiitsiast välja. Kunstlikult õhutatud lahinguind vaibus peagi. Kümne päeva kestel kaotati lahinguis umbes 60 tuhat meest, kusjuures otsustavat edu ei saavutatud.¹⁴⁵

Pealetungi nurjumine Edelarindel 1917. aasta juunis kutsus rahva seas esile uue tugeva pahameelepurske Ajutise Valitsuse vastu. 3. juulil toimus Petrogradis 1. kuulipildurite polgu soldatite ühine väljaastumine töölistega; 4. juulil arenes see ulatuslikuks relvastatud demonstratsiooniks, millest võttis osa kuni 500 tuhat töolist, soldatit ja madrust.¹⁴⁶ Demonstrandid nõudsid, et nõukogud loobuksid imperialistliku Ajutise Valitsuse toetamisest, võtaksid võimu enda kätte ja lõpetaksid sõja.

Kuid Ülevenemaaline Nõukogude Kesktäitevkomitee, kus olid võimul menševikud ja esseerid, toetas valitsust. Demonstratsioon aeti relvajõuga laiali. Võim läks täies ulatuses kodanliku Ajutise Valitsuse kätte. Nõukogud muutusid menševike ja esseeride juhtimisel valitsuse ripatsiks.

Ka Eestis tugevnes revolutsiooniline liikumine. 4. juulil korraldati Tallinnas üheaegselt Petrogradiga suur töötava rahva meeleavaldus koos garnisoni sõjaväeosadega. Meeleavaldusest võttis osa 40 tuhat inimest. Demonstratsiooni mõjul tegi Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu Täitevkomitee oma koosolekul 5. juulil 1917 järgmise otsuse: 1) saata telegramm Petrogradi Nõukogule ettepanekuga võtta võim enda kätte; 2) võtta Tallinnas võim enda kätte.¹⁴⁷

4. juuli meeleavaldus Tallinnas oli suunatud eesti kodanluse vastu, kes Ajutise Valitsuse toetusel püüdis kohapeal võimule pääseda. Kodanluse poolt suleti bolševistlikud ajalehed «Kiir» ja «Utro Pravdõ», rüüstati nende toimetused ning trükikojad ja arreteeriti «Kiire» toimetaja J. Anvelt. Kuid tänu Tallinna tööliste protestistreikidele vabastati J. Anvelt varsti. Ajalehed aga hakkasid ilmuma uute nimetuste all. Kontrrevolutsioonil ei läinud korda nii kergesti purustada VSDT(b)P eesti organisatsiooni.

Suure juulidemonstratsiooni verisele mahasurumisele Petrogradis järgnesid valitsuse poolt uued repressioonid.

¹⁴⁵ A. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 126.

¹⁴⁶ Sealsamas, lk. 129.

¹⁴⁷ ORKA, f. R-1216, nim: 1, tmk. 4, l. 100.

Hakati jälitama aktiivsemaid demonstratsioonist osavõtjaid, eriti Kröonlinna madruseid. Mitmed Petrogradi garnisoni sõjaväeosad saadeti laiali või viidi pealinnast välja. Osa neist (kaardiväe tagavarapolgud) paigutati ümber Eestisse. 12. (25.) juulil pandi rindel kehtima surmanuhtlus. Lõpetati bolševike ajalehtede ilmumine ja hakati relvi ära võtma Punakaardilt.

Varsti pärast juulidemonstratsiooni mahasurumist andsid ameerika imperialistid Ajutisele Valitsusele laenu 75 miljoni dollari ulatuses. Selle tagajärjel sattus Ajutine Valitsus üha enam oma kapitalistlikest liitlastest sõltuvusse.¹⁴⁸

See asjaolu, samuti valitsusvõimude repressioonid, andsid tõuke revolutsioonilise liikumise süvenemiseks rahvahulkades ja sõjaväes.

Bolševikud juhindusid revolutsioonilise liikumise suunamisel partei VI kongressi otsustest, mille järgi:

«Õigeks loosungiks käesoleval ajal võib olla ainult kontrrevolutsioonilise kodanluse diktatuuri täielik likvideerimine» ja nõukogude võimu kehtestamine.¹⁴⁹

Kongress kutsus proletariaati liidus küla- ja linnakehvis-tuga valmistuma riigivõimu ülevõtmiseks, et kasutada seda ühiskonna sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks.

Partei VI kongressi poolt kättenäidatud suunda jälgisid bolševikud ka sõjaväes. Revolutsiooniline töö oli eriti edukas revolutsioonilise liikumise keskuste lähedal asuvates rinde- ja tagalaosades.

Põhjarinde ülemjuhataja kindral Klembovski iseloomustas 16. juulil 1917 kõrgema ülemjuhataja staabis toimunud rinnete ülemjuhatajate nõupidamisel olukorda järgmiselt: «Põhjarinne on lagunemise seisukorras. Tema paremal tiival, 12. armees, on lagunemine jõudnud äärmise piirini. Vennastumine käib täie hooga; ohvitseride katsed vennastumist lõpetada nurjuvad. Isegi Daugava ei takista vennastumist — soldatid ületavad selle paatidel.»¹⁵⁰ «Lagunemise» all mõistis Põhjarinde ülemjuhataja muidugi seda, et revolutsiooniline liikumine rindel oli tugev.

Kuid samal ajal tõstis pead ka kontrrevolutsioon Eestis

¹⁴⁸ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 136.

¹⁴⁹ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn 1956, lk. 376.

¹⁵⁰ А. Зайончковский, Мировая война 1914—1918 г., ч. III. Протокол совещаний в ставке 16 июля 1917 г., Москва 1923.

asuvates sõjaväeosades. Näit. Tallinnas asuva 469. Arzmassi jalaväepolgu komandör polkovnik Klimovitš laskis arreterida käsu mittetäitmise ettekäändel kolm polgukomitee presiidiumi liiget ja otsis üldse ettekäändet polgu laialiisaatmiseks, kuigi just see polk oli tuntud «oma revolutsioneerimatuse poolest ning seetõttu täidab lahingukäsud kõige lühema ajaga, mille eest ta lüüakse tänu avaldatakse.»¹⁵¹

Kontrevolutsioonilised meeleolud avaldusid samuti nn. surmapataljonides, mis koosnesid enamikus kriminaalsest elemendist. Tallinna nõukogu oma koosolekul 7. juulil otsustas need laialiisaatada ja edaspidi mitte lubada enam säärase väeüksuste moodustamist. Otsust motiveeriti sellega, et «surmapataljonid, koondades antud etapil enda ümber kuritegelikku ja kontrevolutsioonilist elementi, toovad armeesse ning sõjalaevastikku desorganisatsiooni ja õõnestavad idee puhtust, mis oli võetud aluseks nende (surmapataljonide — V. K.) loomisel ja nimelt: arendada vastutustunnet Kodumaa ees ja näidata õige tee väljapääsemiseks armees ja laevastikus tekkinud laosest.»¹⁵²

Kodanluse ja sõjaväe juhtkonna kontrevolutsioonilisi väljaastumisi toetas Ajutine Valitsus, kes ajas 4. juuli demonstratsiooni relvade abil laiali ja hakkas julmalt taga kiusama revolutsioonilisi töölisi ja soldateid. Näit. Narva Nõukogu soldatite sektsiooni koosolekul võeti 1. augustil 1917 vastu järgmine otsus: «Soldatite sektsioon ühineb kesktäitevkomiteede ühise resolutsiooniga, ja nimelt: tunnistas maa kaitse ja revolutsiooni huvides paratamatult tarvilikuks tugeva revolutsioonilise demokraatliku valitsuse moodustamise... kutsub üles kogu demokraatiat kõige aktiivsemalt toetama valitsust üritustes, mis on suunatud maa kaitseks ja revolutsioonide võitude kindlustamiseks 8. juuli programmi alusel. Seltsimeeste sotsialistide astumist Ajutisse Valitsusse heaks kiites, jätab Kesktäitevkomitee endale õiguse neid ära kutsuda Ajutisest Valitsusest, kui see oma tegevuses ülalmainitud demokraatlikest ülesannetest kõrvale kaldub. Kesktäitevkomitee on kindlalt veendunud, et toetudes sisemaal ja rindel revolutsioonilise demokraatia organitele suudab Ajutine Valitsus päästa maa ja revolutsiooni...»¹⁵³

Mõne väeosa soldatite organisatsioonides oli kokku-

¹⁵¹ ORKA, f. R-1216, nim. 1, tmk. 4, l. 124.

¹⁵² Sealsamas, l. 103.

¹⁵³ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 15, l. 67, 68.

leppeparteide mõju eriti tugev. Näit. 1917. aasta juuli keskel keeldus Tallinnas asuva 2. kindluse polgu ühe roodu komitee võtmast roodu tagasi soldatit — bolševikku Ivan Andrejevit, kes oli Tallinna bolševike sõjaväeorganisatsiooni delegaadina osa võtnud VSDT(b)P sõjaväeorganisatsioonide konverentsist Petrogradis. Oma otsust põhjendas roodu komitee sellega, et roodud olevat bolševikke vähe ja Andrejev ei saanud seetõttu viibida konverentsil roodu esindajana.¹⁵⁴

1917. aasta juunis ja juulis etendasid paljude rindel asuvate väeosade soldatite komiteedes juhtivat osa menševikud ja esseerid. Rinnete ülemjuhatajate nõupidamisel 16. juulil 1917 ütles Põhjarinde ülemjuhataja, et «Põhjarinde komiteedes on meeoleu soodne, kuid mida parem komitee (s. o. reaktsioonilise sõjaväejuhtkonna seisukohast otsustades — V. K.), seda kiiremini langeb tema autoriteet soldatite silmis... Ja mõnikord võib kuulda komiteede aadressil: «täädegade tuleks teid laiali ajada, see oleks teile paras.»¹⁵⁵

Hoolimata kokkuleppeparteide mõju all olevate komiteede tegevusest, kes enamikus püüdsid olla reaktsioonilisele armee juhtkonnale meelepärased, arenes soldatite seas jõudsasti revolutsiooniline liikumine, eriti tagalas. Seda kinnitab ka 12. armee komandöri Radko-Dmitrijevi ettekanne 16. juulil 1917 nõupidamisel kõrgema ülemjuhataja staabis, kus kindral ütles: «Tuleb pöörata tähelepanu tagavaraväeosadele; need laostavad väeosi (rindel — V. K.) täielikult. Ülemad eelistavad pidada oma väeosi ning väekoondisi pigem puuduliku koosseisuga, kui võtta vastu täiendusi tagavara-väeosadest.»¹⁵⁶

Suur osa neist 12. armee tagavara-väeosadest, kelle poolt täienduseks saadetud soldateid rindekandörid nende revolutsioonilisuse pärast ei tahtnud vastu võtta, paiknes Eestis. Narvas ja Narva-Jõesuus asusid 7., Tartus — 25. tagavara-brigaadi väeosad; mitmed tagavaraüksused paiknesid Võrus, Valgas, Pärnus ja mujal. Revolutsioonilist tööd neis tagavaraüksustes tegid peamiselt VSDT(b)P Eesti organisatsioonidesse kuuluvad bolševikud.

¹⁵⁴ ORKA, f. R-1216, nim. 1, tmk. 4, l. 110.

¹⁵⁵ А. Зайончковский, Стратегический очерк войны 1914—1918 г., ч. III, Протокол совещаний в ставке 16 июля 1917 г., Москва 1923.

¹⁵⁶ Sealsamas.

Imperialistlik Ajutine Valitsus hakkas intensiivselt tegema ettevalmistusi nõukogude likvideerimiseks ja kodanluse diktatuuri kehtestamiseks. Ta tugevdas repressioone tööliste, talupoegade, soldatite ja madruste vastu. Rindel märatsesid väljakohtud. Kõrgem ülemjuhataja kindral Kornilov nõudis surmanuhtluse maksmapanemist ka tagala väeosades. Kodanlus asus moodustama reaktsioonilistest elementidest lööksalku, eeskätt pealinnas. Diktaatori kandidaadiks märkis Ajutine Valitsus kindral Kornilovi, kel oli ka inglise-prantsuse imperialistlike ringkondade toetus.

Et tõsta oma autoriteeti, mis pärast veriseid juulikuu sündmusi oli rahva silmis tunduvalt langenud, ja koondada kontrrevolutsioonilisi jõude, otsustas Ajutine Valitsus korraldada 12. augustil 1917 Moskvas nn. riikliku nõupidamise. Sel nõupidamisel esines Kornilov oma «isamaapäästmise» programmiga, mis nägi ette armees distsipliini ja ohvitseride prestiiži tõstmist, neile täieliku võimu andmist soldatite üle jms. Kornilovi ettepanekut toetas ja arendas kasa-kaataman kindral Kaledin, kes nõudis komiteede ja nõukogude kõrvaldamist, miitingute ning koosolekute keelamist nii rindel kui ka tagalas.

Moskva nõupidamine kulges kodanluse ja kokkuleppepartei üksteise vastastikuse mõistmise õhkkonnas, mida sümboliseerisid menševik Tsereteli ja suurkodanluse esindaja Bublikov, kes surusid demonstratiivselt kõigi koosolijate ees teineteise kätt.

Bolševikud juhendusid oma revolutsioonilises tegevuses partei VI kongressi otsustest, milles öeldi, et «käesoleval ajal on rahulik areng ja võimu valuta üleminek nõukogude kätte muutunud võimatuks, sest võim on juba tegelikult läinud kontrrevolutsioonilise kodanluse kätte.

Õigeks loosungiks võib käesoleval ajal olla ainult kontrrevolutsioonilise kodanluse diktatuuri täielik likvideerimine.»¹⁵⁷

Bolševikud paljastasid täie selgusega rahva ees menševikke ja esseere ning nende «isamaapäästmise», s. o. rahva reetmise poliitikat. Bolševike algatusel korraldas Moskva proletariaat nõupidamise avapäeval grandioosse protestistreigi, millest võttis osa ligi 400 tuhat inimest. Samuti oli streike ka teistes linnades.

¹⁵⁷ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn 1956, lk. 377.

Tallinnas toimus näit. tööliste, soldatite ja madruste ühine miiting. Osavõtjad, kokku umbes 6 tuhat inimest, võtsid vastu järgmise resolutsiooni: «Meie nõuame Ülevenemaaliselt Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogult, et reaktsiooni pesa — Riigivolikogu ära kaotataks ja provokaatorid, kes tööliste, soldatite ja talupoegade saadikute nõukogude vastu agiteerivad, kohtu alla antaks.»¹⁵⁸

Kornilov, keda julgustas Moskva nõupidamisel valitsetud meeoleu, otsustas hakata teostama oma «programmi». Menševike ning esseeride toetusel lootis ta tööliste ja talupoegade massist kiiresti jagu saada. Ta andis veel enne Moskva nõupidamist käsu koondada 20. augustiks lahinguvõimelised väekoondised — kokku kolm ratsadiviisi ja üks «pärismaalaste» (n. n. metsik) diviis kindral Krõmovi juhtimisel — Velikije Luki piirkonda ettekäändega tugevdada nendega Petrogradi kaitset juhul kui sakslased hakkaksid pealinna suunas edasi tungima Riia piirkonnast; viimase oli Kornilov kõrgema ülemjuhatajana meelega jätnud vaenlasele, et seega õigustada vägede viimist Petrogradi.

25. augustil (8. septembril) algas kindral Krõmovi vägede liikumine Petrogradi suunas. Vastavalt käskkirjale pidid nad 14. septembri hommikul sisenema pealinna ja seal «kõige energilisemate ja valjemate abinõudega» korda looma.¹⁵⁹

Kuid revolutsioonilised töölistes ja soldatid asusid üksmeelselt Petrogradi kaitsele. Raudteelased takistasid ratsaväe-ešelonide edasisaatmist Petrogradi suunas. Krõmovi vägedes tekkis lagunemine; soldatid tõrkusid täitmast ohvitseride käske ja keeldusid edasi minemast.

Rindelt väljakutsutud abivägede ešelonidest jäi üks osa Põhjarinde bolševike propaganda ning agitatsiooni tagajärjel Pihkvasse peatuma. Sellest informeeris Loodepiirkonna tööliste, soldatite ja talupoegade saadikute nõukogu täitevkomitee järgmiselt Narva Nõukogu: «Pihkvas peeti kinni Ussuuri ja Primorje kasakapolkude ešelonid. Kasakad võtsid vastu resolutsiooni, mis kuulutab Kornilovi reeturiks. ... Kasakate nõudmisel on 18 ohvitseri arreteritud». Sama telegrammiga anti Narva Nõukogule korraldus väge-

¹⁵⁸ «Maatamees» nr. 7, 3. (16.) juulil 1917.

¹⁵⁹ А. Зайончковский, Мировая война 1914—1918 г., т. II, Москва 1938, lk. 149.

sid Eestist Narva kaudu Petrogradi suunas mitte läbi lasta.»¹⁶⁰

Eestis asuvates vägedes oli ka Kornilovi ja Kaledini avanüüri pooldajaid, eriti kasakate hulgas. Näit. Pärnus andis diviisi kindral Potski 26. augustil käsu, mille alusel kohalik tööliste ja soldatite saadikute nõukogu oleks pidanud jalamaid laiali minema.¹⁶¹ Kuid pärast selgitustööd kasakate hulgas hakkasid need Kornilovist lahku lööma. Nii tegid Narva garnisoni 26. Doni kasakapolgu 3 sotnja kasakad avalduse, et nad «... alati osutavad toetust kõigile tööliste ja soldatite saadikute nõukogudele. Kindral Kornilovit aga peame Kodumaa ja revolutsiooni reetjaks ning äraandjaks, ja seepärast ühtegi tema antud käsku ei täida.»¹⁶²

Sisult samasuguse otsuse tegi oma üldkoosolekul Narvas 31. augustil Taga-Baikali kasakaväe 1. Nertšinski polgu 5. sotnja ja 1. Amuuri kasakapolgu polgukomitee.¹⁶³

Kornilovi mässu likvideerimisel etendasid silmapaistvat osa ka Tallinna garnisoni väeosad ja nende komiteed. Tallinna Nõukogu Täitevkomitee andis 26. augustil välja korralduse: «Mitte anda edasi ei Hughes'i telegraafi, telefoni ega posti teel teateid või korraldusi, mis tulevad endiselt kõrgemalt ülemjuhatajalt kindral Kornilovilt, tema abilistelt, teistelt ülemjuhatajatelt ja üldse peakorterist, rindelt või staapidest.»¹⁶⁴ Seega loodi takistus Eestis asuvate vägede saatmiseks või omavoliliseks minekuks Kornilovi käsutusse.

Tallinnas peeti kinni ning vahistati 1. Kaukaasia kasakakorpuse komandör kindral Dolgorukov, kes oli peakorterist tulles teel Soome, et asuda seal oma diviiside etteotsa ja viia need põhjast ühel ajal Korniloviga Petrogradi peale. Seega ulatus Tallinna mõju Kornilovi vastu võitlemisel mõningal määral ka väljapoole Eestit.

Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu, laevastiku ja maaväeosade komiteed avaldasid oma ühisel koosolekul 28. augustil 1917 «täielikku valmisolekut kõigi laevastiku, garnisoni ja kindluse jõududega toetada Ülevenemaalist Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogu Keskkomiteed kõigis tema korraldustes, mis on

¹⁶⁰ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 4, 1. 94.

¹⁶¹ «Maatamees» nr. 26, 16. (29.) septembril 1917.

¹⁶² ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 11, 1. 248.

¹⁶³ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 20, 1. 151, 175, 181.

¹⁶⁴ ORKA, f. R-1216, nim. 1, tmk. 3, 1. 62.

antud revolutsiooni päästmiseks, kontrrevolutsioonilise vandenõu mahasurumiseks ja süüdlaste karistamiseks, kes on asunud selle kontrrevolutsioonilise vandenõu etteotsa...»¹⁶⁵

Pärast Kornilovi mässu mahasurumist sai revolutsiooniline liikumine armees, rindel ja tagalas uut hoogu. Bolševike mõju soldatite seas kasvas. Soldatid ei usaldanud ohvitseri, vahekorrad nendega teravnesid. Paljudes väeosades kõrvaldasid soldatid omavoliliselt reaktsiooniliselt meelestatud komandöre, arreteerisid neid ja valisid uusi. Niisuguseid juhtumeid oli septembris-oktoobris isegi kasakaväes. Näit. arreteeriti Narva garnisonis 1917. aasta septembri algul 1. Amuuri kasakapolgus 5 ohvitseri, 1. Taga-Baikali kasakaväe Nertšinski polgus 2 ohvitseri ja mõned ohvitserid Ussuuri ratsadiviisist, keda kahtlustati Kornilovi avantüüri toetamises.¹⁶⁶

Niisugust umbusku ning omavoli ohvitseride suhtes põhjustasid osalt ka 12. armee kaotused lahinguis Riia pärast 1917. aasta augustis. Neis lahinguis «soldatid ja nooremad ohvitserid olid täielikult olukorra kõrgusel», samal ajal kui «kõrgemas juhatuses oli aga kõikuv usk soldatitesse. Ühes sellega tuli ka nähtavale, et sõjaväe mehhanism endiseks on jäänud. Valitseb niisama bürokraatlik vaim ja laiskus, mis hulkasid kiiresti teatud sihis ei lase liikuma panna,»¹⁶⁷ kirjutas üks 12. armee esindajaid «Töölises». Vanem juhtkond ei suutnud kohaneda Veebruarirevolutsiooni ja sellele järgnevate sündmustega; tal puudus oskus viia revolutsioonilisi soldateid lahingusse.

12. armee juures asuv Ajutise Valitsuse komissar kirjutas oma ettekandes sõjaministrile 2. septembrist 1917: «Usaldus juhtiva koosseisu vastu on lõõnud tunduvalt kõikuma võrreldes sellega, mis oli enne Kornilovi väljaastumist. Väeosade juhatajate käskudesse suhtuvad massid umbusaldusega.»¹⁶⁸

Vägede juhtkonna tegevuse üle seati sisse kontroll ja nõuti tihedat koostööd kohalike nõukogude ja komiteedega. See korraldus oli maksev ka armee tagalas asuvate vägede kohta. Tallinna Töölise ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu

¹⁶⁵ ORKA, f. R-1216, nim. 1, tmk. 4, 1. 138.

¹⁶⁶ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 20, 1. 151, 181.

¹⁶⁷ «Tööline» nr. 40, 30. augustil (12. IX) 1917.

¹⁶⁸ М. И. Капустин, Большевики Северного фронта в борьбе за солдатские массы в 1917 г., «Вопросы Истории» 1955, nr. 11, lk. 110.

oma koosolekul 28. augustil 1917 otsustas teiste päevakorras olevate küsimuste hulgas: «...II teha juhtivale koosseisule kohustuseks pidada ühise töö eesmärgil tihedat kontakti kohalike valitavate organisatsioonidega; III mitte ükski juhtiva koosseisu korraldus ei ole kehtiv, kui see pole alla kirjutatud vastavate komiteede esindajate poolt; IV väeosade komiteed peavad oma tegevuse kooskõlastama Revolutsioonikomitee ja Tallinna Töölise ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu Täitevkomiteega.¹⁶⁹

¹⁶⁹ ORKA, f. R-1216, nim. 1, tmk. 4, l. 138.

VEENE ARMEE EESTIS ASUVAD VÄEOSAD OKTOOBRI- REVOLUTSIOONI TEOSTAMISE PERIOODIL

Kornilovi mäss paljastas täielikult Vene imperialistliku kodanluse taotlused purustada revolutsioon ja kehtestada oma diktatuur. Mäss näitas kokkuleppeparteide — menševike ja esseeride — reetlikkust, kes olid täielikult asunud kontrrevolutsioonilise kodanluse ja tema soosijate — ameerika ning teiste välismaiste imperialistide — teenistusse.

Pärast mässu likvideerimist, millest VSĐT(b)P organisatsioonid võtsid aktiivselt osa, tõusis tunduvalt bolševike prestiiž massides ja sõjaväes. Nende mõju uuesti valitud nõukogudes ning komiteedes kasvas. 31. augustil 1917 muutus Petrogradi Nõukogu bolševistlikuks. Menševikest ja esseeridest juhatus asendati bolševikest koosneva presiidiumiga. 5. septembril võitsid bolševikud ka Moskva Nõukogus.

Samal ajal kasvas bolševike mõju jõudsasti ka väeosade komiteedes ja teistes soldatite organisatsioonides nii rindel kui tagalas.

Võitluse perioodil Riia pärast 1917. aasta augustis ja sellele järgnenud taandumise ajal olid bolševike organisatsioonid 12. armee väeosades osaliselt desorganiseeritud. Need taastati sügiseks täielikult. Septembri keskel viidi läbi armee bolševike kongress, kus arutati organisatsioonilisi küsimusi, nõuti kontrrevolutsioonilise väejuhatuse käskkirjade kontrollimist, II Ülevenemaalise Nõukogude Kongressi kokkukutsumist; koostöö organiseerimist tööliste ja talupoegadega rindelähedastelt aladelt. Kongress aktiveeris tunduvalt bolševike tööd armees.

Revolutsiooniline liikumine edenes ka 12. armee tagalaväeosades Eestis. Bolševike mõju nõukogudes ja komiteedes kasvas. Juba 5. septembril asus Tallinna Nõukogu VSĐT(b)P positsioonile, võttes võimu küsimuses vastu bolševistliku resolutsiooni. Resolutsioonis nõuti demokraatlikku vabariiki, kõigi demokraatlike organisatsioonide taas-

tamist armees, armee puhastamist kontrrevolutsionääridest, juhtiva koosseisu, alates jaokomandörist, valitavuse printsiibi kohest kehtestamist ja Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogu kongressi viivitamatut kokkukutsumist.¹⁷⁰

Narva garnisoni vägedes oli aga menševike ja esseeride mõju veel tugev. Näit. 7. tagavara-brigaadi komitee taotles õigust saata oma esindaja Ulevenemaalisele Demokraatlikule Nõupidamisele, põhjendades seda nõudmist asjaoluga, et brigaad võttis aktiivselt osa Kornilovi mässu likvideerimisest.¹⁷¹ See nõupidamine või nn. eelparlament kutsuti kokku 12. (25.) septembril menševike ja esseeride poolt, kes tahtsid saavutada siin heakskiitu oma liidule kodanluse esindajate — kadettidega. Eelparlament ja tema saadikud taotlesid seega kontrrevolutsioonilist eesmärki.

Bolševike revolutsiooniline propaganda tungis sellal järjest sügavamale eesti rahvuslikesse väeosadesse, kuigi reaktsiooniline juhtkond ja teda toetav kodanlus püüdsid soldateid igati selle eest hoida. Näit. 1. eesti polgu soldatitele anti ajakirjandusest lugeda ainult selliseid reaktsioonilisi ajalehti, nagu «Päevaleht», «Tallinna Teataja» ja «Eesti Sõjamees». See kutsus soldatite seas esile ägeda protesti. «Suurem osa eesti polgu soldateid on töölisel ja talupojal, ja meie kollased lehekused ei suuda nende vaimu rahuldada. «Kiirt ei saa, ka «Pravdat» mitte,» nii kirjutas üks polgu soldatitest 1917. aasta augustis «Maatamehele».¹⁷²

Vaatamata revolutsioonilistele aegadele valitses polgus tsaari-sõjaväe drill ja automaatne distsipliin. Seda kinnitas ka Tallinnas asuva 118. jalaväediviisi brigaadikomandör, kui ta septembri keskel Tallinna sõjaväe organisatsiooni esindajate saatel tegi polgu ülevaatus. Paraad ja polgu sisemine kord avaldasid niisugust mõju, et elatanud kindral liigutatult ristitähke ette löi, öeldes: «kuue kuu järel näen jälle tõelisi soldateid.»¹⁷³ Kuid Tallinna seltsimehed kindrali kaaskonnast olevat leidnud; nagu kirjutas ajaleht, et eesti polgus valitseb vana kord ja polk on kontrrevolutsiooniline, millest nad lubasid Tallinnas ette kanda.

Soldateid, kes julgesid avaldada polgus valitseva sise-

¹⁷⁰ «Известия Ревельского Совета рабочих и воинских депутатов» nr. 148, 10. (23.) septembril 1917.

¹⁷¹ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 16, 1. 55.

¹⁷² «Maatamees» nr. 1, 1. (14.) augustil 1917.

¹⁷³ Sealsamas, nr. 27, 19. septembril (2. X) 1917.

korra vastu rahulolematust, tembeldati ««Kiire» meesteks»; neid lubati kotti ajada või teistesse rindel asuvatesse vene polkudesse saata. Nii eraldati ühes roodus, kus soldatid nõudsid «paremat korda», 18 aktiivsemat meest ja saadeti, ähvardades surmanuhtlusega, teise väeossa. Protestiks valitseva korra vastu deserteerusid polgust paljud soldatid. Näit. oktoobris deserteerus 1. eesti polgust 57 soldatit.¹⁷⁴

Kõrgema juhtkonna keelule vaatamata tungis progressiivne ajakirjandus ja selle kaudu ka revolutsiooniline propaganda siiski 1. eesti polku. Nii saatis grupp polgu soldateid, kokku 35 meest, raha kokku pannes Rakverest «Töölise» toimetusele väikese summa — tänutäheks lehe eest, mida nad tõenäoliselt salaja enesele muretsesid ning lugesid. Rahasaadetise kaaskirjas oli öeldud: «... avaldame «Töölise» toimetusele oma südamlikku tänu, et ta meid paari kuu jooksul oma lehe saatmisega valgustas... Meie, eesti sõjamehed, tahame igal juhul oma seltsimehi töölisi toetada. Tähendame, et tööliste seas laiali läinud arvamine, nagu oleksid kõik eesti polgu soldatid valmis ainult kapitalistide kasuks kaitsma, ei ole mitte täitsa õige. Meie seas on väga palju töölisi...»¹⁷⁵

Muidugi oli 1. eesti polgus ka teatav protsent reaktsiooniliselt meelestatud soldateid või niisuguseid, kes püüdsid oma töökspidamisi varjata või kel ei olnud veel väljakuunenud vaateid ja kes püüdsid end kohandada reaktsiooniliste ohvitseride nõuetele. Neid kasutati polgu juhtkonna poolt ära kontrrevolutsiooniliseks propagandaks ümbruskonna külades ning asulates. Näit. saadeti 1917. aasta septembris Haljalasse eesti polgu soldateid, kes püüdsid seal sotsialistide ja bolševike kõnelejate vastu välja astuda.¹⁷⁶

Samasugune olukord valitses ka Tallinnas ja Tartus asuvates eesti väeosades. Tartus noomis tagurlik «Postimees» eesti soldateid, et nad oma ohvitseridele sõnakuulelikud oleksid. Väeosa juhtkond sisendas ka siin soldatitesse automaatset distsipliini, kasutades selleks mõnikord isegi rusikavõimu. Näit. väeosa komitee esimees allohvitser J. Pärn esines 11. septembril Tartu Tööliste ja Soldatite Saadikute

¹⁷⁴ «Maatamees» nr. 26, 16. (29.) septembril 1917.

¹⁷⁵ Sealsamas, nr. 23, 9. (22.) septembril 1917.

¹⁷⁶ Sealsamas, nr. 29, 23. septembril (6. X) 1917.

А. Липпус, О революционной борьбе в Эстонии в 1917—1918 гг. и в Сибири в 1919—1920 гг., «История пролетариата СССР» 1934, nr. 1, lk. 135.

Nõukogu Täitevkomitee ees kaebusega, et väeosa komandör olevat talle mööda kõrvu andnud ja valimata sõnadega sõimanud selle eest, et tema, komitee esimees julgenud temale kui ülemusele vastu rääkida ja vabalt käituda.¹⁷⁷

Ohvitseride ja neid toetava kodanluse vastutöötamisele vaatamata levis revolutsiooniline propaganda Tartu majutatud eesti väeosas jõudsasti. Tartus moodustati 1917. aasta septembris bolševike sõjaväeline organisatsioon, eesotsas eesti väeosa soldatite — bolševike A. Vinki ja E. Otteriga. Väeosas olf hulk soldateid, kes kuulusid bolševike parteisse. Septembri lõpuks, pärast ümbervalimisi, olid Tartu nõukogus ja Tööliskomitees juhtival kohal bolševikud.

Tartus asuva eesti väeosa bolševiseerimisele aitasid suurel määral kaasa 1917. aasta septembris Tartusse paigutatud läti väeosa soldatid ja ohvitserid, kelle seas oli palju bolševikke. Samuti mõjutasid eesti väeosa soldateid Tartus asuva 12. armee tagala asutuste ja 20. tagavarabrigaadi väeosade revolutsioonilised soldatid. Eesti, läti ja vene soldatite vahel kujunesid lähedased sidemed ja sõbralik koostöö.

Pärast Riia loovutamist sakslastele ja Kornilovi vandenõu likvideerimist kasvas bolševike mõju ka Muhu väina kindlustatud piirkonna väeosades. Menševikud ja esseerid, kes pärast Veebruarirevolutsiooni olid siinsetes nõukogudes ja teistes soldatite organisatsioonides enamuses, pidid järkjärgult loovutama oma koha bolševikele. 5. septembril 1917 (teiste andmete järgi 25. septembril) võeti VSĐT(b)P Kuressaare ringkonna üldkoosolekul vastu resolutsioon momendi poliitilise olukorra kohta, milles nõuti Kornilovi kohtu alla andmist, surmanuhtluse kaotamist sõjaväes, arreteeritud revolutsionääride — tööliste ja soldatite — vabastamist, võimu ülevõtmist nõukogude kätte, Asutava Kogu kokkukutsumist ja kõigi tööliste relvastamist.¹⁷⁸

Koondudes bolševike, oma nõukogude ja komiteede ümber, polnud soldatitel samal ajal usaldust ohvitseride vastu; eriti kahtlustavalt suhtusid nad reaktsioonilisse kõrgemasse väejuhatusse, kes toetus oma tegevuses kontrrevolutsioonilisele Ajutisele Valitsusele ning tegutses temalt saadud juhendite järgi. Usalduse puudumine oma kindra-

¹⁷⁷ «Maatamees» nr. 27, 19. septembril (2. X) 1917.

¹⁷⁸ A. Valtin, Revolutsiooniline liikumine Saaremaal, «Klassivõitlus» 1923, nr. 44, lk. 6—9.

lite ja ohvitseride vastu, kelle juhtimise all soldatitel tuli tugevate vaenlase jõudude vastu võidelda, on üheks põhjuseks, mispärast sakslastel läks korda 1917. aasta oktoobri algul võrdlemisi lühikese ajaga vallutada Muhu väina saared.

Olulist osa etendas seejuures Muhu väina kindlustatud piirkonna kõrgema juhtkonna andevaesus, ükskõiksus oma kohuste täitmisel ja äraandlik käitumine. Näit. piirkonna maavägede juhataja admiral Svešnikovi lahkumine koha pealt operatsiooni alguses Haapsalusse oli ilmselt võetud ette selleks, et desorganiseerida saarte kaitset.

Sel puhul kirjutas V. I. Lenin «Kirjas seltsimeestele»: «Sõdivad kangelaslikud madrused, kuid see ei takistanud kaht admiralit Saaremaa vallutamise eel *jalga laskmast!!*

See on fakt. Faktid on kangekaelsed asjad. Faktid tõestavad, et admiralid on *võimelised* reetma mitte halvemini kui Kornilov.»¹⁷⁹

Sakslaste eesmärgiks oli Muhu väina kindlustatud piirkonnast ülekaalukate merejõududega läbi murda, hävitada Balti mere laevastik ja pärast seda kombineeritud löögiga merd ja maad mööda vallutada revolutsiooniline Petrograd.

Ajutisele Valitsusele, kes pärast Kornilovi avantüüri nurjumist otsis uusi teid revolutsiooni lämmatamiseks Vene maal, näis Petrogradi vallutamise plaan olevat teretulnud. Seda tõendab muuseas revolutsiooniliste vägede väljaviimine Petrogradist, kavatsus suurtükid Kroonlinna fortidelt ümber paigutada Soome lahe suudmes asuvatele saartele, mis oleks nõrgendanud tunduvalt pealinna kaitset mere poolt, ja lõpuks valitsuse ülekolimise kavatsus Petrogradist Moskvasse.

Hoiatades bolševikke ja töölisi Ajutise Valitsuse ja kõrgema väejuhatuse uue vandenõu puhul, kirjutas V. I. Lenin: «Kas ei tõesta Inglise laevastiku täielik tegevusetus üldse, samuti ka Inglise allveelaevade tegevusetus Saaremaa vallutamisel sakslaste poolt, seoses valitsuse plaaniga Piiterist Moskvasse üle kolida, et vene ja inglise imperialistide vahel, Kerenski ja inglise-prantsuse kapitalistide vahel on sõlmitud *vandenõu* Piiteri loovutamiseks sakslastele ja Vene revolutsiooni kägistamiseks *sel teel?*»¹⁸⁰

Kõrgem väejuhatuse, kes tegutses Ajutise Valitsuse juhiste järgi, kinnitas seda oma tegevusega. 22. juulil (4. augustil)

¹⁷⁹ V. I. Lenin. Teosed, 26. kd., Tallinn 1954, lk. 173.

¹⁸⁰ Sealsamas, lk. 120.

1917 teatati saksa laevastiku võimalikust demonstratsioonist Soome lahes ja 23. juulil (5. augustil) — transpordilaevade koondamisest dessandiks. 12. septembril saabus teade, milles hoiatati sakslaste võimaliku operatsiooni eest merel ja märgiti ära selle algus. 19. septembril (2. oktoobril) teatati 12. armeest, et vaenlase operatsioon algab järgmisel päeval. 21. septembril (4. oktoobril) järgnes uus hoiatus. 26. septembril (10. oktoobril) anti merejõudude staabist Muhu väina kindlustatud piirkonna ülemale edasi järgmine telegramm: «1578/op. On andmeid, et homme, 29. septembril (11. oktoobril), algavad saksa laevastiku operatsioonid Lääne merel. 28. septembril (10. oktoobril) 1917, k. 14.00. Petrov.»

Seega oli kahe kuu kestel saadud agentuurandmeid, mis ikka täpsemalt viitasid sakslaste operatsiooni algusele. Kuid samal ajal oli Muhu väina piirkond kindlustatud ja mehitatud äärmiselt nõrgalt. Saaremaal asusid 107. jalaväediviisi 425. Kargopoli ning 426. Povenetsi polk, Hiiumaal ja Vormsis sama diviisi 427. Pudoži polk; neljas — 428. polk oli Helsingis ja ühines hiljem oma diviisiga Haapsalu juures. Haapsalu ja Virtsu ümbruses paiknesid 118. jalaväediviisi 470. Dankovi ja 472. Massalski polgu osad. Saksa armee pealetungi alguseks oli Muhu väina kindlustatud piirkonnas kokku 15 pataljoni, 5 eskadroni — kokku umbes 10 tuhat meest, 140 kuulipildujat, 60 kerget ja 108 kindluse suurtükki.¹⁸¹ Laevastik koosnes umbes 100 üksusest, nende hulgas rida vananenud tüüpi laevu, peale selle 30 lennukit.¹⁸²

Sakslaste dessantjõududesse kuulus 25 tuhat meest, 40 suurtükki, 225 kuulipildujat ja 85 miinipildujat; laevastikus oli enam kui 300 üksust, mis moodustas üle $\frac{2}{3}$ kogu Saksa-maa sõjalaevastikust.¹⁸³

Seega oli vaenlane nii maa- kui ka merejõudude poolest suures ülekaalus.

Kindlustatud piirkonna juhatuse korduvad nõudmised abivägede saamiseks ei leidnud Põhjarinde staabi poolt rahuldamist. Rinde ülemjuhataja kindral Tšeremissov piirdus vaid sellega, et andis septembri algul käsu koondada

¹⁸¹ А. Зайончковский, Стратегический очерк войны 1914—1918 г., ч. III, Москва 1923, lk. 108.

¹⁸² А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 181.

¹⁸³ Sealsamas.

Heinaste rajooni 10. Turkestani jalaväediviisi, mille ülesandeks oli katta 107. jalaväediviisi tagasitõmbumist saartelt ja kaitsta Tallinna lähiseid. Peale selle olid ette nähtud ka jõud (13. armeekorpuse 1. jalaväediviisi, 45. jalaväediviisi jt.), kokku 4 jalaväe- ja 2 ratsaväediviisi, mis pidid Valga-Volmari rajoonist põhja suunas tegevusse astuma, kui vaenlasel läheks korda tungida saartelt madrile ja jätkata liikumist Tallinna, Narva ning Petrogradi suunas.¹⁸⁴

Pärast lahingute algust saartel, kui olukord hakkas kujunema ilmselt Vene vägede kahjuks, saatis Põhjarinde juhatus Tallinnast Haapsalu ja selle ümbruskonda Muhu väina kindlustatud piirkonna juhatuse korraldusse mereväe surmapataljoni ja 1. eesti polgu, mõned 45. jalaväediviisi osad Volmarist ja 44. jalaväediviisi osad.¹⁸⁵ Kuid kindlustatud piirkonna kaitse juhatus ei osanud surmapataljoni ja 1. eesti polku otstarbekohaselt ära kasutada, teised ülalnimetatud väeosad ei jõudnud aga õigeaks ajaks kohale.

6. (19.) oktoobril vallutasid sakslased pärast visa võitlust saared. Sakslaste kaotused, eriti maaväe osas, olid küllalt suured. 15 nende laeva lasti meie rannapatareide ja laevasuurtükkide tulega põhja või sattusid miinidele; peale selle said 16 laeva, sealhulgas 5 liinilaeva ja 1 ristleja, tõsiselt vigastada.¹⁸⁶ See oli üheks põhjuseks, miks vaenlane ei teostanud operatsiooni laevastikuga, et murda läbi meie suurtükiväe poolt kaitstud miinitõketest Soome lahe keskosas ega vallutanud Kroonlinna, et sealt koos Narva kaudu pealetungivate maavägedega ahistada Petrogradi. Sakslased kartsid suuri kaotusi ja operatsiooni läbikukkumist revolutsioonilise Petrogradi vallutamisel.

Revolutsioonilised soldatid ja madrused täitsid oma kohuse lahinguis Eesti saarte eest. Nad võitlesid ennastsalgavalt mitte seepärast, et seda nõudis Ajutine Valitsus ja teda toetav reaktsiooniline sõjaväe juhtkond, vaid seepärast, et nende käes oli revolutsiooni saavutuste ja revolutsiooni hälli — Petrogradi — kaitse.

Ajaloolisel VSDT(b)P Keskkomitee koosolekul 10. (23.) oktoobril 1917. aastal näitas V. I. Lenin, et poliitiline olu-

¹⁸⁴ А. Зайончковский, Стратегический очерк войны 1914—1918 г., ч. III, Москва 1923, lk. 107, 108.

¹⁸⁵ Sealsamas, lk. 109, 111.

¹⁸⁶ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 184.

kord Venemaal ja välismaal on ülestõusuks küps ja kutsus Keskkomiteed ülestõusu konkreetsele ettevalmistamisele. Sel puhul tegi Keskkomitee kõigile parteiorganisatsioonidele ettepaneku võtta aluseks vastav otsus ja arutada läbi kõik praktilised küsimused.¹⁸⁷

Keskkomitee laiendatud koosolekul 16. (29.) oktoobril 1917. aastal kiideti Keskkomitee resolutsioon heaks. Koosolek kutsus kõiki organisatsioone, kõiki töölisi ning soldateid igakülgsest valmistuma relvastatud ülestõusuks ja toetama Keskkomitee poolt selleks loodavat keskust.¹⁸⁸

VSDT(b)P Keskkomitee pidas väga tähtsaks sündmusi Baltikumis. Siinse olukorra tundmaõppimiseks kutsuti kokku Põhjapiirkonna nõukogude kongress, mis toimus 11.—13. oktoobril Petrogradis.

Kongressil olid esindatud töölised ja soldatid Põhjarindel ja selle tagalast. Eestist saadeti kongressile esindajad Tallinna, Tartu, Narva, Pärnu ja Haapsalu nõukogudest. 94 saadikust oli 51 bolševikku, ülejäänud delegaatideks olid pahempoolsed esseerid.¹⁸⁹

Kongress omas suurt tähtsust töötava rahva ja soldatite mobiliseerimisel relvastatud ülestõusuks. Oma otsused rajas kongress V. I. Lenini poolt ülestõusu ettevalmistamise kohta antud juhiste. «Asi seisab ülestõusus,» kirjutas Lenin, «mille võib ja peab otsustama Piiter, Moskva, Helsingi, Kroonlinn, Viiburi ja Tallinn.»¹⁹⁰ Kongress tegi piirkonna nõukogudele ettepaneku moodustada Petrogradi eeskujul sõjalised revolutsioonikomiteed.

Pärast kongressi asusid delegaadid valmistuma kohtadel ülestõusuks. Revolutsiooniline liikumine Põhjarindel hoo-
gustus. 12. armee 143. Dorogobuži jalaväepolk keeldus pealetungile minemast, mispeale polk saadeti laiali ja 900 soldatit arreteeriti.¹⁹¹ Ka teistes väeosades rindel ja tagalal laienes pärast kongressi revolutsiooniline liikumine. Tartus korraldas kohalik tööliste ja soldatite saadikute nõukogu, kus bolševikud olid enamuses, 15. oktoobril garnisoni sõjaväelaste suure valitsusevastase demonstratsiooni. Mee-

¹⁸⁷ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn 1956, lk. 398, 399.

¹⁸⁸ Sealsamas, lk. 400.

¹⁸⁹ М. И. Капустин, Большевики Северного фронта в борьбе за солдатские массы в 1917 г., «Вопросы истории» 1955, nr. 11, lk. 111.

¹⁹⁰ V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., Tallinn 1954, lk. 161.

¹⁹¹ «Maatamees» nr. 39, 19. oktoobril (I. XI) 1917.

leavaldustest võtsid osa läti polk — 5000 meest, eesti tagavarapataljoni 13 roodu, 25. tagavara-jalaväebrigaadi ja teiste Tartus asuvate vene väeosade soldatid. Kanti loosungeid: «Maha kontrrevolutsioon!», «Nõuame kiiresti demokraatlikku rahu!», «Sõda lossidele, rahu hurtsikuile!», «Kõik võim nõukogudele!» jne.¹⁹² Demonstratsioonist võtsid osa ka töölisel. Kõnelejatena esinesid eestlastest H. Pöögelmann, J. Sihver jt.

Revolutsiooniline liikumine hoogustus ka teistes Eestis asuvates garnisonides. «Väeosades kasvab meie mõju iga päevaga,» kirjutab bolševike partei keskhäälkandja «Rabotši Put» bolševike mõju tugevnemise kohta Eestis. «Uued polgud, mis saabuvad Tallinna, pöörduvad esmajoones meie partei poole kõnelejate saamiseks. 16. oktoobril korraldati demonstratsioon (1905. aasta langenute mälestuseks), millest peale tööliste võtsid osa ka kõik sõjaväeosad, vastsaabunud rindemehed relvadega, suurtükiväelased suurtükkidega. Enamus loosungeist on meie omad: «Maha Ajutine Valitsus!», «Maha Kerenski!», «Kogu võim nõukogudele!»»¹⁹³

Tartus leidis samuti aset demonstratsioon. 15. oktoobril tuli välja kogu garnison, millest läti kütid ja eesti tagavarapataljon olid tuntud oma revolutsioonilise meelsuse poolest.

«Narva garnison, kaasa arvatud ka kasakad, keda seal on paar sotnjat, on meie poolel. Viimastel päevadel saabuvad uued väeosad, kellest mõned asuvad meie platvormil, teiste seisukoht pole veel selgunud.»¹⁹⁴

Otsustavate sündmuste ootel koondas ka kontrrevolutsioon oma jõude. Ajutise Valitsuse korraldusel tõi väejuhatas Rumeenia rindelt ära ja paigutas Põhjarinde tagalasse 17., 22. ja 49. armeekorpuse, keda loeti võrreldes Põhjarinde vägedega enam usaldusväärseteks. Neist 49. armeekorpus majutati Eestisse, Rakvere ümbruskonda.¹⁹⁵ Oktoobri keskel määras Põhjarinde ülemjuhataja kindral Tšeremissov Tallinna komandandiks kindral Izmestjevi kontradmiral Leskovi asemel, keda loeti Tallinna nõukogu mõju all olevaks. Samuti saadeti Tallinna korra hoidmise ettekäändel

¹⁹² «Maatamees» nr. 39, 19. oktoobril (1. XI) 1917.

¹⁹³ Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1952, lk. 275.

¹⁹⁴ Sealsamas.

¹⁹⁵ М. И. Капустин, Большевики Северного фронта в борьбе за солдатские массы в 1917 г., «Вопросы истории» 1955, nr. 11, lk. 111, 112.

13. ja 15. kasakapolk ja hiljem Haapsalust soomusautode divisjon.¹⁹⁶

Peale selle arvestas valitsus võitluses revolutsiooni vastu veel 4. Doni kasakadiviisi polkudega (9. polk asus Haapsalu ümbruses ja teised rannakaitsel Virtsu piirkonnas), soomusautodega Pärnus ja 45. ning 44. jalaväediviisi osadega, kes teostasid rannakaitsset vastavalt Haapsalu, Klooga ning Paldiski rajoonis. Võis ette näha, et oma kontrrevolutsiooniliste kavatsuste teostamiseks on valitsus valmis rindelt veel teisigi väeosi ära tooma, eriti 5. armeest, transportides need Petrogradi alla osaliselt läbi Eesti.¹⁹⁷

Kõik need jõud Eestis hoiti valitsuse käsul raudteede läheduses, et neid vajaduse korral siit kiiresti Narva või ka Pihkva kaudu paisata revolutsiooni vastu Petrogradi.

Samal ajal aktiveeris oma propagandat kontrrevolutsiooniline eesti kodanlus ja teda toetavad eesti rahvusväeosade reaktsioonilised ohvitserid. Oktoobri keskel korraldati Tartus koosolek, millest võtsid osa 12. armee täitevkomitee maleva büroo, Tallinna, Pihkva, Novgorodi garnisonide ja Petrogradi delegatsioon, Soome sõjaväe esindajad, Tartu eesti tagavarapataljoni komandör, eesti väeosade komissar ja maapäeva esindajad. Kõik need mehed olid kokku tulnud, «et hallis sinelis Eesti töölist painutada . . . , aga olid jõuetud eesti soldatit pimestama, talle selgeks tegema, et ta tööline ei ole.»¹⁹⁸ Vaatamata kodanluse taotlustele ei kiitnud koosolek heaks tagavarapataljoni 6. roodu laialisaatmist põhjusel, et selles oli levinud bolševike mõju. Koosolekul nõuti pataljoni komandöri tagandamist, kontrrevolutsiooniliselt meelestatud ohvitseride kohtu alla andmist ja pataljoni komitee ümbervalimist. Bolševike poolt oli koosolekul kõnelejaks H. Suuder.¹⁹⁹

Kodanluse mõju all olev reaktsiooniline juhtkond püüdis kõigi abinõudega takistada revolutsioonilist propagandat eesti rahvusväeosades. Näit. 23. oktoobril, kui V. Kingissepp pidas Tallinnas kohaliku eesti polgu soldatitele kõnet, tuli tema juurde keegi ohvitser ja nõudis polgukomandöri nimel kõne lõpetamist ja soldatite laiali saatmist, kuna kindluse komitee olevat miitingud ära keelanud. Sellele vaatamata

¹⁹⁶ ORKA, f. 1216, nim. 1, tmk. 4, 1. 160.

¹⁹⁷ История гражданской войны в СССР, т. II, Москва 1943, lk. 317, 374.

¹⁹⁸ «Maatamees» nr. 43, 28. oktoobril (10. XI) 1917.

¹⁹⁹ Sealsamas.

viis V. Kingissepp kõnekoosoleku lõpule. Kontrollimisel selgus, et kindluse komitee ei olnud andnud koosoleku keelamise käsku, mis oli polgu komandöri poolt väljamõeldud ettekääne, et katkestada V. Kingissepa kõnet soldatitele.²⁰⁰

Haapsalus püüdis 1. eesti polgu komandör, kes oli ühtlasi linna garnisoni ülemaks, eesti soldateid igati revolutsioonilisest liikumisest, eriti aga bolševike poolt tehtavast propagandast ning agitatsioonist, eemale hoida. Garnisoni ülem püüdis takistada tööliste ja soldatite saadikute nõukogu organiseerimist ja selle tegutsemist Haapsalus.²⁰¹

Kuid kõik need kodanluse ja teda toetava sõjaväe juhtkonna pingutused ei andnud tagajärgi, nagu näitab edasine sündmuste käik.

Oktoobrikuu relvastatud ülestõusu läbiviimise plaanis oli Eestile antud tähtis koht. «Asi seisab ülestõusus,» kirjutas V. I. Lenin, «mille *võib* ja peab otsustama Piiter, Moskva, Helsingi, Kroonlinn, Viiburi ja Tallinn.»²⁰²

Olukorras, kus Ajutine Valitsus mõtles kasutada Eestis asuvaid vägesid revolutsiooni lämmatamiseks Petrogradis, oli nõukogude ülesandeks mitte lasta neid väeosi Eestist välja viia.

Septembri lõpul peeti mereväeklubi ruumides Tallinna garnisoni üldkoosolek, millest võtsid osa Eestimaa ja Tallinna nõukogude täitevkomiteed, tööliste, sõjaväelaste ja maatameeste saadikute nõukogud, Vabrikute ja Tehaste Vanemate Nõukogu, polgu- ja laevakomiteed, Balti Laevastiku Keskkomitee ja bolševike partei esindajad, kokku ligi 700 inimest. Koosolekul võeti vastu järgmine otsus: «Tallinna garnison on ette valmistatud ja valmis iga silmapilk võimu enda kätte võtma.»²⁰³ Sellest otsusest teatati saadikute kaudu Petrogradi, Moskva, Kroonlinna, Pihkva ja kõigisse Eesti nõukogudesse, et saavutada nendega koostööd.

Koosoleku otsus tehti teatavaks VSĐT(b)P Keskkomiteele, kusjuures Tallinna parteikomitee andis lubaduse, et ta ei lase Eestist saata Petrogradi vastu ainsatki kontrrevolutsiooniliselt meelestatud soldatit ega kasakat. Selle

²⁰⁰ «Maatamees» nr. 42, 26. oktoobril (9. XI) 1917.

²⁰¹ ORKA, f. R-1216, nim. 1, tmk. 4., l. 178; «Красный Архив» 1940, nr. 4 (101), lk. 16, 19.

²⁰² V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., Tallinn 1954, lk. 161.

²⁰³ I. R a b t š i n s k i, Oktoobripäevad Eestis, «Klassivõitlus» 1919, nr. 11, lk. 17.

ülesande Eestimaa nõukogud ning sõjalised revolutsioonikomiteed ka täitsid.

Eestimaa Sõjaline Revolutsioonikomitee, mille ülesandeks oli relvastatud ülestõusu juhtimine, moodustati 22. oktoobril Keskkomitee juhiste järgi Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee juurde. Esimene komitee koosolek toimus 23. oktoobril. Sel koosolekul otsustati võtta viivitamata oma kontrolli alla post- ja telefoni- ning telegraafikeskused, eriti Tallinna—Narva—Petrogradi liinid, ja kõik raudteejaamad. Niisugustesse otsustavatesse punktidesse määrati bolševike poolt komissarid, kelle ülesandeks oli takistada poliitilise sisuga teadete edasiandmist ja sõjaväeosade liikumist Petrogradi suunas.²⁰⁴

Tarvitusele võetud abinõudest teatas Tallinna Nõukogu Täitevkomitee Petrogradi Nõukogu Täitevkomiteele Hughes'i telegraafi teel järgmiselt: «Tallinnas 22. oktoobril moodustatud Sõjaline Revolutsioonikomitee. 23. oktoobril k. 7.00 õhtul olid kõik vajalikud punktid enda kätte võetud. Garnison avaldas valmisolekut Täitevkomiteele allumiseks. Kontroll teostub normaalselt ja laieneb üle kogu maa.»²⁰⁵

Järgnevatel Sõjalise Revolutsioonikomitee koosolekutel tehti rida otsuseid ja anti korraldusi, mis pidid tagama relvastatud ülestõusu eduka teostamise. Kõikidesse väeosadesse ja väekoondiste ülemate juurde määrati komissarid, kelle ülesandeks oli kontrollida väeosade ja väekoondiste juhatuse poolt antud käske ja korraldusi. Surma- ja löögi-pataljonid Tallinnas allutati samasugustel alustel teiste väeosadega kõrgemale juhtkonnale, kelle piirkonnas nad asusid. Utelt väeosadelt, kes saabusid 12. armeest Tallinna kindlustatud piirkonda, nõuti, et nad astuksid pidevasse kontakti Tallinna Nõukogu ja sõjalise revolutsioonikomiteega. Ohvitseride ümberpaigutamine ühest väeosast teise võis toimuda ainult vastavate komissaride loal. Komitee võis vajaduse korral (näit. sakslaste pealetungi puhul saartelt mandrile) vägesid kohale kutsuda Lõuna-Balti piirkonna nõukogu täitevkomitee kaudu; erakordsetel juhtudel aga ka ise vägedele käsu anda, teatades sellest hiljem täitevkomiteele.²⁰⁶

Kõik Tallinna garnisoni usaldusväärsed sõjalised jõud

²⁰⁴ «Красный Архив» 1940, nr. 4 (101), lk. 7, 8.

²⁰⁵ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 г., Москва 1955, lk. 202.

²⁰⁶ «Красный Архив» 1940, nr. 4 (101), lk. 9, 34.

(44. ning 118. jalaväediviisi osad jt.) olid kohaliku maaväe-klubi kaudu veel enne ülestõusu salaja ette valmistatud, et võimu ülevõtmist kindlustada ja menševikke koos esseeride ning kontrrevolutsiooniliste ohvitseridega isoleerida. Kuid Tallinnas oli ka väeosi, peamiselt hiljem kohaletoodute hulgas, nagu Haapsalust Tallinna ületoodud ja Koplisse paigutatud soomusautode üksus, kesklinna majutatud 13. ja 15. Doni kasakapolk ja 49. armeekorpus Rakvere ümbruses, kelle käitumist ülestõusu puhul nõukogu ei saanud ette näha. Need väeosad võeti bolševike poolt valve alla. Soomusautod tuli aga laevaremonttühase tööliste poolt enne ülestõusu rivist välja viia.²⁰⁷

Tallinna Sõjaline Revolutsioonikomitee koostas ülestõusu läbiviimiseks üksikasjaliku kava, mis kiideti kohaliku VSDT(b)P komitee poolt heaks. Selle kava kohaselt pidid 4. suurtükiväepolgu suurtükid olema valmis kontrrevolutsiooniliste väljaastumiste mahasurumiseks. 44. jalaväediviisi Ust-Dvinski polgu ülesandeks oli korrapidamine linnas. Sama diviisi 175. polk jäeti varru. Sõjalaevad seati lahinguvalmis. Kõik maa- ja mereväe side- ning signaalsatsiooniliinid võeti valve alla. Nähti ette side loomine nõukogudega Tartus, Valgas, Võnnus ning seal asuvate läti väeosadega, ja kõigi tähtsamate ühenduste sõlmpunktide hõivamine.²⁰⁸

24. oktoobril algas Petrogradis ülestõus. 25. oktoobril vallutasid töölisel, soldatid ning madrused rünnakuga Talvepalee ja arreteerisid Ajutise Valitsuse. Sama päeva õhtul kokkutulnud II Ülevenemaaline Nõukogude Kongress võttis võimu enda kätte. Moodustati esimene Nõukogude valitsus, eesotsas V. I. Leniniga.

Tallinnas sai revolutsiooni võit Petrogradis ametlikult teatavaks 26. oktoobril. Ka Eestis asusid töölisel, soldatid ning madrused organiseerima nõukogude võimu. Kohalike ajalehtede, linnas väljapandud müürilehtede ja käskkirjade kaudu tehti kõigile väeosadele teatavaks, et võim Tallinnas, Peeter Suure merekindluses ja kogu Eestis on läinud Tallinna Sõjalise Revolutsioonikomitee kätte.²⁰⁹

Eestimaa Nõukogu Täitevkomitee avaldas 26. oktoobril

²⁰⁷ I. R a b t š i n s k i, Oktoobripäevad Eestis, «Klassivõitlus» 1919, nr. 11, lk. 17, 18.

²⁰⁸ Sealsamas, lk. 16, 21.

²⁰⁹ I. R a b t š i n s k i, Oktoobripäevad Eestis, «Klassivõitlus» 1919, nr. 11, lk. 18.

kõigile Eestimaa kodanikele üleskutse, milles öeldi: «Seltsimehed töölised, soldatid ja madrused; revolutsioon on teie oma kätes. Teie täieõiguslikud esindajad asutasid Petrogradis kongressil rahvalalitsuse ja ainult teie toetus, teie vastupidavus ja teie revolutsioonilise kohuse kõikumata täitmine kindlustab sellele suurele ettevõttele hea kordamineku. Ärge uskuge provokaatorlikke kuulujutte! Ärge andke võimalust endi hulgas lõhet luua ja segadust külvata. Usaldage ainuüksi rahvalalitsuse asutusi, tööliste, sõjaväelaste, talupoegade nõukogusid!»²¹⁰

26. oktoobril korraldati üle kogu Eesti miitinguid ja koosolekuid, kus töölised, soldatid, madrused ja talupojad tervitasid nõukogude võimu. Tallinnas, Vene-Balti tehases tervitasid tööliste ja soldatite ühine koosolek Ülevenemaalist Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogude kongressi kui ainukest tõelist rahva tahte avaldajat. Soldatite ja madruste miitingust osavõtjad teatasid vastuvõetud resolutsioonis, et soldatid ja madrused on valmis Petrogradi Nõukogu esimese kutse peale igal ajal relvastatult välja astuma ja kontrrevolutsiooni katsed maha suruma. 44. suurtükiväe brigaadi ohvitseride ja soldatite koosolek 28. oktoobril tegi pärast päevasündmuste läbiarutamist otsuse usaldada täielikult Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu.²¹¹

Võimu ülevõtmine nõukogude kätte toimus kohe ka Tartus, Narvas, Narva-Jõesuus, Valgas ja mujal Eestis. Tartu Nõukogu kohustas oma saadikuid nõudma II Ülevenemaaliselt Nõukogude Kongressilt võimu kohest ülevõtmist. Ööl vastu 24. oktoobrit koostati Tartus võimu ülevõtmise plaan, määrati väeosadesse ja maakonda komissarid, kellele tehti ülesandeks vahistada aktiivsemaid kontrrevolutsionääre, moodustada sõjaline revolutsioonikomitee, kelle esmajärguliste ülesannete hulka pidi kuuluma Ajutise Valitsuse toetusks rindelt Petrogradi saadetavate väeosade kinnipidamine. Rindelt saadetud soldatitele korraldati miitinguid, neile selgitati, missugune on olukord tõeliselt ja püüti rindele tagasi saata. Selle ülesande täitis Tartu Sõjaline Revolutsioonikomitee edukalt. Ainult ühe ešeloni kasakatele ei läinud korda aru pähe panna, kuid Tapal peeti nad ikkagi kinni.²¹²

²¹⁰ «Maatamees» nr. 44, 31. oktoobril (13. XI) 1917.

²¹¹ Sealsamas.

²¹² «Klassivõitlus» 1925, nr. 25, lk. 56.

Mõnevõrra teistsugustes tingimustes toimus Oktoobri-revolutsiooni ettevalmistamine Narva garnisoni väeosades, kus Ajutise Valitsuse poliitikat toetavate kokkuleppeparteide mõju oli ikka veel küllalt tugev. Nagu nähtub Narva Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu soldatite seksiooni protokollidest, tegi 7. tagavara-jalaväebrigaadi komitee erakorraline koosolek 21. oktoobril järgmise otsuse: «Pärast arvamuste vahetamist tehakse koosolekul viibijaile ettepanek seletada oma väeüksustes, et relvastatud väljaastumine, mida valmistatakse ette nähtavasti provokatsioonilise eesmärgiga, pole lubatav.²¹³ Samasugune otsus, mis keelas soldatitel toetada Petrogradi Nõukogu võimu ülevõtmisel, võeti 30. oktoobril vastu 285. tagavara-jalaväepolgu komitee üldkoosolekul. Seoses selle resolutsiooni vastuvõtmisega otsustas polgukomitee ühtlasi kutsuda kohalikest posti-, telegraafi-, raudtee- ja teistest asutustest ära sõjalise revolutsioonikomitee komissarid.²¹⁴

Alles hiljem, vabanedes sündmuste mõjul menševike ja esseeride juhtimise alt, olid Narva garnisoni väeosade komiteed sunnitud oma seisukohta võimu ülevõtmise küsimuses revideerima ning seda muutma. 285. tagavara-jalaväepolgu polgu- ja röödukomiteede ühendatud koosoleku protokollis kirjutati: «Tervitada oma esindaja kaudu Sõjalist Revolutsioonikomiteed, ühineda täielikult Töölise, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogu otsusega ja soovida talle täielikku edu rahva kasuks. Võimalikult ruttu lõpetada sõda, maa — kogu rahvale. Olgu tervitatud Asutav Kogu, mis tuleb kõige kiiremas korras kokku kutsuda.»²¹⁵

Narva-Jõesuus asuv 262. tagavara-jalaväepolk tervitas oktoobrisündmuste puhul Tallinna garnisoni ning Sõjalist Revolutsioonikomiteed ja teatas, et polk on alati valmis kodumaa ja revolutsiooni kaitseks välja astuma. «Tallinna Sõjaline Revolutsioonikomitee leiab temas oma tõsise ning vahva liitlase ja rahva, tööliste, talupoegade ja soldatite huvide kaitsja.»²¹⁶

Samuti avaldasid oma poolehoidu Nõukogude võimule ka teiste Eestis asuvate 12. armee väeosade soldatid ja sõjalae-vade madrused. Tunnustades miitingutel ja koosolekutel vastuvõetud resolutsioonides nõukogusid kui kõrgema võimu

²¹³ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 16, 1. 69.

²¹⁴ Sealsamas, 1. 58.

²¹⁵ Sealsamas, 1. 79.

²¹⁶ «Maatamees» nr. 50, 14. (27.) novembril 1917.

organeid, avaldasid soldatid ja madrused ühtlasi oma valmisolekut nende kaitseks aktiivselt välja astuda.

Teistsugusel seisukohal oli 12. armee juhtkond koos täitevkomiteega, kus oli veel kehtiv Ajutise Valitsuse komisaride ja kokkuleppeparteide esindajate mõju. Näit. Tallinna Sõjalise Revolutsioonikomitee koosolekul 26. oktoobril teatas Ajutise Valitsuse komissar maavägede juures, et kogu 12. armee on bolševike väljaastumise vastu Petrogradis, kuid ei kavatses selle mahasurumiseks kasutada relvi.²¹⁷

12. armee soldatite nõukogu täitevkomitee, mis koosnes menševikest ning esseeridest, asus leppimatult vaenulikule seisukohale nõukogude võimu suhtes. Komiteel puudus tegelikult jõud võitluseks revolutsiooni vastu, kuna soldatite massid olid nõukogude võimu poolt. 26. oktoobril astus komitee läbirääkimistesse armee revolutsioonikomiteega, kus olid võimul bolševikud. Bolševikud nõudsid võimu üleminekut nõukogudele ja sundisid täitevkomiteed andma sõna, et ta «ei astu aktiivselt välja» selle vastu.²¹⁸ Samal ajal kutsuti armee revolutsioonikomitee poolt väljaantud manifestis soldateid ja töölisi hoiduma igasugustest organiseerimata väljaastumistest, mitte täitma kontrrevolutsiooniliste staapide käske ja korraldusi väeosade ümberpaigutamise kohta ilma Sõjalise Revolutsioonikomitee allkirjata; avaldati veendumust, et «12. armees ei või olla väeosa, kes võtaks enda peale revolutsiooni timuka kohused ja täidaks kontrrevolutsiooniliste ohvitseride käske».²¹⁹

12. armee kokkuleplastest koosnev täitevkomitee püüdis isoleerida armeed ja hoida teda eemal võitlusest nõukogude võimu pärast. Pidades võitlust bolševikega levitas komitee oma üleskutseid ja andis kõrgema ülemjuhataja staabile ning Kerenskile lootust, et armee toetab neid täielikult.²²⁰

Võitluseks bolševike vastu aktiveerus ka Tallinna kindlustatud piirkonna ja 12. armee juhtkond. Näit. merekindluse staabi ülem ja kindluse piirkonna maavägede komandör kindral Heinrichson levitas esimestel revolutsioonipäevadel kontrrevolutsioonilise sisuga poliitilisi tele-

²¹⁷ «Красный Архив» 1940, nr. 4 (101), lk. 9.

²¹⁸ История гражданской войны в СССР, т. II, Москва 1943, lk. 470, 471.

²¹⁹ «Maatamees» nr. 44, 31. oktoobril (13. XI) 1917.

²²⁰ История гражданской войны в СССР, т. II, Москва 1943, lk. 471.

gramme, tehes samuti hoolimata Sõjalise Revolutsioonikomitee korraldustest katset saata Eestist välja üht kasakapolku ja löögipataljoni ajal, kui Kerenski ja Krasnov vajasid Gatšinas hädasti abivägesid. Kontrrevolutsioonilise tegevuse pärast arreteeriti Sõjalise Revolutsioonikomitee poolt polkovnikud Zarkevitsš ja Tretjkov.

Haapsalus takistas 1. eesti polgu komandör, kes oli ka garnisoniülemaks, kohaliku tööliste ja soldatite saadikute nõukogu loomist ja käskis arreteerida lipnik Perno, kes oli siia saadetud Tallinnast organiseerima revolutsioonikomiteed.²²¹ 12. armee kongressil vastu võetud otsusega vabastati lipnik Perno arestist ja anti korraldus garnisoniülema vahi alla võtmiseks.

Ka eesti kodanlus püüdis võidelda võimu ülemineku vastu nõukogudele, kuid omamata poolehoidu rahva seas ja olles ise liiga nõrk, ei suutnud ta osutada otsustavat vastupanu proletaarsele revolutsioonile Eestis. Eesti rahvuslikud väeosad, kus alguses oli kodanluse mõju üsna tugev, kaldusid järjest enam bolševike poole. Vaatamata revolutsioonilise juhtkonna poolt rakendatud abinõudele, edenes eesti soldatite bolševiseerimine jõudsasti, ja otsustavatel oktoobripäevadel asusid nad rahva poolele. Eesti väeosa miitingul 27. oktoobril Tallinnas, kus peale bolševike esinesid kõnelejadena ka tööerakondlased, võeti ühel häälel vastu bolševike resolutsioon, milles märgiti: «Meie Tallinna eesti polgu soldatid avaldame oma rõõmu selle üle, et revolutsioonilise rahva enamuse esindajaks on revolutsioonilised tööliste, soldatite ja talupoegade nõukogud. Meie toetame uut revolutsioonilist rahvavalitsust ja saame selleks kaasa töötama, et rahva nõudmised teostatud saaksid.»²²² Samasuguse otsuse tegid ka eesti väeosa soldatid 31. oktoobril Tartus Krasnojarski kasarmuis peetud koosolekul. Ka nemad lubasid igati toetada tööliste, soldatite ja talupoegade saadikute nõukogude valitsust.²²³

Haapsalus toimunud 1. eesti polgu miitingul, kus kõnelejana Tallinna komiteest viibis kohal seltsimees Treufeldt, esinesid kõnedega ka mitmed soldatid, kelle sõnavõetud näitasid, et soldatid tahavad minna rahvaga ja rahva poolel võidelda. Reaktsiooniline polgu juhtkond püüdis seda aga

²²¹ «Красный Архив» 1940, nr. 4 (101), lk. 16, 19, 34; ORKA, f. R-1337, nim. 1, tmk. 16, 1. 153.

²²² «Maatamees» nr. 44, 31. oktoobril (13. XI) 1917.

²²³ Sealsamas, nr. 49, 11. (24.) novembril 1917.

igati takistada, nagu nähtub 1. ja 2. roodu soldatite poolt 24. novembril «Maatamehele» saadetud kirjast. «Meie ülemus ei tunnista praegust valitsust maksvaks ja ajab sellepärast soldatitele igasugust prügi silma. Soldatid ei saa mitte midagi teada. Ühtegi kõnet pole tööliste poolt meie polgus peetud.»²²⁴

Varsti pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu puhkes Kerenski-Krasnovi mäss. Põhjarindelt võetud kasakaväeosadega liikus Krasnov Petrogradi peale, hõivas 27. oktoobril (9. novembril) Gatšina ja järgmisel päeval pärast ägedat lahingut revolutsiooniliste vägedega — Tsarskoje Selo.

Kuid Krasnovi vägede katsed Petrogradi tungida ja seesmist kontrevolutsiooniliste jõudude abil pealinn kiire hoobiga vallutada ei õnnestunud. Kerenski ja Krasnov otsustasid tõmmata juurde abivägesid. Veel enne sõjakäigu algust Petrogradi vastu, jõude koondades, andis Krasnov 23. oktoobril käsu 9. Doni kasakapolgule Haapsalu piirkonnas, Tallinnas asuvatele 13. ning 15. Doni kasakapolgule ja 44. jalaväediviisile koonduda raudteed mööda Pulkovo ja Tsarskoje Selo piirkonda. Juhul, kui raudteed mööda liikumine osutub võimatuks, tuli minna rännakukorras maanteed mööda, vajaduse korral isegi lahingutega läbi murda. Kuid põhjarinde staap, arvestades vägedes valitsevat üldist Ajutise Valitsuse vastast meeleolu, ei lubanud seda koondamist teostada.²²⁵

Kontrevolutsiooniliste vägede edasitung pandi punakaardi, revolutsiooniliste soldatite, madruste ja tööliste ühendatud jõudude poolt Pulkovo rajoonis seisma. Junkrute ülestõus linnas likvideeriti. Nõukogude väed läksid vastupealetungile ja vallutasid 30. oktoobril Tsarskoje Selo. Kasakad olid sunnitud tõmbuma tagasi Gatšinasse.

Oktoobrikuu viimastel päevadel hakkas Petrogradi alt tulema telegraafi teel ja virgatsite kaudu käske Eestis asuvaile kasakapolkudele, et need ilmuksid kiires korras Gatšinasse appi oma atamanile. Sama eesmärgiga nõuti sinna ka 49. armeekorpust Rakvere ümbrusest, soomusautode üksusi Pärnust ja Tallinnast. Aga telegrammid jäid Tallinna seisma ja virgatsid peeti eriliste kontrollväesalkade

²²⁴ «Maatamees», nr. 65, 19. detsembril (1. I 1918); nr. 57, 30. novembril (13. XII) 1917.

²²⁵ История гражданской войны в СССР, т. II, Москва 1943, lk. 317.

poolt kinni. Kerenski-Krasnovi poolt saadeti Gatšinast isegi erirong 20 kulleriga Tallinna käskude vahetuks edasiandmiseks Eestis asuvatele vägedele ja kasakapolkude nende lähendamiseks Petrogradi peale. Tallinna lähedal peeti see rong kinni, kasakad, nende hulgas 4 ohvitseri, arreteeriti.²²⁶

Tallinna Sõjaline Revolutsioonikomitee ei lubanud Eestist välja viia vägesid ajal, kui Petrogradi all käisid vihased võitlused kontrrevolutsiooni ja nõukogude võimu kaitsvate jõudude vahel. Revolutsioonikomitee keeldus vägede saatmisest kategooriliselt ka siis, kui Põhjarinde juhatus nõudis 13. ja 15. Doni kasakapolgu väljalaskmist ettekäändel, et ühendada nad oma diviisiga rinde piirkonnas.²²⁷

Sõjaväe saatmine Eestist Petrogradi võis toimuda eeskätt Narva kaudu. Seda arvesse võttes andis Tallinna Sõjaline Revolutsioonikomitee Narva nõukogule järgmise juhise: «1) Kõik garnisoniosad, mis kaitsevad Petrogradi lähiseid, peavad olema täielikult lahinguvalmis; 2) raudteejaama panna välja kõvendatud vahtkonnad; 3) mitte lasta Petrogradi ühtegi sõjaväeosa, kellest on teada, et ta hoiab revolutsiooni reetjate poole; ešelonidele saata vastu kümnete kaupa agitaatoreid, kes peavad selgitama Petrogradi suunduvatele vägedele, et neid tahetakse kasutada Kornilovi tööriistana; ešelonid, keda ei lähe korda mõjutada, pidada kinni jõuga; tegutseda kindlalt, ettevaatlikult, kuid vajaduse korral halastamatult. Igasugusest vägede liikumisest teatada viivitamata Sõjalisele Revolutsioonikomiteele . . .»²²⁸

Samal ajal muudeti Tallinna Sõjalise Revolutsioonikomitee algatusel mitmes kohas liiklemiskõlbmatuks Pihkva, Oudova ja Narva raudtee, mis oli küll väljaspool Eesti territooriumi ega kuulunud seepärast ka Tallinna komitee tegevuspiirkonda. Raudtee lõhkumisega takistati kontrrevolutsiooniliste vägede saatmist Petrogradi alla Põhjarindelt.²²⁹

Ainult 5. soomusautode divisjoni 2. jaol, millele oli Kerenski nimel antud käsk siirduda Pärnust Petrogradi alla, läks korda 4 soomusauto ja 14 veo- ning sõiduautoga läbi Pihkva Eestist välja pääseda. Kuid Staraja Russasse

²²⁶ I. Rabtšinski, Oktoobripäevad Eestis, «Klassivõitlus» 1919, nr. 11, lk. 18, 21.

²²⁷ Юзограмма разговора И. Рабчинского с Черемисовым 29. X 1917, «Klassivõitlus» 1925, nr. 25, lk. 9, 10.

²²⁸ ORKA, f. R-1233, nim. 1, tmk. 1, l. 7.

²²⁹ I. Rabtšinski, Oktoobripäevad Eestis, «Klassivõitlus» 1919, nr. 11, lk. 17.

jõudes see väeüksus lagunes. Soldatid keeldusid edasi mine-
mast.²³⁰

Eestisse majutatud Kerenski ja Krasnovi abivägede kont-
rolli all hoidmine nõudis Tallinna Sõjaliselt Revolutsiooni-
komiteelt alalist valvelolekut. 13. ja 15. Doni kasakapolgu
ohvitserid olid hankinud salaja polgule vaguneid ja valmis-
tusid Tallinnast lahkuma. Aga kui neile selgeks tehti, et
nad «Dvigatelist» kaugemale ei pääse, loobusid kasakad
bolševike selgitustöö tulemusena ärasõidust ja teatasid hil-
jem, et nad toetavad nõukogusid. Ohvitserid, kes pooldasid
väljaastumist kontrrevolutsiooni poolel, allutati soldatite
kontrollile.²³¹

Samuti lahendati küsimus 49. armeekorpusega, kes oma
kontrrevolutsioonilise juhtkonna mõjutusel püüdis liikuda
Rakvere piirkonnast Petrogradi alla. Korpust agiteerima
saadetud kümme-kond bolševikku koos mõne madruse ja
soldatiga suutsid kiiresti leida ühise keele korpuse reakoos-
seisuga, eriti aga tehniliste allüksuste soldatitega. 2—3
päevaga oli korpust «rikutud». Korpust valis esindajad Tal-
linna Nõukogusse ja jäi paigale.²³²

45-ndasse jalaväediviisi Haapsalus, kus samuti esines
nõukogudevastaseid meeleolusid, saadeti sõjalise revolutsio-
onikomitee ettepanekul agitaatoreid 12. armee täitevkomite-
est.

Bolševikel õnnestus isoleerida Eestis kõik need väeosad ja
-koondised, keda Kerenski ja Krasnov olid arvestanud reser-
videna võitluses revolutsiooniliste vägedega Petrogradi all.
Sel asjaolul oli suur tähtsus otsustavatel oktoobripäevadel.
«Kui Ajutise Valitsuse poolt Eestisse valmisseatud väed
oleks lastud appi Gatšina alla, siis vaevalt oleks võinud tek-
kida kahtlust nende tegevuse edus Petrogradi vägede ja
töölise vastu,» kirjutas tolelaegne sõjalise revolutsiooni-
komitee esimees I. Rabtšinski.²³³

Vahepeal muutus ka 12. armee hoiak Nõukogude võimu
suhtes. Armeekongressil 31. oktoobril 1917 võeti häälte-
enamusega vastu järgmine resolutsioon: «Tervitame pala-

²³⁰ История гражданской войны в СССР, т. II, Москва 1943, lk. 374.

²³¹ И. Рабчинский, Юзограмма разговора И. Рабчинского с Черемисовым, 29. X 1917., «Klassivõitlus» 1925, nr. 25, lk. 10.

²³² И. Рабчинский, Октябрьские дни в Эстонии, «Klassi-
võitlus» 1925, nr. 67/68, lk. 7.

²³³ Sealsamas, lk. 18.

valt II Ülevenemaalist Nõukogude Kongressi ning tema poolt loodud ajutist (s. o. Nõukogude — V. K.) valitsust ja teatame kategooriliselt, et kaitseme kõigi meie käsutuses olevate abinõudega kuni relvade kasutamisele võtmiseni II Ülevenemaalise Nõukogude Kongressi poolt antud dekreete rahu, maa ja surmanuhtluse tühistamise kohta.»²³⁴ Vana 12. armee täitevkomitee saadeti laiali. Armeed erakorralisel kongressil 14.—15. novembril valitud täitevkomitees oli 60 saadikust 48 bolševikku.²³⁵

12. armee Eestis asuvais väeosades laienes ja süvenes poolehoid nõukogude võimu vastu. 27. oktoobril Tallinna garnisoni soldatite poolt peetud miitingul maaväeklubis «Ühendus», kuhu oli kogunenud ligi 1500 inimest, võeti vastu resolutsioon, milles mõisteti hukka Kerenski sõjakäik Petrogradi vastu, häbimärgistati esseeride rahvavastast poliitikat ja deklareeriti, et «ainult Nõukogude võim on suuteline pidama kõrvalekaldumatult võitlust rahu, maa ja vabaduse eest.»²³⁶ Narva garnisoni miitingul 1. detsembril võeti vastu otsus, et soldatid toetavad ainult niisugust Asutavat Kogu, «kes jätkab tööliste ja talupoegade tegevust, on vastutav tööliste ja talupoegade saadikute nõukogude ees ja milles ei ole avalikke vaenlasi.»²³⁷

Nõukogude võimu toetasid ka eesti rahvuslikud väeosad. V. Kingissepp teatas 15. novembril Tallinna Sõjalise Revolutsioonikomitee koosolekul, et vabrikutes, tehastes ja eesti polkudes on otsustatud toetada Eestimaa Nõukogude Täitevkomiteed. Seda resolutsiooni kinnitasid ka Asutava Kogu valimiste tulemused: Tartus andis eesti väeosas näit. 2400 valijast 1623 hääled bolševike nimekirja poolt.²³⁸ Rõhuva häälteenamuse saavutas bolševike nimekiri ka teistes eesti väeosades Tallinnas ja Haapsalus.

Seega tunnustasid 1917. aasta novembri lõpuks Eestis

²³⁴ «Известия Ревельского Совета рабочих и воинских депутатов» nr. 191, 3. (16.) novembril 1917.

²³⁵ История гражданской войны в СССР, т. II, Москва 1943, lk. 478, 479.

²³⁶ «Известия Ревельского Совета рабочих и воинских депутатов» nr. 188, 31. oktoobril, (13. XI) 1917.

²³⁷ «Tööline» nr. 128, 13. (26.) detsembril 1917;

«Красный Архив» 1940, nr. 4 (101), lk. 34.

²³⁸ «Maatamees» nr. 56, 28. novembril (11. XII) 1917.

asuvad vene armee osad, sealhulgas ka eesti rahvuspolgud, Nõukogude võimu ja avaldasid valmisolekut selle eest relvadega välja astuda.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu Petrogradis levis Nõukogude võim mõne kuuga kogu Venemaal. Kodanlus jätkas välismaiste kapitalistlike ringkondade kaasabil ägedat võitlust revolutsiooni vastu. Maal valitses majanduslik laos. Rahvamassid ihaldasid rahu. Soldatid, kes olid sõjas raskesti kannatanud, ei tahtnud enam sõidida. Aga noore Nõukogude riigi piiridel seisis endiselt ja ähvardasid sissetungiga Saksa, Austria ning Türgi väed. Et kindlustada revolutsiooni võitu, oli vaja lõpetada imperialistlik sõda.

Nõukogude valitsus asus kohe võitlema rahu eest. Ta tegi ettepaneku kõigile sõdivatele riikidele alustada viivitamata läbirääkimisi sõja lõpetamise ja üldise õiglase rahu sõlmimise kohta. Kuid Entente'i riigid keeldusid rahuläbirääkimistest, Saksamaa aga jätkas sõjategevust Nõukogude Venemaa vastu.

Samal ajal ei suutnud paljumiljoniline tsaari-armee, olles täielikult lagunemise seisundis, tagada sotsialistliku riigi julgeolekut. Sõjast tüdinud soldatid demobiliseerusid massiliselt, lahkudes rindelt.

Nõukogude valitsus pidi võtma kiiresti tarvitusele otsustavad abinõud, et soldatite demobiliseerumine ei avaks täielikult rindeid vaenlasele ega põhjustaks asjatuid kaotusi relvastuses. Nõukogude valitsuse poolt anti 10. (23.) novembril 1917 välja dekreet vana armee järkjärguliseks demobiliseerimiseks, millele järgnes dekreet sõjalaevastiku demobiliseerimise kohta. Rinnetel kutsuti kokku kongressid, kelle ülesandeks oli organiseerida demobilisatsiooni.

Eestis paikneva 12. armee täitevkomitee juurde asutati 1917. aasta novembris demobiliseerimise komisjon. Koos vana armee väeosade järkjärgulise demobiliseerimisega toimus ka eesti rahvusväeosade likvideerimine. Veebruaris 1918 võttis Eestimaa Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu Täitevkomitee vastu järgmise otsuse: kõik need sõjaväelased, kes ei soovi vabatahtlikult teenida Punaarmees või kes ei ole sinna vastuvõtmiseks kõlblikud, määramata ajaks, sõltumata nende vanusest, koju lasta.²³⁹

²³⁹ J. Tipner, Eesti töörahva relvastatud võitlus nõukogude võimu eest kodusõja aastail, Tallinn 1953, lk. 47.

Samal ajal kutsusid Nõukogude valitsus ja bolševike partei revolutsioonilisi soldateid üles jääma rindele kuni rahu saavutamiseni sakslastega. Asuti Tööliste ja Talupoegade Punaarmee loomisele vabatahtlikkuse alusel. Uude armeesse kutsuti teenima igaüht, kes on valmis andma oma jõu ja elu Oktoobrirevolutsiooni saavutuste eest, Nõukogude võimu ja sotsialismi kaitseks.

Uus armee polnud alguses ei arvult ega sõjaliste kogemuste poolest tugev, kuid oli läbi imbinud revolutsioonilistest ideedest ja vankumatust võitlusvaimust. Veebruaris 1918 löid noore Punaarmee väeosad võidukalt tagasi sakslaste rünnakud Narva ja Pihkva all. Paljud revolutsioonilised soldatid läksid vahetult vanast armeest üle Punaarmeesse, et võidelda Nõukogude võimu kindlustamise eest, milleks neid oli ette valmistanud vana armee revolutsiooniline kool. Esimesele sotsialistlikule riigile revolutsiooniliste soldatite ettevalmistamisel oli suur tähtsus noore Nõukogude riigi kaitsevõime kindlustamisel.

Vastavalt Rahvakomissaride Nõukogu dekreedile 15. jaanuarist 1918, alustati Punaarmee moodustamist ka Eestis. Jaanuaris toimunud esimene eesti sotsialistlike sõjaväelaste kongress kutsus oma manifestis elanikke astuma loodava sotsialistliku armee ridadesse. Tallinnas, Tartus, Narvas jm. algas väeosade moodustamine. Saksa vägede sissetung Eestisse 1918. aasta veebruaris katkestas selle töö. Punaarmee Eesti väeosade formeerimine lõpetati Nõukogude Venemaal, kus nad võtsid edukalt osa kodusõja lahingutest ja võitlusest välismaise sõjalise interventsiooniga.

LÖPPKOKKUVÖTE

VSDT(b)P, kasvatades masse poliitiliselt ja organiseerides neid võitluseks tsarismi vastu, pööras seejuures erilist tähelepanu jõudude loomisele sotsialistlikuks revolutsiooniks, et purustada mõisnike ja kapitalistide võim. Üheks nende jõudude koostisosaks pidid olema tsaariarmee ja -laevastiku revolutsioonilised soldatid ning madrused. Nende võitmist revolutsiooni poole pidas bolševike partei üheks oma tähtsamaks ülesandeks.

Vene armee ja laevastiku revolutsioneerimine, mis XIX sajandil toimus stiihiliselt, algas teadlikult käesoleva sajandi algul koos «Iskra» asutamisega, milles V. I. Lenin andis juhiseid bolševistlikuks propagandaks ning agitatsiooniks sõjaväes. See propaganda ja agitatsioon võttis eriti suure ulatuse 1917. aastal pärast Veebruarirevolutsiooni, kui valmistuti kodanluse kukutamiseks ja proletariaadi diktatuuri kehtestamiseks.

Revolutsioonilist tööd sõjaväes tegid peamiselt partei sõjaväelised organisatsioonid. Nende tegevust juhtis ja abistas konkreetselt VSDT(b)P Keskkomitee. Seejuures tuli bolševikel pidada viisa võitlust kontrrevolutsioonilise kodanluse ja väikekodanlike — menševike ning esseeride parteidega, kes püüdsid takistada kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ülekasvamist sotsialistlikuks revolutsiooniks.

Bolševike võitluses tsaari-sõjaväe eest reaktioonilise kodanluse ja teda toetavate kokkuleppeparteidega omasid suurt tähtsust Eesti alad. Asudes territoriaalselt revolutsioonilise Petrogradi vahetus läheduses, oli Eesti üheks tema eelpostiks. Seepärast oli Eestis asuvate tsaari-vägede revolutsioneerimine bolševike partei tähtsaks ülesandeks.

Selle ülesande täitmisel aitasid VSDT(b)P Keskkomiteed tõhusalt bolševike Eesti organisatsioonid. Töötades sõbralikult koos vene, läti ja teistest rahvustest seltsimeestega, tegid eesti bolševikud agitatsioonitööd väeosades ja sõja-

laevadel, varustasid soldateid ja madruseid propagandakirjandusega, korraldasid miitinguid ja koosolekuid eesti tööliste ja vene sõjaväelastele. Nii mõnigi bolševikest langes seejuures valitsusvõimude kätte, kuid tema kaaslased jätkasid sellele vaatamata üha energilisemalt ohtlikku revolutsioonilist tööd sõjaväes.

Revolutsioonilist liikumist soldatite ja madruste hulgas mõjutas tunduvalt Eesti töötav rahvas, eriti Tallinna tehaste ja kindluse töölised, kelle hulgast iseäranis eestlased, nagu kirjutas tolelaegne VSDT(b)P Tallinna komitee sekretär I. V. Rabtšinski, «hoidsid peaaegu kõik bolševikkude poole ja avaldasid sõjavägedele oma liituvusega ning distsiplineeritud olekuga määratu suurt mõju.»²⁴⁰

Revolutsioonilised soldatid ning madrused omakorda, puutudes kokku Eesti töötava rahva laiade hulkadega ja võttes osa nende koosolekutest, miitingutest, väljaastumistest, stimuleerisid neid seega võitluseks nõukogude võimu kehtestamise eest.

Bolševike selgitustöö tulemusena avaldasid Eestis asuvad soldatid ja madrused 1917. aasta otsustavatel oktoobripäevadel oma poolehoidu Nõukogude võimule ning valmisolekut selle kaitseks välja astuda.

Kornilovi mässu ajal augustis ja Kerenski-Krasnovi kontrrevolutsioonilise väljaastumise puhul ei lasknud Eesti proletariaat koos revolutsiooniliste soldatite ja madrustega kontrrevolutsioonilisi vägesid läbi Petrogradi alla.

Oktoobrirevolutsiooni läbiviimisel ja nõukogude korra kehtestamisel Eestis andsid suure panuse siin asuvate vana Vene armee ja sõjalaevastiku soldatid ning madrused, kirjutasid seega küstumatu lehekülje Eesti rahva revolutsioonilisse ajalukku.

²⁴⁰ I. R a b t š i n s k i, Oktoobripäevad Eestis, «Klassivõitlus» 1919, nr. 11, lk. 17.

SISUKORD

	lk.
Sissejuhatus	3.
1. Revolutsiooniliste traditsioonide kujunemisest Vene armees	6
2. Revolutsioonilise liikumise süvenemine armees Esimese maailmasõja ajal (1914—1916)	17
3. Revolutsiooniline liikumine armees 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni päevil	33.
4. Armees osa masside revolutsioonilisel mobiliseerimisel mais — augustis 1917	49.
5. Vene armee Eestis asuvad väeosad Oktoobrirevolutsiooni teostamise perioodil	69.
Lõppkokkuvõte	92.

Васили Иоанович Кюлаотс.
О РЕВОЛЮЦИОННОМ ДВИЖЕНИИ В ЧАСТЯХ
РУССКОЙ АРМИИ,
РАСПОЛОЖЕННЫХ В ЭСТОНИИ
в 1914—1917 гг.

На эстонском языке

Обложка Л. Круусма

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja H. Kukk

Tehniline toimetaja T. Mitt

Korrektorid O. Sepp ja L. Visnap

Ladumisele antud 12. VI 1957. Trükkimisele
antud 15. VII 1957. Paber 54:84, 1/16. Trüki-
poognaid 6. Formaadile 60:92 kohaldatud
trükipoognaid 4,92. Arvutuspoognaid 5,58.
Trükiarv 2000, MB-04876. Tellimise nr. 3779.
Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind rbl. 1.—

Rbl. 1.—

A-21591

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00380426 9